

1988

7

ЁШЛИК

ЎЗБЕКИСТОН ЛКСМ
МАРКАЗИЙ
КОМИТЕТИ ВА
ЎЗБЕКИСТОН ССР
ЁЗУВЧИЛАР
СОЮЗИНИНГ ОРГАНИ

[55]

ИЮЛЬ

Ойлик
адабий-
бадий,
ижтимоий-
сиёсий
журнал

Бош редактор:
Омон МАТЖОН

Редакцион коллегия:
Эркин АЪЗАМОВ,
Эркин ВОҲИДОВ,
Андрей ДЕМЕНТЬЕВ,
Баҳодир ЖАЛОЛОВ,
Гулчеҳра ЖУРАЕВА,
Жиянбой ИЗБОСКАНОВ,
Олимжон ИСМОИЛОВ,
Муроджон МАНСУРОВ
(бош редактор ўринбосари),
Улуғбек МУСАЕВ,
Фарҳод МУСАЖОНОВ,
Насриддин МУҲАММАДИЕВ
(масъул секретарь),
Уриё ЭДЕМОВА,
Абдуқодир ЭРГАШЕВ,
Ғаффор ҲОТАМОВ

ТОШКЕНТ
«Ёш гвардия» нашриёти

НАСР

НОДАР ДУМБАДЗЕ. Кукарача. Қисса. 27
 ОЛИМ ОТАХОНОВ. Настарин гуллар. Ҳикоя .50
 МАМАДАЛИ МАҲМУДОВ. Тилларанг балиқ-
 чалар. Қатралар. 59

НАЗМ

НУРИЛЛО ОСТОНОВ. 5
 ФАРОҒАТ КАМОЛОВА. 25
 ЖОНИБЕК СУВОНҚУЛОВ. 57
 МАҚСУД БЕКЖОН. 58

ҚАЛДИРҒОЧ

АБДУРАҲМОН КАРИМОВ. Қаро кўзим.
 Фантастик қисса 6
 ДИЛШОД РАЖАБОВ. Шеърлар. 49

БОЙЧЕЧАК

КАВСАР ТУРДИЕВА. Шеърлар. 26

ПУБЛИЦИСТИКА

ҒАФФОР ҲОТАМОВ. Булбуллар навоси абадий.3
 БОТИРХОН АКРАМОВ, МАҲКАМ МАҲМУДОВ.
 Маънавият ва заковат бутунлиги. 70

АДАБИЙ ТАНҚИД

УМАРАЛИ НОРМАТОВ. Замон ва замин таш-
 вишлари. 62

КОНКУРС

«Меҳнат, ёшлик ва байрам кўшиқлари». 60

МУҲАББАТНОМА

МУСА ЖАЛИЛ. Севган ёримга. 74

ЕШЛИК ПОЧТАСИ

«Уйда тинчи бўлсин йигитнинг...». 75

ЕЛПИҒИЧ

МУРОДБОЙ НИЗОНОВ. Ишончли талабгорлар.78
 ҚУРБОНБОЙ МАТРИЗАЕВ. Театрдаги воқеа. 79

ТОМОШАБОҒ

«Ёшлик» («Молодость») ежемесячный литературно-художественный общественно-политический журнал

На узбекском языке

Орган ЦК ЛКСМ Узбекистана и Союза писателей Узбекской ССР

Рассом: Ҳ. СОЛИҲОВ
 Техник редактор: В. УРУСОВА
 Корректор: Н. ЙУЛДОШЕВА

Адресимиз: 700000, Тошкент — П, Ленин кўчаси, 41
 Телефонлар:
 Бош редактор — 32-26-01
 Бош редактор уринбосари — 32-26-06
 Масъул секретарь — 33-76-44
 Проза бўлими — 32-56-41
 Поэзия бўлими — 32-56-27

Редакция ҳажми 12 босма листдан ортик роман ва 8 босма листдан зиёд қиссалар қўлёзмасини қабул қилмайди.

Бир босма листгача бўлган асарлар авторларига қайтарилмайди.
 Редакция ўз тавсиясига кўра амалга оширилган таржима асарлар қўлёзмаларинигина қабул қилади

Журналдан кўчириб босилганда «Ёшлик»дан олинди», деб изоҳланиши шарт.

Босмаҳонага 29.05.86. да туширилди.
 Босишга 23.06.86 да рухсат берилди.
 P—13844. Қоғоз формати 84×108¹/₁₆.
 Қоғоз ҳажми 5,25 лист. Шартли босма листи 8,82.
 Нашриёт ҳисоб листи 12,6.
 Тиражи 230242 нусха. Буюртма № 3858.
 Баҳоси 50 тийин.

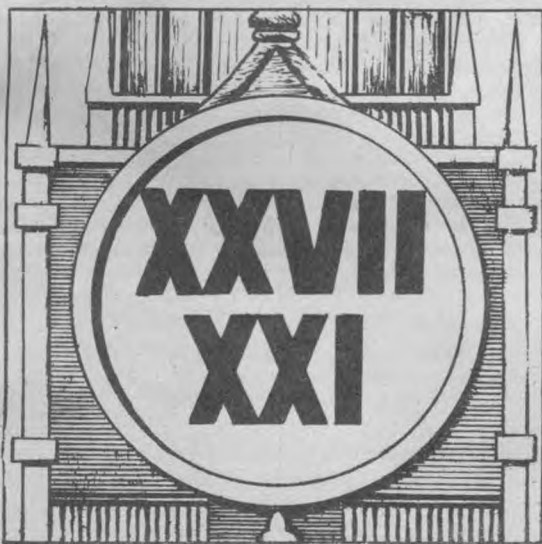
Ўзбекистон ЛКСМ Марказий Комитети «Ёш гвардия» нашриёти.
 Ўзбекистон Компартияси Марказий Комитети нашриётининг Меҳнат Қизил Байроқ орденли босмаҳонаси.
 Тошкент, 700029, Ленин кўчаси, 41

С «Ёшлик», № 7, 1986.
 «Ёш гвардия» нашриёти.

Гаффор Хотамов

БУЛБУЛЛАР НАВОСИ АБАДИЙ

Социализм — байроғига «Хамма нарса инсон учун, инсон бахт-саодати учун» деган сўзлар ёзиб қўйилган жамиятдир. Бу шундай жамиятки, унда:

— социал адолат, коллективизм ва ўртоқларча ўзаро ёрдамга асосланган, меҳнат аҳлининг келажакдан кўнглини тўқ қиладиган янги ижтимоий муносабатлар, ўз тақдири ижодкори сифатида уни маънавий ва ахлоқий жиҳатдан улугловчи социалистик турмуш тарзи таркиб топди.

*Совет Иттифоқи Коммунистик
Партиясининг программасидан*

Шундоқкина кўз ўнгимда ўнлаб-юзлаб одамлар, ўлим бу — йўқлик эканлигини кўра-билатуриб, ажалга тик бордилар. Ана шу кишилар қурбон берилган ҳаётлари эвазига минг-миглаб умрлар ҳамда келажак асраб қолинажagini яхши билишар эди. Бу эса ўз жонини авайлаш туйғусидан устуи келарди...

Григорий БАКЛАНОВ. Уруш хотираларидан

Оқтов чўққиларига тиралиб турган увода булутлар ҳамон тарқамас, ахён-ахёндагина чакнаган чакмоқ уларнинг чокини тилиб юборар, ёмғир ҳамон ёғар эди. Ниҳоят, дашт тарафдан аллакимнинг ваҳимали чинқириғи эшитилди. Бири кетмон, бири белкурак кўтарган кишилар янада илдам, янада ҳовлиқиб юра бошлашди — улар арнанинг «қулоғи»га шошилишар эди. Биз — ғужбоғнинг бир қарич болалари, катталарнинг: «Қолинглар!» деганига ҳам қарамай анҳор ёқалаб ўзанга, томошага ошиқар эдик. Мана, сув лойқаланди. Бўтана қутуриб, сут каби тошди: сел! Сел келди, сел!

Арнанинг келиб анҳорга туташган еридаги тўғон ҳар йил баҳорда, сел келганида бир марта бузилар, кейин яна тиклаб қўйилар эди. Арнага бўлимаса сел анҳорга сиғмас, тошиб бутун қишлоқни, экин-тикинни яқсон қиларди.

Мана, тўғонни бузишди. Арна тўлиб, айқириб сел оқа бошлади. Бир пиёла чой ичгулик вақт ўтмаёқ қишлоқ тарафдан яна кимнингдир жониқиб айҳайлагани эшитилди. Қарасак, Ҳасан бобо, у ариқнинг «қулоғи»да турар, анҳор ҳам тошиб борар эди: аввалига унинг оёқучида кўрпадеккина, кейин супадай жойда сув йилтиради, сўнг бир нимадан қуруқ қолгандек сув этакка қараб ёприлди.

««Қулоқ»ни маҳкамлаш керак!»

«...ўприлиб кетади!»

«Шох-шабба!.. Чим!..»

Хамма шўёққа югурди. Шох-шабба ташиган — ким, чим кўтарган — ким. Ҳасан бобо эса «қулоқ» туткичларида тутганча анҳорга тушиди-да, чираниб шох-шаббани оёғи остига боса бошлади. У бўз йигитларга ўхшаб кетган эди: жағлари қаришган, кўзлари чакнаган, мушаклари туртиб чиққан...

Бир пайт у имҳ деб юборди ва илкис ўмган кўтарди. Шу пайт у «қулоқ»қа босган кучоқ-кучоқ шох-шаббаю чим-пимларни сел пайкал ичига «иткитиб» ташлади; «қулоқ» емирилиб, далага уриб кетаётган сув шаҳди зўрайди. Шунда, уйига бостириб кирмоқчи бўлган ёвнинг йўлини тўсаётгандек, Ҳасан бобо елкасини «қулоқ» туткичларига тираганча қулоқ ёйиб, селга кўкрагини тутиб турганини кўрганман. Гўё у қутурган оқим йўлига танба бўлмоқчидек эди. Боёқиш соқоллари селкиллаб ҳансирар.

ютинар, одамлар: «Нима бўлса — бўлди, қўйинг, чикинг энди, бобо», деса ҳам қилт этмас эди. Одамлар яна ҳаракатга келди. Яна шох-шабба таший бошлашди. Худди шу пайтда соҳил ўпирилдию сел Ҳасан бобони «кулок»-пулоққа қўшиб итқитиб юборди.

Лекин сўнги дамгача унинг туриб бергани рост!

Ушанда биз — болаларга Ҳасан бобонинг қилиқлари ғалати туолган. Қишлоғи, экин-тиқини, пайкаларини балодан сақлаб қолиш учун у шундай қилганлигини кейинчалик — эсимизни танигач, тушундик, албатта. Ўз оти билан у Ҳасан бобо эди, бунга ҳеч ким уни мажбур қилган эмас.

Урушга ҳам гарчи «ёшим этмаса-да, ўзим жўнаб кетганман», дерди у. Ва, агар, бугун у ёш бўлганида, кўзи тирик бўлганида, шаксиз, Чернобилга ҳам отланарди. Нега?..

«Бўлғуси мутахассис бўлатуриб, комсомол бўлатуриб бир инсон сифатида шундай бир шароитда четда тура олмайман! — деди пойтахтдаги Инженерлик физикаси институти студенти Михаил Криллов; сўнги имтиҳондан ўтибок у Чернобилга отланажagini, бориб, фалокат оқибатларини баргараф этаётганларга кўмаклашажagini айтади: — Зиммамга юкланажак ҳар қандай юмушни бажаришга ҳозирман!»

Михайлнинг тинчини бузган — нима ўзи? Гражданлик туйғусими?!

Чернобил атом электр станцияси цех бошлиғи муовини Михаил Юхименконинг журналистларга ҳикоя қилишича, фалокат содир бўлган 26 апрель тунги соат иккиларда бирон бир ҳамкасби ўзини четга тортмаган, бирон киши: «Эҳтимол, зарарлидир, а? Эҳтимол, бу ердан кетиш керакдир?!» демаган.

Бўлинма командири, ҳайдовчи Иван Бутрименконинг тушунтириш хатидан: «Биз ўша шароитда, гарчи ҳар биримиз нимага қўл ураётганимизни аниқ билсак ва тушунсак-да, ягона тўғри йўлни танладик. Мен, бўлинма командири, ҳам шаҳар Советининг депутати сифатида: «Биз ўзимизга боғлиқ бўлган ҳамма ишни имкон даражасида бажардик», дейишни истайман».

«Ҳа, улар ўзларига боғлиқ ҳамма ишни имкон даражасида бажардилар. Бир неча соат — ёрдам келгунча! — туриб бердилар. Биринчи зарбага кўксиларини қалқон қилдилар ва унга бардош бердилар, 28 ўт ўчирувчининг ҳаммаси ўз бурчларини — охирига қадар ўтадилар. Уларнинг аксарияти комсомоллар эди, — дея ҳикоя қилди В. Горлов. — Бу ҳақда ёзиш оғир...

Бу ҳақда ёзиш... алам қилади. Аммо... энди тириклар орасида 23 ёшли қувнок, кучли, келишган танти йигит — лейтенант Виктор Кибенок йўқ. Ўша апрель оқшомидан ўн беш кун ўтгач, у вафот этди».

Ким яшашни истамайди?! Виктор Кибенок ҳам қаллигини севган, эрта-индин ота бўламан, деб турган чоғида...

У назорат остидан чиқиб кетган атом билан юзма-юз курашаётган, кейин ўлим билан олишиб ётган бир пайтда Томас Гарник деган кимса «Чернобил АЭСидаги ҳалокат тўғрисида ҳужжатли фильм» яратди. Фильм АКШнинг Эн-Би-Си ва Эй-Би-Си телекомпаниялари, Италия Давлат телевидениеси орқали миллионлаб томошабинларга намойиш ҳам этилди, яшин тезлигида уйдирмаю шов-шувлар кўзғалишига, хорижда совет хавфи янада кучаймоқда деган фикр туғилишига сабаб бўлди. Ёвуз ният билан ишланган бу фильм ҳаётни жон-дилидан севса-да, бошқалар тинчи учун жонини тиккан Виктор Кибеноклар ҳақида эмас, йўқ, Чернобил АЭСидаги фалокат ҳақида ҳам эмас, аслида қачон қараманг, осмонини тутун қошлаб турадиган Триест шаҳридаги санаот районида суратга олинган эди! Қаллоблик фош бўлди, Италия полицияси Томас Гарникни камоққа олди. Фриули-Венеция-Жулия области маҳаллий телестудияси фильмини яна бир бор намойиш этди ва адолат юзасидан уни шундай номлади: «Чернобил эмас, балки Триест аср фирибгарлигига учради».

«Тўла асос билан айта оламани, — деган эди КПСС Марказий Комитетининг Бош секретари ўртоқ М. С. Горбачев Совет телевидениеси орқали сўзлаган нутқида, — содир бўлган воқеа қанчалик оғир бўлишига қарамай, кишиларимизнинг ҳал қилувчи даражадаги мардлиги ва маҳорати, уларнинг ўз бурчига содиқлиги, авария оқибатларини тугатишда қатнашган барча кишилар аҳиллик билан ҳаракат қилганликлари туфайли кўрилган зарар чекланган миқёсда бўлди».

Буни ҳатто аввал бошда, ер юзига соя солган фалокат, дея ваҳма қилган хорижийлар ҳам эътироф этишди...

«Совет кишиларининг мураккаб шароитдаги мардлиги ва уюшқоқлигига биз қойил қолдик», дейди америкалик журналист

Майкл Довидоу. Албатта, совет кишилари на Улуғ Ватан урушида, на ундан кейин: Тошкент зилзиласида, Чернобилдаги фалокатда бировни қойил қолдириш ниятида атай мардлик кўрсатгани йўқ. Уларнинг ҳар бири сизу бизнинг, келажак наслларнинг, Ватанинг тақдири учун умрларини тиккан, ҳолос.

Тарих бундай ҳодисаларнинг кўлига гувоҳ; 1964 йил, май. Украин халқининг ифтихори бўлмиш Тарас Шевченконинг 150 йиллик тўйи нишонланаётир. Минбарда Фафур Ғулум: — Мана, бутун жаҳонга шов-шув солган охириги бир воқеа: каттакон тоғ кулаб, улкан Зарафшон дарёсининг йўлини тўсиб қўйди. Ғоятда зўр таҳдид юзага келди. Ўтмишда бунга ўхшаган ҳодисалар мисли кўрилмаган катта офатлар келтириши мумкин эди. Бироқ совет кишилари бунда ҳам табиатдан, унинг даҳшатли ҳамласидан зўр келдилар — дарҳол фалокатнинг олди олинди. Оқибат — хориждаги ганимларимизнинг, Самарқанду Бухоро ва бошқа шаҳарларни сув босди, деган ифвогарона бўҳтонлари пучга чиқди!..

Қачон фисқу фасод қилишмаган. Кишиларимиз кенг феъли, меҳру саховати ва маънавий устунлиги билан унга бас қўлади ҳаммиша. Фалокат рўй берган куннинг эртасигаёқ хмельникчилик ишчилар чернобилликларни шаҳарларига чорлашди, улар битган 144 квартирани уларга беришди. Бутуниттиқоқ Ленин комсомоли мукофотига сазовор бўлган тожикистонлик ишчи Андрей Бойко мукофот пулини; наманганлик Н. Файзуллаев пенсияга чиқатуриб, бир ойлик маошини; андижонлик Баҳри ая Жўраева бир ойлик нафақасини; СССР Олий Совети депутати, Зулайхо Сатторова бошлқик комсомол-ёшлар бригадаси аъзолари бир кунлик иш ҳақларини биринчилар қатори Чернобилга ёрдам фондига ўтказишди...

Бундан беш-олти йил бурун ўзбекистонлик журналист Михаил Шолоховга йўлиққанида, улуғ адибнинг илк саволи шундай бўлган: «Қалай, зилзила бошқа ташвишлантирмайтими?» Бу тасодифий эмас. Бизда, бировнинг бошига ташвиц тушса барча бирдек дарддош бўлади. Чунки, ўртадаги дастурхонимиз — бир, уйимиз — бир, еримиз — бир. Шунинг учун ҳам, менга деса киёмат кўлмайми, жонимни сақлаб қолай, дейишмайди, ортидагиларни ҳалокатдан сақлаш учун кўксини офатга тутишди. Бу ота-боболаримизга хос эди, уларнинг фарзандларига ҳам хосдир...

Чернобил... Бу мислсиз кулфатни энгиш баробарида совет кишилари тарих саҳнасида яна бир бор ўзликларини намойиш этишди; бошга мусибат тушган ўша машғум кечада ва ундан кейин инсон қалбини нурлантириб турадиган туйғулар янада шуълалангандек, чакмоқ каби зулматни тилгандек бўлди. Одамзодни ҳалокатдан сақлайдиган эҳтимол фақатгина шун — эзгу туйғулардир. Ҳар қалай, Фолкнер айтмоқчи, инсон қаддини ростлабгина қолмай энгиб ҳам чиқди. Чунки унинг қалби қайғуришга, изтироб чекишга, сабот ва чидамга, керак бўлса қурбон беришга қодир.

Чернобил фалокати кўнғироқ садоси янглиғ барчани ҳуш-ёрликка ҳам ундади, инсоният ядро урушига дуч келган тақдирда қандай жаҳаннам юзага келишини яна бир бор яққол кўрсатди. Зеро, ҳар бир киши фарзандига қуйган хонумонни эмас, яшнаган боғ-роғларни мерос қилиб қолдиришни истайди!

«Чернобил АЭСи: фалокатдан бир ой сўнг»: «...ҳозир Чернобил АЭСи районида бекиёс кучлар йиғилган. Зарур техника мамлакатнинг ҳамма жойидан келтириляётир. Ўттиз километрлик зонанинг ичию ташида кўпдан-кўп палатка-шаҳарчалар юзага келган.

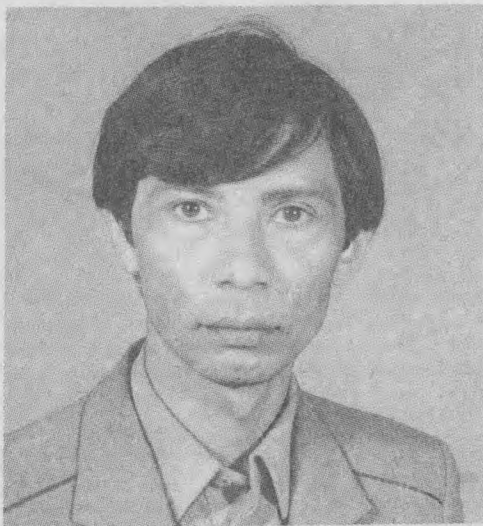
Сирень гуллаб бўлди. Ўлкамизда ёз. Бугун Чернобилда унинг атрофидаги қишлоқларда, мевалари кўзни қувонтираётган боғ-роғларда, уфққа туташиб кетган ям-яшил ўрмонларда булбуллар сайраётир» («Правда», 26 май 1986 йил). Улар йингирма уч баҳорда кўз юмган халоскори Виктор Кибенок ва кибеноклар айтолмай кетган қўшиқларни айтишмоқда.

фантастик қисса

Қаро кўзим

Абдурахмон
Каримов

Ў қитувчилар хонасининг деразалари ланг очиқ. Ҳавода яқинлашиб келаётган ёзнинг қайноқ нафаси сезилади. Хонага адашиб кириб қолган асалари дам-бадам ғинғиллаб учиб-қўнади. Девор-дармиён синфда дарс ўтаётган муаллимнинг товуши элас-элас қулоққа чалинади. Хона ўртасидаги стол устида аллақандай дафтарлар, газета-журналлар сочилиб ётибди.

Стол ёнида тумтайибгина ўтирган қиз йигит томонга ўғринча назар ташлади: йигит дераза олдида ташқарига паришон тикилиб турарди.

— Наҳотки сизни шунчалик хафа қилган бўлсам? — деди йигит ташқаридан нигоҳини узмай. — Хай, майли, бундан кейин сизга умуман гапирмайман.

— Мен умуман гапиринг ёки гапирманг, деяётганим йўқ-ку, — дея сал юмшаброқ сўзлади қиз. — Ҳа, бу менинг суратимни чизаверасизми?

— Суратингизни чизсам нима қилибди? — Йигит ҳайрон бўлиб елкасини қисди.

— Нима қилибдимиш! — Қиз қайтадан алангалана бошлади. — Одамлар ўртасида гап-сўз бўлишни хоҳламайман! Билдийизми?!

Йигит индамади.

— Қачон бўлса менга тикилганйиз-тикилган! Худди бу ерда мендан бошқа одам йўқдек қарайверасиз!

— Хўп, энди қарамайман!

— Неча марта шундай деб ваъда бергансиз? Уч йилдан бери аҳвол шу! Жонимга тегиб кетди!

Йигит у томонга кескин ўгирилди-да, яқинроқ келиб:

— Шахло!.. Майли, сиз ҳақсиз. Майли, ҳаммасига мен айбдор... Фақат, битта саволимга очиқ жавоб беринг-чи, мени ёқтирасизми?! — деди.

— Нима?.. Нима деганийиз бу?! — Қиз сапчиб ўрнидан турди. — Мабодо иситмайиз йўқми?!

— Бор иситмам — иситмам бўлмаса шунақа дермадим, — дея бўшашибгина жавоб берди у. — Худди ҳаққи, кечиринг! Очиғини айтсам, нимагадир баъзи пайтларда менга мойиллигингиз бордек туюларди. Демак, янглишибман. Лекин сизни жуда яхши кўраман! Шунинг учун уялиб-уялиб қарашларингизни мен галварс муҳаббатга йўйибман... — У бир зум тин олди. Сўнг жаҳл билан қўл силтади-да, гапини якунлади: — Модомики, мени ёқтирмас экансиз — ташвишланманг, энди безовта қилмайман сизни. Тикилиб ҳам қарамайман, суратингизни ҳам чизмайман. Менга ишонсангиз бўлади!.. — Йигит шитоб юриб хонадан чиқиб кетди.

— Аваз ака!.. — Қиз унинг ортидан талпинганча қолди.

Аваз нима қиларини билмай ҳовлини пича айланди. Кейин стадион томонга ўтди. Бир четдаги ўриндикка бориб ўтирди. У ўзини жуда бачкана иш қилган кўйгандек, қилган ишининг бачканалигини тўсатди пайқаб қолгандек ҳис этаётган эди. Аламдан ич-этийи еркан, «Ул шу кунингдан, нотавон!» деди ичида заҳарханда қилиб. «Аҳмоқ! Бефаросат! Хаёлпараст ошиқ! Узиям маймундек ўйнатди-ку! Ё тавба, одам деганиям шунчалик латта, ландовур бўладими!»

Сирасини айтганда, бунчалар жиғибийрон бўлиш учун тузукроқ сабаб ҳам йўқ эди; у аксарият кишиларда бўладигани каби юз берган машаманинг фақат салбий томонларини эслар, ҳаяжонланиб кетганидан ўзича нотўғри деб ҳисоблаган хатти-ҳаракатларини, сўзларини ошириб-тошириб қайта идрок қилаётган эди, холос. Айниқса, хонадан чиқиб кетаётган пайти қизга айтган гаплари учун ўзини кечира олмас ва қайсарлик билан, бу

бориб турган ожизликнинг ўзгинаси, деб койингани койинган эди. Назариди, энди қиз унинг устидан кулиб юрадигандек, бўлиб ўтган гапларни бошқаларга ёядигандек.

У одамлар ўртасида кулги бўлишдан кўрқарди. Одамларнинг: «Оббо бечора ошиғ-эй», дея бир-бирларига имо қилишларини тасаввур этаркан, баданида аллақандай ҳашарот ўрмалаётгандек беҳузур бўларди. Шунинг учун ҳам қизга бирор оғиз ширин сўз айтишдан ўзини тийиб юрарди.

Аваз стадионни бошига кўтариб футбол ўйнаётган болаларни томоша қиларкан, юрагидаги ғалаён аста-секин сўнди. Қўнғироқ товуши янграгач, хўрсинганча ўрнидан турди: «Бу мактабдан кетишга тўғри келади».

Ўқитувчилар хонасига кириб борганида Шахло дугонаси билан кулишиб, нима ҳақдадир баҳслашиб ўтирарди. Авазга қайрилиб ҳам қарамди.

Синф журналини, конспект дафтарини, чизма чизилган ўрам қоғозни олди-да, «кириш»га қўнғироқ чалинишини ҳам кутмай ўқитувчилар хонасини тарк этди...

Синфхонага кирди. Болалар дув этиб ўрниларидан туришди. Муаллим қўлидаги нарсаларни столга қўйди. Сўнг сокин оҳангда:

— Салом, ўқувчилар! — деди.

— Салом, муаллим!

Шу пайт муаллимнинг синфдалигидан беҳабар бир неча ўқувчи чопқилаб киришдию остонада эсанкираб тўхтаб қолишди.

— Қани, ўтиринглар, — деди у. Сўнг эшик олдида турганларга қаради: — Сизлар ҳам ўтиринглар... Бугун ким навбатчи?

Новчагина бола ўрнидан турди.

— Доскани артгин-да, кейин дарсга келмаган болаларнинг рўйхатини ёзиб бер. Демак, гап бундай: мана, ўқув йилимиз ҳам тугаб қолди. Шу билан чизмачилик бўқларини тамолмаймиз. Ҳалима! — У ўрта қаторда ўтирган жингалак сочли қизга мурожаат қилди. — Альбомни ёпгин-да, гапимга қулоқ сол. Вазифани уйда бажармадингми — бас, бу ерда чизишингдан фойда йўқ!.. Сизлар билан йил давомида асосан кесимлар, қиқимлар, йиғил чизмалари тўғрисида гаплашдик. Негаки, илгари ҳам айтганимдек, шу дарслар техникавий чизмачиликнинг ўзаги ҳисобланади. Бугунги дарсимиз техникавий чизмачиликнинг қисман давоми, қисман қурилиш чизмачилиги ҳақидадир. Қурилиш чизмачилиги... — Кимдир эшикни чертди. У гапи бўлинганидан норозиланиб, охириги партада ўтирган болага: — Комил, қара-чи! — деди. Сўнг гапида давом этди. — Уз номидан ҳам кўриниб турибдики, одамлар яшайдиган, ишлайдиган иморатларнинг чизмалари...

— Муаллим, сизни Шахло опа чақиряптилар.

Юраги орзиқди. Бир-икки сония каловланиб турди. Парталар оралиғидан эшик томон юраркан, хаёлида гандирақлаб қадам ташлаётгандек, парталарга турти-ниб кетаётгандек бўларди. Юрагининг безовта типирчиллаши яна нафратини кўзготди. У эшик дастасини жаҳл билан қисмладию қиёфасига лоқайдлик тусини беришга уринди. Иродаси устун келди — қизга рўпара бўлганида юраги ортиқ типирчиламай қўйган эди. Совуқ назар билан қизга қаради.

— Замдиректор чақиряпти, — деди қиз қуруққина қилиб ва ўгирилиб кета бошлади. Йўлакнинг охирида йигит томонга қаради. Аваз бу лаҳзада синфхона эшигини очаётган эди.

У доска олдида бориб янги сабоқни тушунтиришда давом этди. Лекин фикрлари пароканда бўлиб кетган

эди. Ҳарчанд уринмасин диққатини бир ерга тўплай олмади. Директор ўринбосари ҳузурга бориши лозимлиги мутлақо ёдидан кўтарилди. Бир амаллаб сабоқни якунлади. Сўнг чизма чизилган қоғозни ёйиб, доскага ёпиштириб қўйди-да, стулга ўтириб, синф журналидан дарсига тааллуқли бетни очди. Паришон бир аҳволда ўтилган темани ёздию уйга берилган вазифани кимдан сўрасам экан, деган ўйда ўқувчилар рўйхатига кўз югуртирди.

Ногаҳон ёзув столи билинар-билимас ғичиллай бошлади. Шундоққина қаршисида ўтирган қиз:

— Муаллим, ер қимирляпти, — деди кўрқибгина.

Аваз унинг нима деганини дафъатан тушунмади. Қиз гапини яна такрорладию деворлар силкиниб, деразалар безгак тутгандек дириллашга тушди. Бурчакдаги жавон икки-уч тебранди-да, полга қулади. Ойнанинг жан-жанглаб siniши, ўтақаси ёрилган ўқувчиларнинг қичқириги синфни тутиб кетди. Чаққонроқ ўғил болалар ўзларини эшикка урдилар. Девордан кўчган сувоқ парчаси столга тарақлаб тушди. Аваз сапчиб ўрнидан турди-да, бор овозда бақириб юборди:

— Жим бўл ҳамманг!

Болалар бир зум донг қотишди.

— Ваҳима қилма! — дея яна бақирди у. Бироқ тобора кучаяётган силкинишдан ўзининг юрагига ғулғула тушаётган эди. — Ҳовлиқмасдан чиқинглар синфдан! Ҳовлиқмасдан чиқ дейпман! — Орқадан гурсиллаган товуш эшитилди. У ортига ўгириларкан, кайфи учиб кетди: доска қийшайиб ётар, девор тарс ёрилиб, ёриғидан боғнинг бир чети — шигил ҳосилга кирган эртапишар ўрик дарахти шундоққина кўриниб турарди.

— Али, Неъмат! Деразаларни очинглар!.. Деразадан сакра!.. Деразадан сакрасанг-чи, галварс!..

Ниҳоят, синфхона бўшади. Зилзила аста-секин тўхтади. Аваз эса синфни тарк этиш ўрнига ишлаб-ишлаб чарчаган одамдек стулга ҳорғин ўтирди. Терлаб кетган бўйнини дастрўмоли билан артди. Бутун борлиқ сўнги йўқ сукунат ичига чўмгандек эди. У уч-ўрт дақиқа шу алпозда ўтирди. Кейин эринибгина ўрнидан кўзгалди: журнални силкитиб чангини қоқди, дафтарларни йиғиштирди, шошилмай йўлакка чиқди. Дафъатан йиғи товуши қулоғига чалиниб, юришдан тўхтади ва овоз келган томонни тусмоллаб, йўлак охиридаги синфхонага кирди. Бурчакда бир қизча йиғлаб ўтирарди. У муаллимни кўриб қаттиқроқ йиғлашга тушди.

— Йиғлама, зилзила тўхтади-ку, нимасидан кўрқасан! — деди Аваз қўлидагиларни партага қўйиб. — Қани юр, кетдик.

Аваз қизчани етаклаганча ҳовлига чиққан маҳали бу ерда тўпланган оломоннинг ўзаро ҳангомаси айни авжида эди. Ҳаммининг оғзида зилзила тафсилоти.

Тасодифанми, атайинми унга биринчи бўлиб Шахло-нинг кўзи тушди. Ҳалигина қаҳр-ла боққан шахло кўзларда ҳозир шунчалар меҳр балқирдики, Аваз ҳайратдан лол бўлиб қолди. Ширин бир ҳаяжон, ширин бир изтиробдан борлиги ларзага тушди. Юраги орзиқиб кетди.

Шафқатсиз тақдир эса ўзининг одатий қалтис ўйинини бошламоқда эди: Шахлонинг хумор кўзлари сеҳрлаган Аваз иккинчи қайта замин силкинганини пайқамасди. Печка мўрчисининг ёмғир ювавериб зўрға илиниб турган битта ёшти ўрнидан кўчиб шиферда сирғана-сирғана томнинг лабига яқинлашиб келарди... Кимдир қичқириб юборди, Шахло даҳшатдан тахтадек қотиб қолди... Аваз бошига тушган мислсиз зарбдан ток ургандек бир сапчиб тушдию қуёш нурлари оби-тобида қиздирган асфальтга секингина йиқилди.

Аваз аллақандай хаёлий турткидан ўзига келиб, оҳиста кўзини очди. Нимқоронғи хона секин-секин ёриша бошлади. Унинг мияси карахт эди; тепасини қоплаб турган шиша қалпоқнинг кўтарилаётганини ҳам, тобора сутдек оқаришиб бораётган гумбазсимон шифтли хонани ҳам деярли идрок қилолмади. Шу тарзда анча ётди. Кейин кўз ўнгида кўм-кўк осмон намоеъ бўлди. Сўнг ана шу кўм-кўк осмонни жаранглатиб қудратли бир товуш янгради: қур-р-р, қур-р-эй, қур-р-р... Бу товуш уфқдаги тоғларни ҳам жаранглатиб юборди. Аваз яшил майсаларга бурканган дашт ўртасида ётганини пайқади. Уч-тўрт қадам нарида шарқираб сой оқарди. Ҳамма нарсанинг; оёғи остидаги тупроқнинг, тошларнинг, майсаларнинг, олисдаги тоғларнинг ранги жуда-жуда тиниқ эди. Борлиқ сирли ва улғувор эди. Осмонда оппоқ турналар арғамчи солиб учишарди: қур-р-р, қур-р-эй, қур-р-р... Шу пайт музқаймоқ еяётган қандайдир қизча кўз ўнгида жонланди. Қизчанинг жажжигина бармоқчалари шира эди; тотли таомдан ҳузурланаётгани юзидан шундоққина билиниб турарди. Сал ўтгач, қизча ҳам хотира кўзгусидан ўчиб, бошқа бир манзара намоеъ бўлди... Шу тариха турли вақтларда юз берган воқеаларни, кўрган-эшитганларини бирин-кетин эслаб боқаларди. Бу хотиралар унинг ихтиёридан ташқарида ғайриоддий тарзда жонланар, узук-юлуқ кино лентасидек лип-лип этиб кўз ўнгида ўтарди. Ниҳоят, Шахло билан уришиб қолганини, зилзилани, қизчани етаклаб ҳовлига чиққанини ва бошига урилган қандайдир зарбдан ҳўшсиз бўлиб йиқилганини хаёлидан ўтказди. Шуниси қизиқки, у ўша кунги воқеаларни тушида кўргандек эди. Бу туш ўта аниқлиги, воқеаларнинг энг майда тафсилотларигача такрорлангани билан уни таажужубга солди: кўнглида шубҳа туғилди, лекин нима учун шубҳа туғилганини тасаввур қилолмади. Сал ўтмай хаёли Шахло билан боғлиқ хотираларга оғиб, тушни ҳам, унинг ғалатилигини ҳам унутдию кўз ўнгида ҳадеб ўқитувчилар хонаси, қиз билан бўлган мижозлар жонланаверди: у дам қизнинг ўзига тумтайиб қараб турганини, дам жаҳли чиқиб ўрнидан туриб кетганини, дам хонадан чиқар маҳали ортидан, «Аваз ака!» дея чақирганини эслар ва ўша лаҳзаларда илғай олмаган муҳим деталлар, сўзлар, товуш оҳанглари бўртиб, бошқача маъно касб этарди. Масалан, «бундан буён сизни ҳеч безовта қилмайман», дея онт ичаётганида қиз тўсатдан безовталаниб қолганини, кўзлари алланечук жовдираб кетганини аниқ-тиниқ тасаввур этди. Бундан ташқари, «Аваз ака!» деб чақирганда қизнинг овози титраброқ чиққанини ҳам фаҳмлади. У пастки лабини қаттиқ тишлаганча: «Асли омади йўқ одамсан-да, оғайни. Тағин бу киши ўзини одамларнинг юз тузилишига қараб характерини айтиб бера оладиган психолог ҳисоблайди. Мана, биттасининг дилидагини «аниқладинг». Шошма, балки янглищаётгандирман; ахир, ёқтирасизми, деб сўраганимда жаҳли чиқиб кетди-ку. Балки уни севганим учун, у ҳам мени севишини жуда-жуда истаганим учун шундай туюлгандир? Ортимдан... раҳми келгандан чақирган бўлса-чи?.. Нима бўлганда ҳам мактабда номим чиққани қолди».

Ҳовлига чиқар пайтида қизнинг ўзига меҳр билан тикилганини эсларкан, яна иккиланди: «Ҳарҳолда у мени ёқтирса керак», деб ўйлади, шу фикрга жон-жон деб ишонгиси келди.

Шу пайт ғойибдан аёл кишининг мулойим овози эшитилдию хаёллари тўзғиб кетди.

— Муҳтарам Авазбек, девордаги жавонда кийимларингиз бор; марҳамат қилиб кийинсангиз!

Ҳайрон бўлган йигит аста ўрнидан турди, яланғочлигини кўриб, ўзини жуда ноқулай ҳис этди. Рўпарасидаги деворда яширин жавон эшиги очилди. Кийиниб бўлгач, мадорсизлини яна қаравотга ўтирди. Мадорсизлигини ҳис қиларкан, бошига урилган зарб ҳақида ўйлади. Бейхтиёр бошини пайпаслаб кўрди. Лекин ҳеч қандай жароҳат изини топа олмади ва ҳўшидан кетгандан сўнг, ҳалиги тушни кўрмасидан олдин, қаердадир қисқа муддатга ўзига келгани ёдига тушди. Ушанда қанақадир суюқ муҳитда муаллақ турарди. Бурнига уланган эластик найча орқали нафас оларди. Қимирлаб кетганини, бошини деворга уриб олганини, деворнинг юмшоқлигини эсларкан, тепасидаги шиша қалпоққа, ғалати тузилиши хонага ҳайратланиб қарай бошлади.

Аваз қаердалигини тасаввур қилишга қанча уринмасин, ҳеч нимага ақли етмай ташқарига чиқилди, эшикни қидира бошлади. Лекин хонани бир айла, бо чикса ҳамки ҳалиги жавон эшигидан бўлак ҳеч қандай тирқишни топа олмади. Гумбазсимон шифтдан таралаётган оппоқ ёғду, қулоқни шанғиллатгудек ўткир сукунат асабларини қитиқлаб ғашига тегаётган эди. Унинг юраги сиқилиб кетди. Чўқур уф тортди. Юмюмалоқ хонанинг силлиқ деворига аланглаб қараркан, бир оз хавотирга ҳам тушди. Фақат боя эшитгани — аёл кишининг мулойим товуши хотиржамликка ундарди...

Бир пайт хона девори ҳаракатланаётганини кўриб, кўнгли таскин топди. Девор икки томонга ажралиб, эшик очилдию узун йўлак, йўлакдан ўзи томон келаётган сарвқомат бир қиз кўринди. Қизнинг эгнидаги ҳарир оқ либос ҳар қадам ташлаганда ҳилпирар, баданига ёпишиб, келишган гўзал бастини кўз-кўз қиларди. Авазнинг назарида, у самовий фариштага ўхшарди.

«Самовий фаришта» хонага кириб, йигит рўпарасига тўхтади.

— Саломатмисиз, муҳтарам дўстим? Сизга бахт ва иқбол ёр бўлсин!

— С-салом, — деди йигит тутилиб. Боя у ўзини қаердалигини тасаввур қила олмаган бўлса-да, ҳарҳолда, энг янги медицина техникаси билан жиҳозланган бирорта шифохонада бўлсам керак, деб ўйлаган эди. Қаравот тепасидаги шиша қалпоқ ҳам сирасини айтганда, уни деярли ажаблантирмади. Зеро, шу хилдаги мосламалар, даволаш камералари ҳақида унча-мунча ўқиган, илмий журналларда уларнинг суратини ҳам кўрган эди. Хонанинг тузилишини ҳам ғайритабиий деб бўлмасди. Аммо мана бу қизнинг яшил сочлари?.. Қизнинг нозик елкаларида чиройли бўлиб тўзғиб турган сочлари тўқ яшил рангда эди. Агар сал эътибор берилса, оппоққина бадани ҳам хиёл яшилликка мойиллигини пайқаш мумкин. Қолаверса, қизнинг нимасидир ғалати туюларди.

— Кечирасиз, сиз шу ерда ишлайсизми? — деб ботинмайгина сўради у қиздан.

— Ҳа, — деб жавоб берди қиз майин жилмайиб.

— Айтолмайсизми, мен қаердаман ўзи?

— Касалхонада. Ташвишланманг, ҳозир анча дурустсиз, фақат яна бир оз даволанишингиз лозим. Марҳамат қилиб, ортимдан юрсангиз! — Қиз шундай деб хонадан чиқди. Улар йўлақдан бориб, тўртбурчак шаклидаги расмана хонага киришди. Қиз уни ўриндиққа таклиф этди. Узи унинг рўпарасига ўтирди.

— Мана энди танишсак бўлар, муҳтарам дўстим.

— Ҳа, ўзим ҳам шунини ўйлаб турувдим. Сиз врачмисиз? Кечирасиз, исмингиз нима?

— Аснрона.

— Асрона?.. Ҳеч эшитмаганман бунақа исми. Меники — Аваз.

— Таржимаи ҳолингиз бизга деярли маълум, — деди қиз кулимсираб.

— Ҳа-я, — дея йигит хижолатомуз илжайди. — Ахир ҳар бир беморнинг «Касаллик тарихи» бўлади-ку. Аммо бир нарсага ҳеч ақлим етмаяпти, бу ер қанақа касалхона? Мени кечиринг-у, нимагадир сизни врачга ўхшата олмаппман.

— Нега энди?! — Қизнинг кўзлари катта-катта очилди.

— Ҳар нечук, мен тасаввур қилиб ўрганган врачларга ўхшамайсиз.

— Сизнингча, улар қанақа бўлиши керак? — деб сўради қиз таажжубланганини яширмай.

Аваз нима дейишини билмай қолди. Сўнг шунчаки ҳазилга олиб:

— Билишимча, улар оппоқ халат кийишади, ҳамиша билимларида фонендоскоп осифлик бўлади, — деди.

Қиз кулиб юборди. Кулганида унинг чиройи янада очилиб кетаркан. Аваз энди нимадан гап очишини билмай жим қолди — қаердалигини яна сўрашга истиҳола қилди. Зеро, қизнинг ўзини тутишидан ҳозир очиқ жавоб бермаслиги сезилиб турарди. Афтидан, қиз ҳам йигитга нималарнидир айтмоқчи бўлар, лекин айтмоқчи бўлган гаплари унга қандай таъсир қилишини билолмай иккиланаётган эди. Қизнинг ҳолатини пайқаган Аваз унинг оғзини пойлашга қарор қилди.

Алқисса, қиз хийла узоқ чўзилган жимликни биринчи бўлиб бузди.

— Муҳтарам Авазбек, сиз нима деб ўйлайсиз... Мен электромагнит тўлқинлари ёрдамида ўзга сайёраларга саёҳат қилиш эҳтимоли ҳақида сўрамоқчийдим. Сиз шунга ишонасизми?

Боядан бери асаблари таранглашиб ўтирган Авазнинг миясида эҳтиёткорлик билан берилган ҳозирги савол мақалдиरोқдек гумбурлаб кетди. Қаршисида ўтиришган сочли қиз, гумбазсимон шифтли хона, шиша қалпоқ, суюқ муҳитли қоп-қоронғи камера, электромагнит тўлқинлари ёрдамида саёҳат... Буларнинг ҳаммаси миясининг ҳужайраларида санғиб юрар ва тасаввур кўзгусида дам кўриниб, дам ғойиб бўларди-ю, лекин уларни битта мантиқ ипига тизиб аниқ бир хулоса чиқаришга қурби етмасди. У фақат битта нарсани; ҳаётида жиддий ўзгариш юз бераётганини англаган эди, холос.

Қиз ундаги ўзгаришларни сабр билан кузатиб турди-да, гапида давом этди.

— Сезиб турибман, саволим сизга ғалати туюлди. Албатта, саволнинг мазмуни эмас, балки уни тўсатдан берганим сизни ҳайратга соляпти. Негаки, сиз электромагнит тўлқинлари ёрдамида инсоннинг Ердан иккинчи «Ер»га саёҳат қила олиш имконияти, ўзга сайёраларда қўйилган тараққиёт мавжудлиги ва умуман қоннинг тўлиғини тўғрисида анчагина билимга эгалигини биламиз... Хуллас, сизга очиқ ҳақиқатни айтсам бўлади шекилли, сиз иродали эркаксиз, шундай эмасми?

— Қулоғим сизда, — деди Аваз ўзига қаттиқ тикилиб турган қизнинг нигоҳига базўр бардош бериб.

— Муҳтарам Авазбек, гап шундаки, сиз икки кун муқаддам, ер қимирлаш чоғида, бошингизга тушган ғишт зарбидан ҳалок бўлган эдингиз. Сизни эртаси кунни дафн этишди. Сиз Ердагилар учун энди марҳумсиз, лекин ҳамма нарсадан маҳрум бўлганингиз йўқ ҳали. Мана, Ердан мингларча ёруғлик йили узоқлигида жойлашган Яшил сайёрада кўзингизни очдингиз. Биз сизни даволадик: бош миянгиздаги лат еган ҳужайралар ўз фаолиятини тиклади. Сизнинг устингизда ўтказилган

тажрибамиз ижобий яқунланди. — Қиз ўрнидан туриб девордаги яширин тугмани босди. Девор сурилиб каттакон дераза очилди: Авазнинг кўз ўнгида биллурдек жилваланаётган тиниқ осмон, олисдаги ясси тоғларга тутшиб кетган қалин ўрмонзор, кумушдек ярқираб оқаётган дарё, хуллас, афсонавий дунё намоён бўлди.

Воқеа ва ҳодисаларнинг ўта ғайритабиийлиги ҳамма-да ҳам бирдек таассурот уйғотавермайди. Айтайлик, Авазнинг ўрнида бирорта нодонроқ одам бўлса тайсаллаб қоларди. Бироқ, бизнинг қаҳрамонимизнинг ҳиссий дунёси ўта нозик ва зиддиятли эди. У яшаш мазмунини ҳамиша гўзалликдан излаб келган. Кейинги йилларда эса гўзаллик Шахло тимсолида ўзини намоён қила бошлади. Шунинг учун Аваз қаршисидаги манзарага норозиланиб қараб турарди: яшил сайёралар бирорта ишбилармон ёки фаннинг бирор соҳасини пухта эгаллаган талантли олим одамни эмас, ҳаётини муҳаббатга бағишлаган савдойироқ рассомни нега тирилтиргани билан унча қизиқмасди. Шундай ҳолларда бўладигани каби хаёлан ўтган умрига назар ташлади. Дадасининг айтишича, у чақалоқлигида жуда кўп касалланган экан. Бир сафар тўшакдан туролмай узоқ ётибди. Уша бетобликлари сабабли нимжонроқ бўлиб ўсган. У дадасининг кўрмай-кўрмай етишган бош ўғли бўлгани учун еру кўкка ишонимасди. Салгина бўлса-да, оғир меҳнатдан авайлашарди. Ёзги таътил бошланганда унинг тенқурлари даланинг тупроқ йўлларини чангитиб ўйларига эшакда ўт ташишар, колхоз далаларига чиқиб отаси ё акасига қарашиб юришарди. У эса узундан узоқ саратон кунларини салқин уйда мук тушганча китоб ўқиш билан ўтказарди. Буларнинг оқибатида у хаёлпарастроқ бўлиб қолган эди. Хаёлчанлик ўсмирлик чоғида ҳам уни тарк этмади. Натижада ҳаёт йўлида кўпларнинг турткилашига, маза-хига рўпара бўлди. Тўққизинчи синфда ўқиб юрган пайтида илк бор муҳаббат дардига йўлиқаркан, яна шу хаёлпарастлиги ва ўқиган китобларидаги романтик кайфият билан ҳаёт воқелигини аралаштириб юбориши туйфайи содда, самимий севгиси масҳаралар бўронида чирпирак бўлиб кетди. Тўғри, синфдошлари уни очиқкўнгиллиги учун яхши кўришарди, сермулоҳазалиги учун ҳурмат қилишарди, лекин ўрни келганда мазақ қилишдан ҳам ўзларини тия олмасдилар.

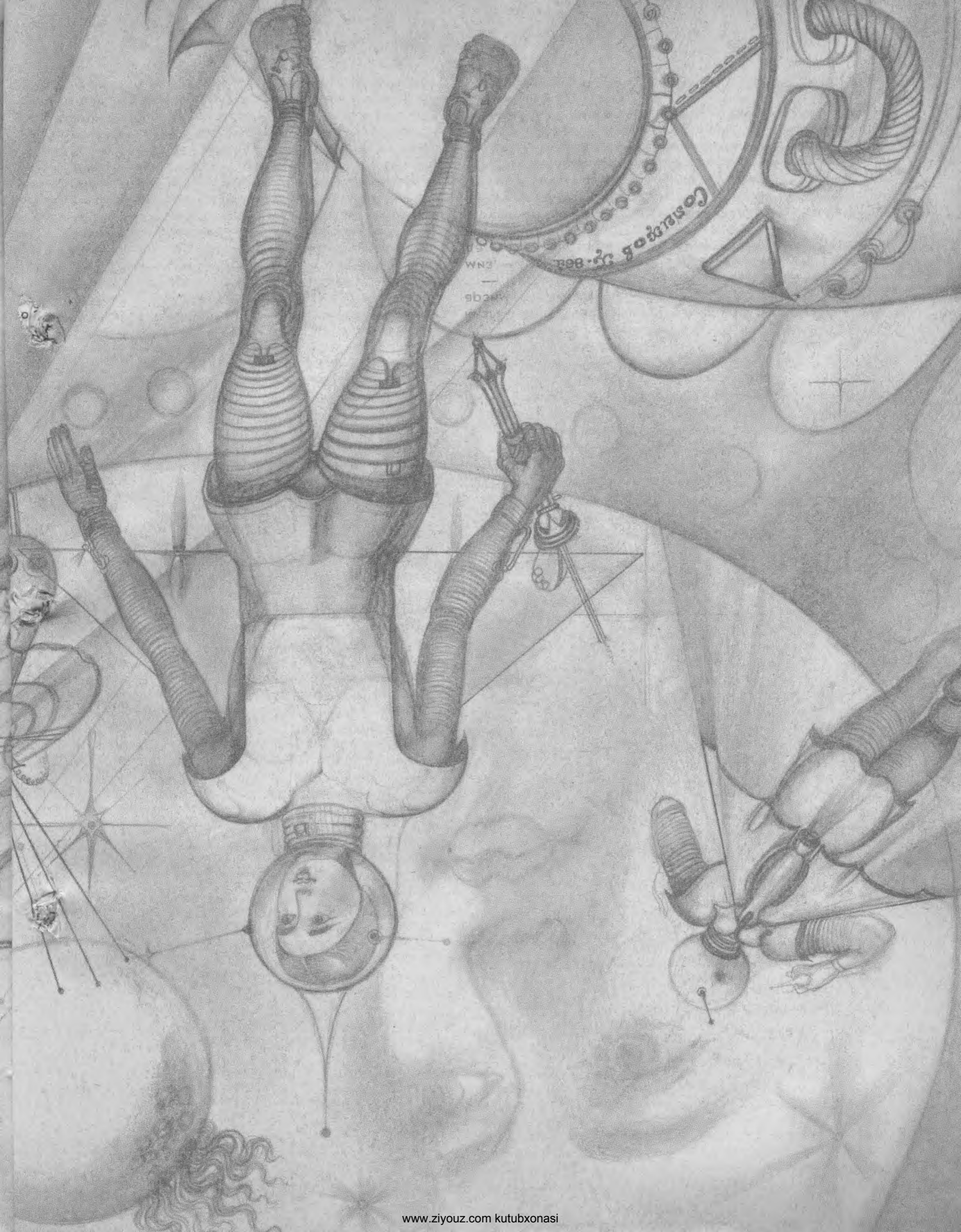
Мактабни битиргач, Тошкентга ўқишга кетди. Беш йил ўқиди. Мустақил яшаб, ҳаёт мактабининг сабоқларини ўрганди. Унинг ақл-ҳушини ўғирлаган гўзал синфдоши эса ўз тенгини топиб турмушга чиқиб кетди. Институтда ўқиб юрган кезларида табиатан нозиктаъб бўлганлиги сабаблими бирон қизга кўнгил қўймади, яъни то Шахло уни учратгунча ҳаёти ишқий саргузаштларсиз ўтди.

Шахло уни учратганда у етуклик ёшида эди. Энди муҳаббат нималигини дурустгина тушунар, уни юрак тўбида асраш кераклигини ҳам билар эди. Уч йил мобайнида Шахло исми малакни севди. Бу қиз на уни ўзига яқинлаштирди, на мутлақо узоқлашиб кетишига йўл қўйди. У сабр-тоқат билан бир кун қизнинг муҳаббатига эришарман деган умидда яшади.

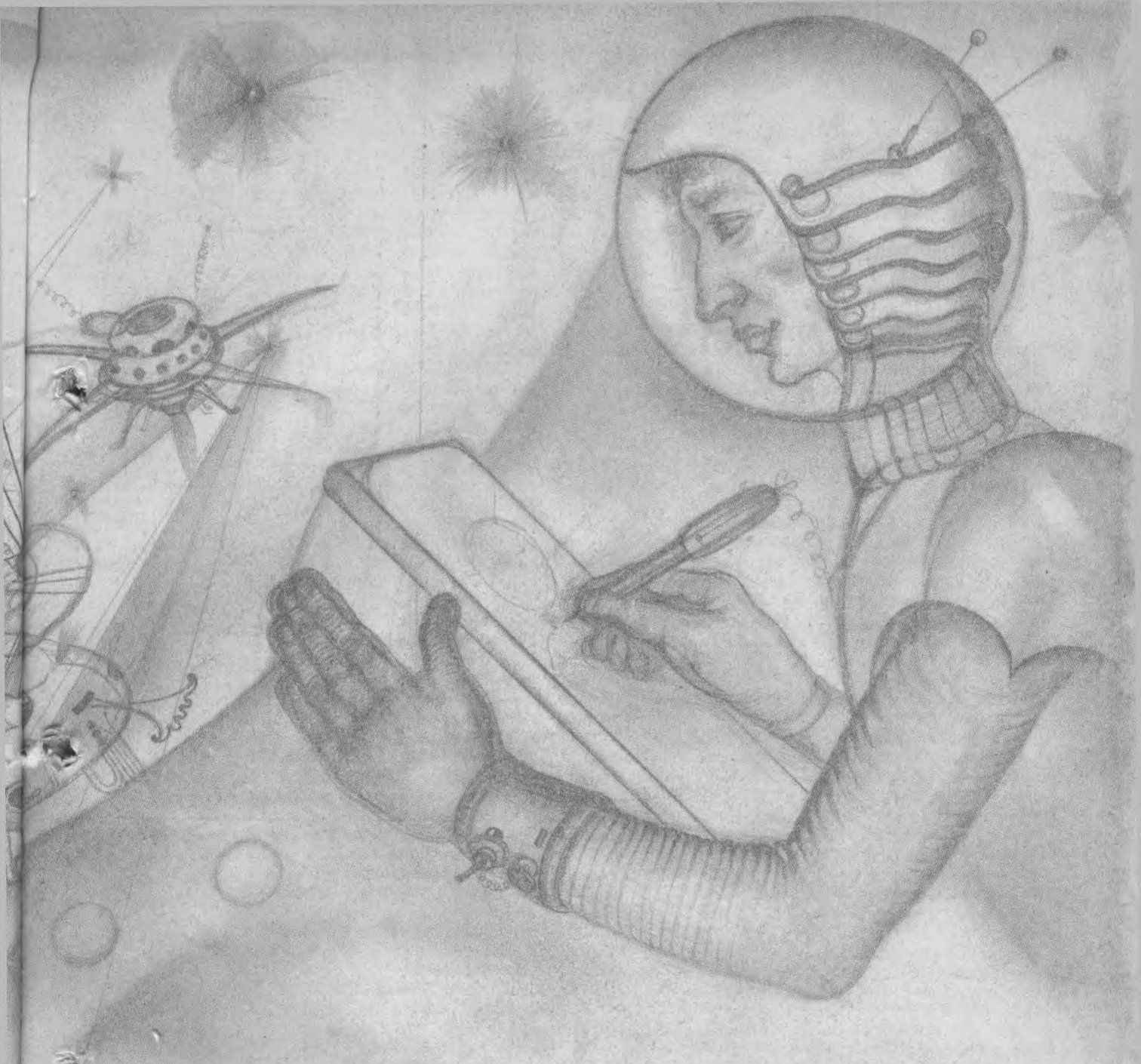
Ҳозир шуни аниқ-тиниқ билар эдики, агар бошига ғишт тушиб ҳалок бўлмаганда, у ҳеч қачон мактабдан кетмасди; зеро, мактаб ҳовлисига чиқадиган эшик остонасига қадам қўйган дамда қизнинг ўзига меҳр билан тикилган шахло кўзлари уни ҳеч қаерга қўйиб юбормасди. Афсуски, уларнинг йўли азалдан айри тушган экан.

Аваз секин ўрнидан туриб дераза олдига борди.

Табарини бир оз томоша қилгач, қизга ўгирилиб қулимсиради.

— Шундай қилиб, қайта тирилгансан, денг. Эскичасига айтганда, жаннатнинг ўзгинаси, фақат фаришталар кўринмайди.

— Нега энди, фаришталар бор, — деди қиз ним табассум билан ва йигитнинг ёнига келиб, елкама-елка турди. — Ҳув ана, пастликка бир қаранг-а!

Афтидан, улар турган бино тепалик устига қурилган эди. Қиз кўрсатган томондан одамсимон қуш елкасидаги бир жуфт қанотини вазмин силкитганча учиб келарди. Аваз қизга саволомуз қаради.

— Унинг елкасига сунъий қанотлар ўрнатилган, — дея изоҳ берди қиз. У гапирган пайти елкаси йигитнинг елкасига хиёл тегиб кетди. Авазнинг бадани жимирлаб,

қизга кўз қирини ташлади. Ажабки, қиз ҳам ана шу арзимас «контакт»га безътибор қолмаган эди.

— Бизнинг энг қулай, энг оммавий ҳаракат мосламамиз, — деди қиз билинар-билинмас ҳаяжонли товушда. — Уни бошқариш осон. Киши худди қушдек эркин парвоз қилади.

— Қушга ўхшаб учиш жуда ҳам кўнгилли бўлса керак-а?

— Ҳа, албатта, одам учганда ҳамиша бошқача ҳистуйғуни бошидан кечиради.

Аваз ҳориганини ҳис қилиб, ўриндиққа ўтирди.

— Менга сайёрангиз тўғрисида гапириб берсангиз, Асрона. Чамамда, қиладиган бошқа ишимиз йўқ, шекилли.

— Ҳозирча йўқ. Бир оздан кейин ухлашингиз керак.

Ҳали заифроқсиз, шунинг учун ҳам тез чарчаб қоляпсиз. Сайёрамиз ҳақида эса кейинчалик батафсил билиб оласиз. Ҳозир... ҳозирча нима дейишим мумкин... — Қиз елкасини қисиб қўйди. — Сайёрамиз катталиги жиҳатидан ҳам, табиати жиҳатидан ҳам Ерга ўхшаброқ кетади. Ун миллион атрофида аҳолиси бор.

— Мени бир нарса ҳайрон қолдиряпти; сочингизнинг яшиллиги, баданингизнинг ҳам салгина яшилтоблигини айтмаса, Ер қизидан ҳеч фарқингиз йўқ, булардан ташқари, мен билан ўзбек тилида гаплашяпсиз. Буни қандай тушуниш керак?

— Оддийгина, — деди қиз жилмайиб. — Бизлар ҳам асли ерликмизда!

— Қанақасига?!

— Биласизми, сизнинг хотирангиз тикланаётган дамларда телепатик аппарат ёрдамида тасаввурингиздаги маълумотларни бир неча бор ўқиганман. Хотирангиздан шуни аниқладимки, сиз қадим замонларда номаълум сабаб туфайли ҳалокатга учраган Атлантида давлати тўғрисида унча-мунча билар экансиз. Биз ўша Атлантида давлати фуқароларининг авлодларимиз. Энди тил хусусига келсак, сайёрағизда яшовчи барча маданиятли халқларнинг тили, маданий бойлиги тўғрисида етарлича маълумот тўплаганмиз. Сиз билан мулоқот қилишимиз осон бўлсин учун мен ва устозим муҳтарам Бэни иккимиз тилингизни ўрганишга қарор қилдик. Сиз эса то атлант тилини ўргангунингизча бошқалар билан таржима аппарати ёрдамида алоқада бўласиз.

— Бу ёғи жуда қизиқ бўлди-ку! Қанақа фалокат юз берган ўзи? Кейин, бу сайёрага қандай келиб қолгансизлар?

— Бу узундан-узоқ фожиали тарих. Вақти келиб ҳаммасини билиб оласиз. Ҳозир эса ухлашингиз керак.

Аваз уйқудан бирмунча тиниқиб уйғонди. Руҳи ҳам хийла тетиклашган, кечаги нохушликлар ҳам анчагина унутилган эди. У деразадан кўриниб турган осмон парчасига тикилганча пича ётди. Сўнг оҳиста хўрсиниб ўрнидан турди. «Эҳ, Шаҳложон, Шаҳложон. Шундай қилиб, Аваздан ҳам қутулдинг. Энди Аваз сенга бағишлаб шеърлар ёзмас. Педсоветларда яширинча суратингни чизиб жонингга ҳам тегмас... Балки шундай бўлгани ҳам маъқулдир?! Ҳар бир нарсанинг бошланиши ва охири бўлади. Менинг тарихимга эртароқ нуқта қўйилди, холос».

У ювиниб-тарангач, деразадан ташқарини томоша қилиб ўтирди. Кўп ўтмай хонага қиз кириб келди.

— Саломатмисиз, муҳтарам Авазбек, яхши дам олдингизми?

Аваз ўзи сезмаган ҳолда ғамгингина кулимсираб қизга ошифтаҳол назар ташларкан, унинг нимасинидир Шаҳлога ўхшатди.

— Сиздан жуда миннатдорман.

— Миннатдорчиликка ҳожат йўқ, — деди қиз шўхчан жилмайиб, — ҳали анча вақт сизга «энагалик» қиламан. Соғлигингизни кузатиб бориш менга юклатилган.

— Мен умуман, сизга дуч келганимдан хурсандман демоқчидим.

Аснрона унга ҳайрон бўлиб қаради: йигит юрагидаги дардни билади шекилли, дарҳол нигоҳини олиб қочди. Албатта йигит ўзини Шаҳлога ўхшатганлигини билмасди. Зотан, бу шунчаки ташқи ўхшашлик, холос. Аммо унинг юрагида манави савдойироқ йигитга нисбатан илиқлик уйғонмоқда эди. Айни пайтда ўзи йигитга ёқаётганлигини ҳам фаҳмлади.

— Қани, марҳамат қилинг! — У йигитни қўшни хонага бошлади.

Қўшни хонада турли-туман егуликларга тўла стол ёнида ўтирган кексагина киши ўрнидан туриб, Авазни қаршилади.

— Саломатмисиз, муҳтарам Авазбек? Танишиб қўяйлик, каминанинг исми Бэни.

— Муҳтарам Бэни бизнинг бошлиғимиз — Сиз қайтадан дунёга келган генетик камера ижодкори. Қани, нонуштага марҳамат қилинглар!

Улар стол атрофидан жой олишди. Авазнинг янги таниши жуссадор қария бўлиб, қуюқ яшил сочлари орқага таралган, терисининг ранги эса кўкимтир тусда эди. Юз бичимидан дағалроқ табиатли кимсалиги кўришиб турарди. Авазнинг кўнглида ҳар турли саволлар ғужғон ўйнаса-да, уларнинг сукут сақлаб тамадди қилишаётганини кўриб, савол беришдан ўзини тийди.

Овқатланиб бўлишгач, Бэнининг таклифи билан бошқа хонага, аниқроғи, каттакон залга ўтишди. Аснрона эркакларга яхши кайфият тилади-да, қаёққадир чиқиб кетди. Бэни эса Авазни эргаштириб залнинг учинчи эшигидан йўлакка, ундан лифтга чиқиладиган жойга олиб ўтди. Биринчи қаватга тушишгач, бинодан ташқарига чиқашди. Бино атрофини қуршаган хиёбонда сайр қила бошлашди... Орадан хийла фурсат ўтса ҳамки, Бэни оғиз очмади. Аваз савол беришга иккиланар, қолаверса, кайфиятида лоқайдлик ҳукмрон эди. Ҳалигина қизиқтирган саволлар энди паққос ёдидан кўтарилди.

Бир пайт Бэни юришдан тўхтаб, ҳамроҳининг лоқайд қиёфасига разм солди-да, кулимсираб гап бошлади.

— Назаримда, қайта тирилганингиздан унчалик мамнун эмассиз шекилли?

— Нимасига мамнун бўлишим керак? — деб елкасини қисди Аваз.

— Ҳарҳолда, яшаяпсиз-ку! Жаҳаннамда эмас, гўзал сайёрада яшаяпсиз!

Аваз индамади. Чиройли бир гулга кўзи тушиб, у яқиндан томоша қилиш мақсадида қариядан узоқлашди. Эгилиб гулни ҳидлади. Гул чиройли бўлишига яраша жуда хушбўй эди. У қаддини ростларкан, қарияга ўгирилиб:

— Муҳтарам Бэни, янглишмасам сиз мени шунчаки тажриба учун тирилтирмаган бўлсангиз керак? — деди.

— Ҳа, сиз керакли одамсиз.

— Буни билман, лекин нима учун кераклигим қизиқтиряпти.

— Оғир фалокат яқинлашиб келмоқда, ана шу фалокатдан бизларни қутқармоғингиз керак.

— Мен-а?..

— Ҳа, фақат сиз бизни қутқара оласиз.

Аваз қарияга яқинлашиб, синовчан назар билан тикилди.

— Қандай қилиб?

— Бунисини ҳозирча айтолмайман, чунки бу бор, — ги баъзи мулоҳазаларим ҳали такомилга етгани йўқ. Лекин кўп кутишингизга тўғри келмас; беш ё олти кун ичида ҳаммаси равшанлашади.

— Унгача нима билан шуғулланаман?

— Дам оласиз... Расм чизишингиз мумкин, ахир расмосиз-ку. Қолаверса, бу ерда сизни қизиқтирадиган ажойиботлар жуда кўп.

Аваз улар томон яқинлашиб келаётган қизни кузатган кўйи пича сукут сақлаб туриб деди:

— Айтганча, Аснрона ажодларингиз фожиаси ҳақида сўзлаган эди.

— У ҳақида ёзилган китоб бор. Хоҳласангиз ўқингиз мумкин.

Орадан уч кун ўтгач, қиз уни сайрга таклиф этди. Улар маконни бошдан охиригача кезиб чиқашди. Аснрона-

нинг тушунтиришича, адирдаги бино сайёранинг илмий-текшириш маркази бўлиб, «Марказий тажрибахона», баъзан шунчаки «Марказ» деб аталаркан. Марказнинг асосий вазифаси сайёра бағридаги жараёнларни ўрганишдан иборат бўлиб, унга сайёранинг ҳар ер-ҳар ерида жойлашган ўндан ортиқ ёрдамчи тажрибахоналар ҳамда сайёра атрофидаги космик бўшлиқда парвоз этиб юрган йўлдош расадхоналар бўйсунаркан.

Улар бинодан чиқиши-да, дарё томон йўл олишди. Алвон ранг либосини ҳилпиратганча оҳудек енгил одимлаб кетаётган қиз тепалиқдан туша туриб ортига ўгирилди.

— Қўлингизни беринг, муҳтарам Авазбек.

— Нега энди, — дея эътироз билдирди у. — Мен ўзимни бемалол эплаймаман. Аксинча, мен сизга кўмаклашишим лозим.

— Аёлларга бўлган ҳурматингиз таҳсинга сазовор — деди қиз ҳазиломуз оҳангда. — Лекин унутмангки, бу шил сайёрада кўним топганингизга эндигина беш кун бўлди. Жисмингиз ҳали заифроқ. Зарари йўқ, тез кунда мослашиб кетасиз бизнинг шароитимизга. Ҳарҳолда янги туғилган чақалоқ эмассиз-ку.

— Текисроқ йўл йўқми?

— Текис йўл нима учун керак? Агар манзилга тезроқ етмоқчи бўлсангиз елкага тақиладиган қанотларимиз бор. Эҳтиёт бўлинг! — У йигитнинг қўлидан тутди. — Оёғингизни манави ерга қўйинг. Шундай. Биз мумкин қадар кўпроқ ҳаракат қилишимиз керак, дўстим.

— Ҳаракат ҳаётингиз яшаш формаси, — деди Аваз тепалиқ этагига тушишгач, енгил нафас олиб.

— Яна шуни эслатишим жоизки, қайси жонзод серҳаракат бўлса, чаққону чиройлидир! — Қиз эгилиб бир гулни узди-да, унга узатди. — Ҳидлаб кўринг-а, гул қанчалик чиройли бўлса, ҳиди шунчалик хушбўйдир. Сизларда нима дейди?.. Ҳа, гармоника.

— Ҳамма вақт ҳам гўзаллик билан эзгулик ёнма-ёнмас деб ўйлайман, — деб эътироз билдирди Аваз. Улар дарё қирғоғидаги шийпончага яқинлашиб қолишган эди.

— Тушунмадим, — деди қиз, юришдан бир зум тўхтаб. У Авазнинг етиб келишини кутиб турди-да: — Тушунмадим, — деди яна.

— Бизнинг иссиқ ўлкаларимизда жуда чиройли бир гул ўсади. Лотин тилида унинг жимжимадор номи ҳам бор, лекин ҳозир эслай олмаяман, ўша гул муаттар ҳид таратади. Бу ҳидга маҳлиё бўлган ҳашаротлар унинг гулбаргига кўнишадю шунда унинг гулбарглари беркилиб, ҳашарот гулнинг озукасига айланади. Менимча, эзгулик билан гўзаллик ҳаммиша ёнма-ён туравермайди. Сизнинг фалсафангиз ҳаёт моҳиятини жўнлаштириб қўяди.

— Бўлса бордир, — деди Аснрона. У кийимларини ечиштириб шийпонча бурчагидаги илгакка илди. — Эзгулик билан гўзаллик учрашган нуқтада муҳаббат туғилади, мен ана шунисини яхши биламан. Ҳаётингизда ўшанақанги гулга дуч келган бўлсангиз... Умуман, ҳаётда ҳар нимага дуч келиш мумкин. Сиз аёл қалбни нималигини тасаввур эта оласизми? — Қиз шийпонча тўсиғига оёғини қўйиб, сувга сакради.

Аваз курсига ўтириб, унинг чўмилишини томоша қила бошлади. Наҳотки, Аснрона ўшанақа гул деганда Шаҳлога ишора қилган бўлса? Ёки шунчаки умумий тарзда айтдимикан? Ҳарҳолда бу гаплар Авазга оғир ботди. Ахир Шаҳло...

Қиз пича вақт чўмилгач, шийпончага чиқди. Боя айтган сўзлари учун йигитдан узр сўрагандек, майингина жилмайиб қўйди. Аммо йигит шу майин жилмайишда бошқа нарсани — камдан-кам пайтларда ўзини ошкор

этувчи қиз қалбининг интиқлигини, йигит илтифотига ташналикни сезиб қолди. Сезиб қолдию ўзини тутолмади: юрагидаги Шаҳлонинг сиймоси чайқалиб кетгандек бўлди. Назарида, ўша сиймо вужудидан кўчиб чиқиб, қаршисидаги қиз вужудига сингиб, яшил сочли гўзалнинг нигоҳи билан унга тикилиб турарди. Унинг озарда юраги ҳижрон изтиробига дош беролмади. Ихтиёрсиз ўрнидан туриб қизга яқинлашди. Аста кучоқлаб дудоғидан ўпди. Қиз индамади. Йигитнинг елкасидан кучганча сархушланиб тураверди. Фақат ўтли лаблар момиқ кўксига босилгандагина бирдан ҳушёр тортди. Уни ўздан оҳиста итарди. Сўнг жавондан сочиқ олиб артинди. Йигитнинг жиққа нам бўлган кийимига қараб кулимсираб қўйди.

Улар мавжланиб оқаётган сувга тикилишганча узок ўтириб қолишди. Борлиққа чўккан осудаликни сувнинг бир маромда қулқуллаб оқишию қайсидир жониворнинг аҳён-аҳёнда қичқириб қўйишигина бузиб турарди, холос.

— Авазжон, бирор нима тўғрисида гапирсангиз-чи? Жим ўтираверамизми?

— Ниманиям гапирай?

— Нима бўлса ҳам майли. Шаҳло тўғрисида гапиринг.

Аваз унга ажабланиб қараб қўйди.

— Шаҳло тўғрисидами?.. — деди у бир оз ўйланиб. — Бу сайёрадан Ергача қанча масофа бор дегандингиз?

— Минг ёруғлик йилидан ошиқ, Нима эди?

— Қандай қилиб мен бу ерга етиб келдим?

— Бизда ёруғликдан ҳам катта тезликда ҳаракатланувчи алоқа воситаларимиз бор. Қолаверса, сиз ўз оёғингиз билан етиб келганингиз йўқ. Сизни бу ерга келтиришди; сизнинг ирсий кодларингиз тўлқин кўринишида Ердан бу ерга узатилди. Шаҳло тўғрисида чакки сўрадим шекилли? — деди қиз йигитга қиё боққанча унинг юзидаги ифодани кузатар экан.

— Ҳа, — деди бўғиқ овозда Аваз. — Сиз унга жуда ўхшаб кетасиз. Хатти-ҳаракатингиз, гапиришингиз, ҳатто кулишингиз ҳам уни эслатади. — У шундай дея қизга қарадию айтган сўзлари учун пушаймон бўлди. — Аснрона, сизни хафа қилиб қўйдимми?.. Мени кечиринг. Қиз шоша-пиша эътироз билдирди:

— Нимага хафа қиларкансиз?.. Менинг қовоқ-тумшумига эътибор берманг. Ҳар замонда ғалатироқ аҳволга тушиб қоламан. — У синиқина жилмайди-да, қўшиб қўйди: — Марказга қайтсақ бўлар энди.

Аваз ундаги ўзгаришни барибир ҳис этиб турарди.

— Саломатмисиз, муҳтарам Авазбек. Нонушта қилдингизми?

— Раҳмат. Мен озгина цеци ичмоқчиман.

— Жуда яхши. Қани бу ерга ўтиринг. Цеци фойдали ичимлик, уни доривор гиёҳлардан тайёрлашади.

Марказ ошхонасининг робот-хизматчиси пушти ранг ичимлик тўлдирилган шиша идишни унинг олдига қўйди. У ичимликдан ҳўпларкан, райхоннинг хиёлгина таҳиртоб таъмини туйди. Аяси ҳар йили ҳовли четига албатта райхон экарди. Ёзнинг нафасқайтар кунларида сузма қатиқни муздек сув билан аталаб, сўнг ичига майда тўғралган райхонни аралаштириб ичилса жоннинг роҳати. Авазнинг тасаввурида қўллари меҳнатдан дағаллашган, оқ оралаган сочлари тердан чаккасига ёпишган аяси жонланди. Жаҳли чиққанда отасини ҳам танимай шанғиллаб берадиган, меҳри товланса жонини қурбон қилгудек бўладиган аясининг сиймоси кўз ўнгидан кетмай қолди. Димоғи ачишди, мижжаларига ёш қалқди.

— Сиз кутилганидан ҳам зиёд бизнинг ҳаётимизга мослашиб боряпсиз. Бу мени ниҳоятда қувонтиряпти.

Хаёли бўлинган Аваз унга ажабсиниб қаради-да:

— Мени биологик ўлимдан сақлаб қолишнинг нима кераги бор эди, ҳеч тушуна олмаяпман,— деди норози оҳангда.

Кўринишдан Бэнининг гаши келди шекилли, Авазга нохуш назар ташлади.

— Айтгандим-ку, бизни ҳалокатдан қутқаришингиз керак, деб! Нима, сизга иккинчи бор ҳаётга қайтиш ҳали ҳам ёқмаяптими?

— Нима учун ёқиши керак? Агар Ерда тирилганимда бошқа гап эди. Мен ҳаммасидан маҳрум бўлдим: юртимдан, ота-онамдан, севгиллимдан.

— Очигини айтсам, муҳтарам Авазбек, иродасиз одам экансиз! Одамлар не-не кулфатларни бошидан кечириб, ҳар қанча айрилиқларга бардош бериб, яшаш учун интиладилар. Улар учун, агар виждонлари пок бўлса, қаерда яшашларидан қатъи назар шу ёруғ оламга тўйиб боқмоқлик улкан бахт. Сиз бўлсангиз дийдиё қилганингиз қилган! — Қария бир оз жим қолди-да, мулойим овозда узр сўради: — Гапларим оғир ботган бўлса кечиринг. Қизишиб кетдим, шекилли.

— Иродасиз, деб тўғри айтдингиз. Иродали бўлганимда тақдирим бошқачароқ кечармиди...

— Хай, аввал таъкидлаганимдек,— дея қўлини силтади Бэни,— жуда зерикаётган бўлсангиз расм чизинг. Балки шу билан овунарсиз.

— Яхши эсимга солдингиз, бу ерда мойбўёк, мўйқалам топилса керак?

— Бўлмасам-чи! Агар хоҳласангиз бугун Қуёш шаҳрини томоша қилиб келамиз.

— Қуёш шаҳри?!

— Сайёрамиз пойтахтининг номи шундай. Ердан, Қуёшдан хотира сифатида шундай ном қўйилган. Бир замонлар Атлантида давлатининг пойтахти ҳам Қуёш шаҳри деб аталган.

Улар Марказ биносининг томига, сунъий қанотлар сақланадиган майдончага чиқишди. Жавонларга териб қўйилган учиш мосламаларидан иккитасини олишиб елкаларига ўрнатишди. Атлантидаликларнинг энг қадимги учиш мосламаси бўлмиш сунъий қанотлар билан қандай муомала қилишни Аваз ўрганиб олган эди. Сирасини айтганда, бу қанотларда учиш у қадар мураккаб эмас: елкада жойлашган жимитгина двигатель қанотларни ҳаракатлантиради, икки елка оша кўкракка тушган «п» шаклидаги мослама бошқариш дастаги вазифасини ўтайди; дастак пастга босилса двигатель ҳаракати тезлашиб, қанот юқорига парвоз қилади, агар дастак кўкрак томонга тортилса қанот горизонтал йўналиш бўйлаб катта тезликда учади. Қўниш лозим топилса, дастак аста-секин ўз ҳолига қўйилади қанотлар ҳаракати сустлашиб, оҳиста пастга тушилади.

Аваз дастакни пастга босиб, сўнг кўкси томон тортди. Юзига салқин, мусаффо ҳаво оқими урилиб энтикиб кетди. Тезликни янада оширди-да, Бэнининг ортидан учди... Яшил ўрмонлар, кумушдек ярқираб оқаётган дарё, афсонавий гиламдек ястанган қирлар ортда қолиб, Қуёш шаҳри бошланди. Шаҳарда дарахтлар деярли кўринмасди, бироқ ҳамма ерда, ҳатто бинолар томида ҳам гулзорлар яшнаб ётарди. Уйларнинг, гулзорларнинг жойлашиши шундай тартибда эдики, шаҳар осмондан қаралганда бутун жаҳонга нур сочаётган қуёш шаклига ўхшаб кетарди...

Аваз Бэни билан хайрлашиб, хонасига кирди. У жуда

чарчаган эди. Қуёш шаҳри кўчаларини пиёда роса кезишди. Яхши бўлди: анча энгил тортди.

У икки соатлар чамаси дам олди-да, Марказдаги ҳовузга йўл олди. Ҳовуз жойлашган улкан залда бири-биридан чиройли икки қиздан бўлак ҳеч ким йўқ эди. Қизлар уни кўришиб, атлант тилида ўзаро нималариндир ғужирлашганча олдига келишди. Аваз чўнтагидан таржима аппаратни олиб ишга туширди.

— Саломатмисиз, муҳтарам Авазбек? — Аппарат қизлардан бирининг гапини таржима қилди.— Биласизми, анчадан бери сиз билан танишиш ниятидамыз, аммо бошиқларимиз негадир бунга рухсат беришмаяптилар. Сиз сабабини билмайсизми?

— Йўқ, билмайман,— деб жавоб берди йигит хайрон бўлиб. Ростдан ҳам у ҳалигача Асронани билан Бэнидан бошқа ҳеч кимни танимасди.— Ўзим ҳам ҳали кўп нарсалардан беҳабарман,— деди у кулимсираб.

Қизлар ёқимли жилмайиб қўйишди.

— Эшитишимизга кўра, сиз рассом экансиз, тўғрими? — деб сўхбатга аралашди иккинчиси.

— Ҳа.

— Агар малол келмаса, суратимни чизиб берсангиз?

— Жон деб чизиб бераман.

— Ҳозирча сиз билан хайрлашишга тўғри келади,— деди биринчи қиз афсусланган оҳангда.— Негадир муҳтарам Бэни сизни жудаям эҳтиётляпти. Хўп, омон бўлинг!

— Омон бўлинг! — деди дугонаси ҳам.

— Яхши боринглар! — Аваз улар билан хайрлашиб, ҳовуз бўйидаги ўриндиққа ўтирди. Бошлиқларнинг ғалати кўрсатмаси уни бир оз хафа қилди. Ўзи шундоқ ҳам юраги сиқилиб юрибди. Асронани ҳам тушуниб бўлмайди: ғалати.

У ечиниб ҳовуз четига яқинлашди. Тиззаларини букканча сувга сакради. Сув сатҳи шиддат билан яқинлашиб келаркан, беихтиёр чуқур нафас олган аτροφони ҳаво пуфакчалари қоплади. У сув шалоплашини эшитмасди. Фақат шиддат билан пастга интилар экан, товушларни миясида элас-элас идрок қиларди. Ниҳоят, қўллари ҳовуз тубига теккач, бир-икки лаҳза оёғи осмонда бўлиб туриб қолди. Кейин ўнглини, ҳовуз тубига чордона қуриб ўтирди. Жажжигина кислород ниқобини тақди-да, кўзларини чирт юмиб хаёл сура бошлади.

Баданини кучиб турган илиққина сув, димоққа урилатган тоза кислород мияни ғуборлардан тозалар, хотиралар тиниқлашиб, худди тушдагидек жонли тус олар эди.

У ҳамиша хаёлан Шаҳло билан сўхбатлашарди. Зеро, ҳаётлигида у билан дурустроқ сўхбатлашиш насиб этмади. Гоҳида кўнгли ғуссага тўлиб кетади. Назариди, Шаҳло ҳақидаги хотиралар абадул-абад унга тинчлик бермайдигандек. Лекин ҳувиллаган қалбининг агувчи ягона гул у эканлигини ҳеч қачон ёдидан чиқара олмасди.

Ўпкасидаги ҳавони чиқариб, тоза кислороддан симириди. Қулоқлари ёнидан пуфакчалар кўтарилди. Ажиб бир сархушлик вужудини қамраб олди. Гўё космонавтлардек вазнсизлик ҳолатида ҳис этди ўзини. Кўз ўнгида қуёш нурига тўлган хона намоён бўлди. Очиқ деразадан олма гулининг муаттар қиёи димоғига урилди...

У диванга ўтириб Шаҳлони кузатяпти. Хонада бошқалар ҳам бор. Нималар тўғрисидадир тортишяпти. Аваз уларни шарпадек идрок этади, холос. Гаплари ҳам тушунарсиз. Шаҳло жимгина дафтарларни текшириб ўтирибди. Дафтар текширган пайтида унинг юзи жиддийлашиб, негадир жаҳли чиққандек таассурот уйғотади кишида. У Шаҳлодан кўзини узмайди.

Ниҳоят, қиз ручкасини қўяди. Кўзларини дафтардан узиб, унга қарайди. Кейин бошини ёнга буради ва билинар-билинимас хўрсиниб қўяди...

Кимдир елкасига оҳиста туртди. Угирилса, Аснрона. У боши билан юқорига имлади-да, сузиб кетди.

Қизни ҳовуз зинапоёсида учратди. Иккаласи ҳам тиззагача сувга кириб юзма-юз туришарди.

— Кейинги пайтларда уни тобора кўпроқ ўйлаясиз.

— Бошқаларнинг фикрини... пойлаб юрасизми?

— Йўқ, йўқ,— деди қиз хижолатга тушиб.— Мени тўғри тушунинг; руҳиятингизга арзимаган туртки ҳам ёмон таъсир кўрсатиши мумкин. Ахир сиз ғоятда муҳим иш учун кераксиз...

Қизнинг сўзлари қулоғига кирмай қўйди. Яна тасаввурда Шахло жонланди: мана у чўмилиш кийимида турибди. Нималарнидир гапиряпти. Аваз кўзларини хиёл оқмиди Шахлонинг белидан авайлаб қучиб, ўзига тортди. Қиз қаршилиб қилди, уни итариб юбормоқчи бўлди. Кейин аста-секин тинчиди. Авазнинг борлиғи ширин бир роҳатдан титраб, аллақачонларга сузиб кетди. Бу ором қанча давом этганини билмайди. Бир вақт туманлик тарқаб юзини елкасига босганча бармоқлари билан сочларини силаётган Аснронани кўрди. Қизнинг киприклари орасидан сирқираётган ёш елкасини қуй-диргудек бўлиб томчиларди.

— Уни унутишингиз керак,— деб пичирлади қиз ва бошини кўтариб Авазнинг кўзларига тикилди.— Уни унутишингиз керак! — Қиз бир муддат шундай тикилиб турди-да, шахд билан ўгирилиб ўзини сувга отди.

«Уни унутишингиз керак!»

Бу сўзлар ҳовуздан чиқиб артинаётган маҳалида, сўнгра хонасига йўл олганида, хонасида кийимини алмаштираётганида қулоғи остида қайта-қайта жа-ранглаб турди. Кўзгуга тикилиб сочини тараётган дамларда яна бир бор қизнинг сўзларини эслади: «Уни унутишингиз керак!»

«Ана, ожизлигимиз ҳам юзага қалқиб чиқди», дея кўзгудаги аксига хаёлан мурожаат қилди у. «Хўш, нима қилибди, ўзимни истаганимча оқлай олишим мумкин. Бунинг учун асос ҳам етарли».

У кўзгудан узоқлашди. Хонанинг бир четида турган мольбертга яқинлашиб, устига ёпилган пардани олиб қўйди. Суратда алвон ранг кўйлак кийган қиз оппоқ булутлар устида енгил одимлаб келаётгани тасвирланган эди. Қизнинг кўйлағию хиёл тўзиган соч толалари шабадада ҳилпирар, нигоҳида андаккина маъюслик сезиларди. Ортида — тип-тиниқ зангори осмон.

Унинг юраги жизиллаб кетди. Назарида, қизнинг нигоҳи янада маъюслашгандек туюлди.

Суратни кеча Шахлонинг қиёфасини хаёлан тасаввур этиб чизган эди. Чизиб бўлгач, ишидан пушаймон бўлди. Негаки, ўз дардини ўзи қайтадан янгилади: бундан кейин ҳар сафар суратни кўрганда азоб чекиши аниқ эди. Бироқ, сурат чизилди. Ақлига бўйсунмаган юзгагининг хоҳишига кўра чизилди.

Кеча у шундай деб ўйларди. Лекин ҳозир бошидан кечираётган кечинималари сал ғалатиноқ эди. Масалан, у суратга тикилганча мана бундай хаёл сураётган эди: кошкийди сени унутолсам. Жон дердим-ку. Бутун муҳаббатимни анави яшил сочли гўзалга бағишлардим. Дабдурустдан бу ўйлари юзакидек кўрина бошлади. Сурат қаршисида ўзини зўрма-зўраки оқлаётган айбдор кишидек ҳис этди. «Мени кечир, жонгинам!» дея қизнинг суратига мурожаат қилди у.

Аваз ўзига шу тариқа тасалли бериб кийинди. Суратнинг юзига пардани авайлаб ёпиб қўйди. Сўнгра енгил хўрсинди-да, ошхонага йўл олди.

Ошхонага кираверишда яна бояги қизларга дуч

келди. Улар жилмайишди. Афтидан, хайрли кеч маъносидан нимадир дейишди. Аваз ҳам уларга жилмайиб, бош ирғаб қўйди. Бэни билан Аснрона ўтиришган столни кўзи билан излаб топиб, уларнинг ёнига бориб ўтирди.

Қария йигит руҳиятидаги кўтаринкиликни илғаб, Аснронага мамнуният билан қараб қўйди.

— Хайрли кеч! — деди Аваз.

— Хайрли кеч, муҳтарам дўстим! Яхши дам олдингизми? — деб сўрашди Бэни.

— Раҳмат.

Қиз унга бир қиё боқиб қўйди-ю, индамади. Қизнинг ҳамиша елкаларида ёйиқлик тургучи сочлари чиройли қилиб турмакланган. Шу боисданми бутун вужудидан ўзгача бир тароват ёғилиб турарди. Бу тароват Авазнинг эс-ҳушини ўғирлади-ю, ундаги сиполик ёқинқирамади. Қизнинг сиполиги остида ўзи учун кўнгилисиз бўлган кайфият яширингандек эди. У жимгина овқатланар экан, мумкин қадар қизга қарамасликка ҳаракат қиларди. Хонасида хаёлидан кечирган ўйлари энди бачкана бўлиб туюлмоқда эди. Бироқ, қизга эътибор бермасликка қанча уринмасин, барибир аллақандай асаб таранглиғини ҳис этарди: гўё нимадир бемалол ўтиришига, тановул этаётган овқатини бемалол чайнаб ютишига халақит бераётгандек эди. Алқисса, қизга қаради. Нигоҳлар бир зумга тўқнашди. Қизнинг кўзларидаги ифодани тушуниш мушкул эди. «Балки, боя айтган гапи учун пушаймон бўлаётгандир?» Авазнинг кайфияти бузилиб, юраги қисилди.

Ешларнинг муносабати ўзи кутганчалик ойдинлашиш ўрнига баттар туманлашаётганини сезиб, Бэнининг ҳам диққати ошди. Қария Аснронага норозиланиб тикилди-да, икковиға яхши иштаҳа тилаб, ўрнидан қўзғалди.

— Муҳтарам Бэни, бир дақиқага вақтингизни олсам майлими? — деди Аваз шошинқираган оҳангда.

— Марҳамат.

— Тарихингизни тезроқ ўқигим келяпти. Айниқса, ўша фожиаали замон тўғрисидаги маълумотларни тезроқ ўқишни хоҳлардим. Кейин сиздан илтимос, қилишим лозим бўлган вазифам билан таништирсангиз. Очиғи, бекорчилик жонимга тегиб кетди.

Бэнининг чеҳраси очилиб, мийиғида кулимсираб қўйди-да, қайтиб жойига ўтирди.

— Бажарадиган ишингиз билан эртага танишасиз. Иккинчи илтимосингизга келсак, китоб тайёр, уни кутубхонадан ҳозироқ олишингиз мумкин. Каминага яна хизматлар борми?

— Раҳмат, шулар етарли.

— Унда мен кетдим, яхши дам олинглар.

— Сиз ҳам яхши дам олинг! — деб хайрлашди Аваз.

Аснрона индамади. Фақат устозининг ҳурмати учун ўрнидан туриб, бошини эгиб қўйди.

Иккаласи ёлғиз қолишгач, орадаги ноқулай жимлик яна бир неча дақиқа давом этди. Авазнинг кўнглига туриб кетиш керак деган фикр ҳам келди-ю, лекин буўга журъати етмади. Агар ҳалиги қақилдоқ қизлар келиб қолишмаганда, балки туриб ҳам кетарди.

Қизлар одатларича жилмайишиб уларнинг ёнига ўтиришди. Аваз таржима аппарати мурватини босди.

— Сендан жуда хафамиз, Аснрона. Ерлик меҳмонимизни бутунлай ўзингники қилиб олмоқчимисан? — дея бидирлай кетди қизлардан бири. — Ақалли бизлар билан таништиришга ҳам уринмайсан-а! Буни тумтайиб ўтиришини қаранглар!

— Рост айтасан Арухшама, бечора меҳмонимиз зерикиб, ҳуноб бўлиб ўтирибди-ю, бу фақат тумтаяди! — дея дугонасининг гапини илиб кетди иккинчи қиз. — У жонингга теккан бўлса, бизлар жон деб

дўстлашишга тайёрмиз. Ишонаманки, муҳтарам Авазбек биз билан ҳеч қачон зерикмайди!

— Муҳтарама хонимлар, бошлиқларимизнинг бу тўғридаги кўрсатмасини наҳот билмасангиз? — деди Аснрона қошларини хиёл чимириб. Юз ифодасидан бу қизларнинг бостириб келиши ҳам, Авазнинг атрофида парвона бўлишлари ҳам ёқмаганлиги сезилиб турарди.

— Ахборотингиз учун, муҳтарама хоним, ҳозиргина муҳтарам Бэнидан рухсат олдик!

Қиз беихтиёр жилмайиб, Авазга қаради. Йигит унинг жилмайишидаги маъюсликни пайқади, албатта. Аммо қизлар на Аснронанинг норозилигига, на маъюслигига эътибор беришар, мақсадлари ғаройиб туюлаётган ўзга сайёралик йигит билан тезроқ яқиндан танишиб олиш эди. Бу эса Аснронанинг аччиғини чиқарди. У ўзини босиб, мулойим оҳангда гапиришга уринди.

— Модомики, муҳтарам Бэни сизларга меҳмонимиз билан танишиш учун рухсат берган экан, мен ҳам қарши эмасман. Фақат шуни унутмангки, муҳтарам меҳмонимиз ҳали заифроқ. Айниқса, бугун жуда чарчади. Менимча, дам олиши керак. Ишонаманки, у эртага сизларнинг ихтиёрингизда бўлади. Фикримга қарши эмасмисиз Авазбек? — Қиз унга маънодор қараб қўйди.

— Ана холос! Кўряпсанми Арухшама, у бизлардан муҳтарам Авазбекни очикдан-очик қизганяпти. Ўйлаб топган баҳонасини қара!

Аснронанинг тоқати-тоқ бўлди шекилли, ўрнидан кўзгалди.

— Хайрли кеч, муҳтарама хонимлар!

Аваз ҳам нима қиларини билмай ўрнидан турди.

— Хайрли кеч! — деди у ҳам бир оз хижолатга тушиб.

Қизлар жилмайишганча бир-бирларига қарашар экан, елкаларини қисиб қўйишди...

— Мен эртага жўнаб кетяпман, — деди қиз Аваз ортидан етиб келгач. — Энди энагалик қилишга ҳожат қолмади.

— Қаёққа кетяпсиз?

— Узоққа. Сайёранинг нариги ярим шаридаги расадхонага жўнатишяпти.

Аснрона «жўнатишяпти», деб ёлғон айтди. У ходимлардан бир неча киши сафарбар этилаётганини эшитиб, ўша ёққа жўнатишларини ўзи сўраган эди.

Улар аввал кутубхонага киришди. У ердан Аваз учун ўзбек тилига таржима қилинган Антлантида тарихини олишди. Кейин йигитнинг хонасига келишди.

— Хонимларимиз сизга жуда ҳам интиқ, — деди қиз ўзича гапиргандек. У шошилмасдан китоб варақлар, суратли бетларни кўпроқ томоша қиларди. Бу юмушни беихтиёр бажараётгани юзидан сезилиб турарди.

— Сафарингиз кўпга чўзиладими?

Аснрона елкасини қисиб қўйди. Сўнг сумкачасини очиб, ичидан кичкина қутичани олди.

— Сиз яхши кўрган қўшиқларни ёзиб келдим. Мана бу — овозни ёзиб, қайта эшиттирадиган аппарат, — дея изоҳ берди у. — Сизларда магнитофон дейилади. У ёқбу ёққа чиққанингизда билагингизга тақиб олсангиз ҳам бўлади, манави ерида тугмачаси бор. — Хонада Авазнинг севган қўшиғи янгради. Вазмин бир оҳангда куйлаётган хонанданинг шикаста овози шикаста куй оҳангига йўғрилганча очик деразадан бегона сайёранинг илиқ туни бағрига оқа бошлади.

Қаро кўзим келу мардумлиг эмди фан қилгил,
Кўзум қаросида мардум киби ватан қилгил...

Юзунг гулига кўнгул равзасин ясаб гулшан,
Қадинг ниҳолига жон гулшанин чаман қилгил...

Аснрона унинг энг яхши кўрган қўшиқларини телепатик аппарат ёрдамида билиб олган экан.

Қўшиқ тугагач, қиз магнитофонни ўчирди. Хонага киришгандан буён илк бор йигитга рўйирост қаради.

— Хўп, мен кетдим, — деди у сокин бир овозда. — Яхши қолинг, Авазбек!

Аваз нима қиларини билмай қолди. У қизни шу ерда пича қолишини, унга дилидаги изтиробларини гапириб беришни истарди. Бироқ, қизга нималар дейишни тасаввур ҳам қилолмаётган эди. У: «Яхши боринг», дея олди, холос. Бу сўзлар ҳам оғзидан заифгина бўлиб чиқди. Аснрона унинг кечинмаларини сезгандек яна бир бор ялт этиб қаради. Афтидан, у ҳам нимадир демоқчи бўлди-ю, лекин иккиланди ва шу иккиланган кўйи хонадан чиқиб кетди. Аваз жимгина қизнинг ортидан кузатиб қолди. «Хай, начора, — дея хаёлан ўзига таскин берди, — чидайсан-да, оғайни, бошқа иложинг йўқ». Сўнг душга кириб, илиққина сувда ўроқ чўмилди. Руҳи хиёл енгиллашди. Китобни олиб, ўроқ бўлмасига ўтди. Каравотга ёнбошлаб, ўтмишдаги сирли воқеалар битилган саҳифаларни ўқишга тушди.

Муқаддима

«Уша замонларда Ер юзидаги овлоқ бир оролда атлантлар деган халқ яшарди. Уларнинг Атлантида дея аталувчи давлати жуда ҳам қудратли эди. Дахшатли портлаш юз бериб, Атлантиданинг кули кўкка совурилмасдан ўн беш йил бурун ана шу қудратли давлат ташкил топганининг минг йиллигини нишонлашга қарор қилишди. Мамлакат ҳукмдори Тааси минг йиллик юбилейни ўтказиш тўғрисидаги ҳужжатга қўшиб яна бир ҳужжатга имзо чекмаганда, ким билсин, Атлантида яна минг йил ер юзида ҳукм сурармиди. Лекин имзо чекилди. Ҳужжатлар кучга кирди...»

Атлантлар юртида бир-бирига уланган тантаналар, шодиёна кунлар бошланди.

Дунё океанларида сузиб юрган, осмон бўшлиқларидан парвоз этаётган кемаларда ҳам тантаналар. Ер юзига тарқалиб кетган, Атлантида давлатига қарам мустамлакалардаги қўшинлар шод-хуррам...»

27 — 30-саҳифалар

«Аллома Вэдинг Сэ тантаналардан сўнг уйига ҳорғин кайфиятда қайтди. Ядро қувватидан фойдаланиш бўйича энг билимдон мутахассис ҳисобланган бу олимнинг таъби негадир жуда хира эди.

У чоғроққина ҳовлисидаги фаввора олдида сувнинг бир маромда шовуллаб отилишига кулоқ тутганча хийла вақт туриб қолди. Кун бўйи борлиқни аёвсиз ёндирган қуёш мағрибга бош қўйган.

Аллома ўтган умрини хотирлади: хотинидан айриқана нига ўн йилдан ошди; ўғли атлант қўшинида қизларди, мустамлакалардан биридаги қонли тўқнаш пайтида ўлдирилди; қизи турмушга чиқиб кетган. Тахминан йилига бир марта хат ёзиб туради.

Қачонлардир унинг қариндошлари, дўстлари бўларди. Қачонлардир... Ҳар замонда улар билан учрашиб қолишса, саломлашишади, ўтиришиб озгина суҳбатлашишади ва хайрлашишади. Ҳар ким ўз йўли томон кетади. Қариндошлар — бегона, дўстлар — бегона, юраклар — бегона. Яхшиямки, бахтига Сонд бор. Ёлғиз сирдоши, шогирди, тутинган ўғли. У асаб касалигига мубтало, вақти-вақти билан тутқаноғи тутади. Онаси ҳомиладорлик пайти гиёванд бўлган экан.

Вэдинг Сэ давлат ишлари билан қизиқмасди. Унинг умри шу ерда, Қуёш шаҳри деган дабдабали пойтахтда

ўттиз чақирим наридаги ҳовлида ўтди. Унинг тажриба-хонаси ҳам шундоққина ҳовли ёнида — салкам ярим чақирим чуқурликда, ер остида эди. Унинг тажрибахонасида ишларни шахсан Таасининг ўзи кузатиб борарди.

— С-салом, устоз!

Аллома ўгирилиб шогирдига қаради. Сонднинг чиллакдек озгин қўллари елкаларида беўхшов осилиб турар, афти-ангоридан яқинда бошидан кечирган азобнинг аянчли асорати сезиларди.

— Хайрли кеч, Сонд. Нима, яна мазанг қочдимиз?

Шогирди бошини қимирлатиб қўйди. Хизматкор фаввора ёнидаги айвончада стол тузади. Аллома шогирди қаршисидан жой оларкан, «турқи мурдага ўхшайди» деган фикр хаёлидан ўтди. Сўнг бехосдан қўчиб тушди. Сонд ўлса ёлғиз қолишни ўйлашнинг ўзи даҳшат эди.

— Таасининг гаплари менга ёқмаяпти, устоз.

— Нега?

— Билмайман. Назаримда, кўнглим хунук фалокатни сезаётгандек.

Вэдинг Сэ унга ҳайратланиб қараб қўйди: ҳам жисмонан, ҳам руҳан мажруҳ бу йигитнинг норозилиги тушунарли. Бироқ ўзи-чи? Ўзига нима бўлган? «Чарчаб қолдим шекилли» деб ўйлади у.

— Онангдан хабар олдингми? Соғлиғи қандай?

— Кеча ақлдан озибди.

Осмонда ҳаво кемалари кўринди. Олис ўлкалардан қазиб олинган маъданлар ҳар бири бир неча юз тонна юк кўтара оладиган, улкан қанотли ана шундай ҳаво кемаларида мамлакат корхоналарига ташиб келтирилларди.

— Ҳукуматнинг янги қарорини эшитдингизми? Мутаэдлар юртидан кўчирилар экан.

— Қанақа мутаэдлар?.. Ҳа, анави чегарадош халқларми?

— Улар шунчаки халқ эмас. Уларнинг ҳам ўзига арша маданияти, давлати бор. Тааси адолатсизлик қиляпти.

— Уларни нега кўчиришяпти?

— У ерда янги конлар топилган эмиш. Таасининг бу иши яхшиликка олиб бормайди.

— Нима қилиш лозимлигини улар яхши билишади.

Олисида тўплар гумбирлаб, қоронғилашиб қолган осмонда ранг-баранг мушаклар порлай бошлади».

Аваз қиладиган иши деярли йўқлиги учун эрталаб соқолини эринмасдан устарада қиртишларди. Шуни ҳам айтиб ўтиш керакки, яшил сайёранинг эркалари кўса бўлгани сабабли бундай асбоб уларда йўқ эди. Устарани Аваз учун махсус буюртма асосида ясаб беришди. Албатта, устарадан қулайроқ, айтилиқ, электр устарасига ўхшаш мослама ясаш ҳам мумкин эди, лекин Аваз эчидан айнан устара ясаб беришларини сўради. Маҳаллий эркаларнинг кўсалиги боисиданми, бир оқшом Асронна унинг юзидаги мўйларни кўриб ҳаяжонга тушган эди. Аваз ҳозир ҳам иягию томоғини совун кўпигига белаб, устарада қирар экан, ўша воқеа эсига тушди. Эсига тушдию вужудида ёқимли бир жимирлашни туйди. Кимдир эшикни секин тикиллатди.

— Кираверинг, — дея қичқирди у иягига қайтадан совун суртаркан.

— Мумкинми, муҳтарам Авазбек?

— Марҳамат.

— Муҳтарам Авазбек, нима қиляпсиз?!

Кўзгудан кўринаётган қизнинг катта-катта очилган кўзлари кулгисини қистатса-да, иягини кесиб олишдан қўрқиб жиддий қиёфада жавоб берди:

— Соқол оляпман.

Қиз уни яна бир оз қизиқиш билан кузатиб турди-да, сўнг Аваз чизган суратларни томоша қила бошлади.

Аваз бу орада иягидаги мўйни қиртишлаб, ювиниш хонасига ўтди. Ювиниб, ўзига оройиш бериб чиққанда қиз Атлантида тарихини варақлаб ўтирарди.

— Ўқиб чиқдингизми? — деб сўради у китобга ишора қилиб.

— Озгина ўқидим.

— Аждодларимиз қилган жиноят қалбингизда нафрат уйғотмаяптими?

Аваз мийғида кулиб қўйди.

— Биласизми, эрталаб уйғондим у аввал китобда ёзилган ўша воқеаларни ўйладим, кейин бир ҳодиса эсимга тушди... Кечирасиз, фаросатсизлигим қурсин. Сизнинг нима учун келганингизни сўрамабман-ку. Балки зарур ишингиз бордир?

— Йўқ, йўқ, — дея бош чайқади қиз, — бемалол гапираверинг. Ярим соатлардан сўнг муҳтарам Бэни ҳам шу ерга келиши керак. Бугун куёш расадхонасига боришимиз лозим.

— Бир ҳодиса эсимга тушди, уч-тўрт йил муқаддам эди шекилли, бир куни уйда ишлаб ўтирсам, жавон остида нимадир қитир-қитир қилиб товуш чиқарди. Қарасам, сичқон.

— Сичқон?

— Ҳа, шунақа бир жонивор бор. Ўзи мана бундай — миттигина-ю, озиқ-овқатларни кемириб жонга тегади, касаллик ҳам тарқатиши мумкин. Хуллас, сичқонга қопқон қўйиб, яна ишлашга ўтирдим. Бир пайт қопқон шарақ этиб кетди. Ирғиб туриб, жавон остига энгашдим: қопқоннинг темир дастаси жониворнинг нақ белидан қисиб турарди. Мен бўлсам, унинг ўлимини мароқланиб кузатдим! Ахир, бу даҳшат эмасми!.. Менинг назаримда, одамларнинг тахминан ўн беш фоизи туғма меҳр-шавқат туйғуси билан дунёга келади; яна ўн беш фоизи туғма бағритош бўлишади. Қолган етмиш фоизи-чи?.. Улар қанақа одамлар? Уйлашимча, мен ҳам ўша етмиш фоиз одамлар сирасига кирсам керак. Негаки, киноэкранда норасида гўдакка автомат ўқталиб, совуққонлик билан тепкини босадиган қотилни кўриб ларзага тушаман, ланатлар ўқийман, ўзим эса миттигина сичқоннинг ўлимини мароқ-ла кузатаман!.. Гарчи буни гўдакни отаётган қотил қилмишига солиштириш ғайритабиий кўринса-да, ўлимдан мароқланиш — ниш ураётган ёвузлик эмасми?!.. Очиги, сизларнинг аждодларингиз қилган жиноятдан ларзага тушишим учун мен Ер сайёрасининг эмас, уруш нималигини билмайдиган бошқа бир сайёранинг вакили бўлишим керак эди. Мен яшаган асрда бир эмас, иккита жаҳон уруши бўлиб ўтган: етмиш миллион одам қурбон бўлган! Ҳозир эса ерликлар «порохли бочка устида» яшашяпти. Хўш, бочкага уланган пиликка ким олов тутиши мумкин? Ута меҳр-шавқатли кишиларми? Албатта, йўқ. Ёки ёвуз одамларми? Эҳтимолдан холи эмас. Мен нима учунлигини билмайман-у, пиликка олов тутадиган кишини ўша етмиш фоизга кирадиганлардан кутиш ҳақиқатга яқинроқ деб ўйлайман. Муҳтарам хоним, ёвузликдан нафратланиш осон, агар уни биз эмас, бегона одамлар қилган бўлса! Эйтибор беринг-а, агар бегона одамлар қилган бўлса!

— Сиз бу билан, мен ҳам вақти келса ёвузлик қилишим мумкин демоқчимисиз? — деб ажабланди қиз. — Ахир сиз меҳрибон, дардқаш одамсиз-ку.

— Муҳтарам хоним, мен айтмоқчиманки, ҳар бир кишининг юрагига эзгулик уруғи билан бирга ёвузлик уруғи ҳам экилган бўлади. Улардан қай бири униб чиқиши одамларга боғлиқ.

Табиатан энгилтакроқ Арухшама бу тахлит суҳбатга тоб беролмади чамаси, одатий ноз-карашма билан Авазнинг елкасига қўлини теккизди.

— Қўйинг шунақа гапларни. Яхшиси, суратимни чизсангиз-чи!

Аваз ҳам беихтиёр жилмайди.

— Жоним билан!

Шу аснода хонага Бэни кириб келди.

— Самаломатмисиз, муҳтарам Авазбек! — У қизга ҳазиллашди. — Бу ёшлар ҳамisha бир-бирлари билан тез топишади. Биз қарияларга қийин, доим ёлғиз қоламиз. Хўш, расадхонага кетдик бўлмас!

Расадхона Марказдан кўп узоқ эмасди. Улар сўқмоқ йўлдан дарё соҳилигача боришди-да, тепалик оша тушган бошқа йўлга бурилишди. Аваз соҳилдаги шийпонча томон кўз қирини ташлаб, аста хўрсиниб қўйди. Яна беш дақиқалар юришгач, тўнтарилган қозонга ўхшаш бинога етишди.

— Мана шу ер сизнинг иш жойингиз, — деди Бэни деразасиз бир хонага киришгач. Хонада каттакон экрандан бўлак жиҳоз кўринмади. Улар ўтиришгач, Бэни гап бошлади: — Демак, гап бундай; бизнинг «қуёшимиз» табиати жиҳатидан сариқ юлдузлардан кўра, оқ юлдузлар туркумига яқин. Еруғлик нурлари спектри тузлишига кўра ҳам Ер қуёшидан кескин фарқ қилади. Баданимизнинг яшиллиги ҳам «қуёшимиз» нурлари таъсиридан. Хуллас, атлантидаликлар бу ерга кўчиб келган маҳалдан бошлаб баданимиз яшил. Зеро, Ер шароитида одамларнинг бадани қуёш нуридан қорайиши табиий-ку. Аммо биздаги «қорайишнинг» қалтис томони бор. Биз узоғи билан икки суткадан ортиқ соя жойларда, аниқроғи, ер остидаги иншоотларда турмаслигимиз керак, негаки, икки кундан сўнг баданимиз оқариб кетади. Сизларнинг тилингизда бу касаллик «кальбинос» деб аталади янглишмасам. Бу касалликка дучор бўлгач, қуёш нурлари баданимизга ҳалокатли таъсир кўрсата бошлайди. Еритгичимизнинг яна бир қалтис қилиғи бизни ҳамisha таҳликага солиб келади: тақрибан ҳар юз йил атрофида унинг бағрида портлашлар юз бериб туради. Портлаш натижасида қуёш одатдагидан уч-тўрт баробар ёрқинлашиб кетади. Бундай пайтларда маҳаллий жонзотлар соя жойларда жон сақлайдилар. Чақнаш пайтидаги ҳарорат бизларни сўзсиз ҳалок қилади, лекин биз ер ости иншоотларига беркинамиз. Бахтимизга, чақнаш муддати бир неча соатдан ошмайди. Лекин муҳими бунда эмас. Ҳамма бало шундаки, ҳеч қайси расадхона чақнаш фалон кунни юз беради деб хулоса чиқара олмаяпти. Афтидан, қуёш бағридаги жараёнларда кескин ўзгариш бўлган кўринади. Энди ўйлаб кўринг, қуёшимиз расадхоналар ҳозирча аниқлаган ўн кунлик муддат ичида, исталган кунни, исталган соатда чақнаши мумкин. Биз эса пана ерларда икки кундан ортиқ туrolмаймиз, тушундингизми? Сиз фалокат юз берадиган кунни аниқлашда бизга ёрдам беришингиз керак.

— Мен физик ҳам, астроном ҳам эмасман-ку. Касбим рассомчилик.

— Сиз физик ёки астроном сифатида эмас, айнан рассом сифатида бизга ёрдам бера оласиз. Яъни, масалан, ранг кўра билиш қобилиятингиз асқотади.

— Қандай қилиб?

Бэни девор ёнидаги аппаратни ишга туширди. Экранда кўзни қамаштиргудек ёрқин ранглар оқими кўринди. Ранглар дақиқа сайин ўзгариб турарди. Экранда гоҳ ловуллаб ёнаётган олов янглиғ ранглар рақсга тушаётгандек тўлқинланса, гоҳ ложувард осмон тусли ранглар намоён бўларди.

— Гап шундаки, чақнаш юз беришидан салкам бир

сутка олдин спектрда билинар-билимас ўзгариш бўлади. Вазифангиз — экрандаги рангларни кузатиб бориш ва спектрда ўзгариш юз берган заҳоти бизларни огоҳлантиришдан иборат.

— Қойил, кун чиққандан то кун ботгунча экран қаршисида ўтираманми?!

— Ҳа, Аваз, бу унчалик мураккаб иш бўлмас-да, жуда оғир. Рангларни кузатаётганингизда сизни маълум даражада гипнотик ҳолатга тушираемиз; вақт ўтганини унча сезмайсиз. Яна шунга фаоллат бераманки, экран қаршисида тўрт кундан ошиқ ўтирмайсиз. Тушунарлими дўстим?

— Тушунарли.

— Арухшама, у экран қаршисида ўтирган пайтларда бу ердан ҳеч қаерга жилмайсиз. Аваз ҳар қандай ташқи таъсирдан холи бўлиши керак. Хўш, мен кетдим. Ҳозирча уни расадхона билан таништиринг.

— Расадхона билан танишамизми ёки аввал суратимни чизасизми? — деди қиз жилмайиб Бэни чиқарди кетгач.

— Сизни Бэни айтган фалокат унчалик ташвишлан-тирмаяпти шекилли? — деб сўради Аваз.

— Қайдам, — дея елкасини учирди қиз. — Албатта, бу чақнаш бошимизга кўп ташвишлар келтиради. Шунчаки менинг ўзим сал беғамроқман. Бўёқларингиз қани?

— Марказда, хонамда қолган.

— Афсус.

80-саҳифа

«Осмонга бош урган чўққилар этагидаги ҳувиллаган тош қалъа. Қалъага ёлғиз сўқмоқ йўлдан борилади, теварак-атрофи тубсиз жарлик. Осмон рутубатли. Қора булутлар чўққиларнинг ён бағрига суйкалишганча сузишади.

Қалъа ёнидаги ялангликда бир неча ҳаво кемаси турибди. Юз чоғли ҳаммол кемаларда келтирилган юкларни чўққи этагидаги гор оғзига ташимоқда. Баланд қоя устига чиқиб олган қанотли жангчи қулларни лоқайд кузатиб турибди.

Гор оғзидан пастроқда қурилган йиғма уйдан икки киши чиқиб қалъа эшиги томон юришди.

— Бор-йўқлиги номаълум конни текшириш учун мендан бошқа одам қуриб кетганмикан? Қариган чоғингда ҳам тинч қўйишмайди! — дея тўнғиллади улардан бири. Бу аллома Вэдинг Сэ бўлиб, азбаройи кайфияти бузуқлигидан шогирдига ҳам эътибор бермай тез-тез одимлаб келарди. Сонд устозига ажабланиб қараб қўйди; холбуки, Вэдинг Сэнинг ўзи бу ерда маъданнинг катта кони борлигига ишонч билдирган эди. Йигит устозининг таъби хира эканини сезиб индамади...»

— Муҳтарам Авазбек, қаерга кетяпсиз? Қирғоққа эа эмасми?

— Ҳа, нимади?

— Ҳозиргина хабар қилишди, бундан кейин дарёнинг нариги томонига ўтиш қатъиян тақиқланар экан. Теарралар активлашибди.

— Тушунмадим?

— Нимани тушунмадингиз? — Арухшама кулиб юборди. — Кўзларингиз бир ғалати-я: сирли десаммикан... Биласизми, сиз кўзимга қараганингизда ғалати бўлиб кетаман. Асронинг куйганича бор.

— Асрона?! У шу ердами?

— Йўқ, йўқ! — Қиз сочларини силкитганча яна кулиб юборди. Сўнг ноз ила кўз сузганча: — Кеча у менга кўнғироқ қилди. Сизни сўради, — деди.

— Хай, теарралар нима ўзи? Нега активлашади?

— Йиртқиқ жонивор. Узи юм-юмалоқ. Доимо нурла-
ниб туради. Ҳар чақнаш юз беришидан олдин қуёш
ёғдуси таркибида радиоактив нурлари ортиб боради.
Теарралар жуда сезгир. Умуман радиоактив нурлар
уларга ижобий таъсир қилади. Хай, қўйинг ўша
теарраларни, суратимни битирдингизми?

— Йўқ, ҳали ишлашим керак. Хўп, мен кетдим.

— Шошманг, мен ҳам бораман. Очиғи, жуда
зериқяпман.

Улар қирғоқдаги шийпончага боришди. Қиз курсига
ўтириб, сувга тикилган кўйи хаёлга чўмди. Аваз эса
унинг суратини чиза бошлади.

— Сиз ажойиб одамсиз. Умуман, сиз ерликлар
ажойиб одамсизлар. Беғубор қалбларингиз бор.

Аваз жилмайиб бошини чайқаб қўйди.

— Жудаям сиз ўйлаганчалик эмас.

— Айтинг-чи, у ёқда севганингиз бормиди?

— Ҳа.

— У жудаям чиroyлидир-а?

— Ҳа, жудаям чиroyли.

— Ана — теарра.

— Қани?

— Хув ана, нариги қирғоқда.

Қирғоқдан ўттиз қадамлар нарида коптокдек бир
нарсa ўрмалаб юрарди. Унинг кўриниши Авазга
шарсимон яшинни эслатди.

— Йиртқиқча унча ўхшамайди-ку?

— Олдига яқинлашсангиз биласиз. Улар атрофга
биоэлектрик тўлқин тарқатишади. Тўлқин майдонига
тушган ҳар қандай жонзот қарахтланиб қолади. Кейин
теарра ўша жонзотга ёпишиб, сўра бошлайди. Яхши-
ямки, улар сувдан ўта олишмайди, акс ҳолда анча-мунча
ташвиш келтиришарди бизга.

Пича вақтдан сўнг Аваз теарраларни унутиб, яна расм
чишишга тушди. Бир пайт дарё ўртасида нимадир
урингандек бўлди. У ўша ёққа қараркан, қўлидаги
мўйқалам тушиб кетди.

— Сизга нима бўлди? — деб сўради қиз.

Аваз унга эътибор бермади. Жимирлаб оқаётган сув
сатҳида қанақадир хона, хона ўртасида ўтирган Шахло
кўзига кўринди. Унинг ёнида яна бир кимса ҳам бор эди.
У одам кулимсираганча нималарнидир гапирар, Шахло
ўша одатий нозли табассум билан унинг сўзларини
тингларди. Юрагига биров ханжар ургандек бўлди. Шу
пайт Шахло чўчиб Аваз томонга ўгирилди. Қизнинг
нозик бармоқлари титрар, юзи хиёл оқарган, бахмалдек
майин нигоҳи ғуссага тўлиқ эди. Улар шу тариқа бир-
бирларига тикилиб қолишди. Сўнг хона ҳам, Шахло ҳам
кўздан йўқолди.

Қиз ўрнидан туриб, унинг елкасига астагина туртди:

— Аваз, сизга нима бўлди?

Йигит унга талмовсираб қаради. Кейин сал ўзига
қўлиб, мўйқаламларни йиғиштира бошлади.

— Кўзимга нимадир чалинди шекилли, — деди у ҳа-
зин овозда. Унинг бошидан кечган ҳангомадан беҳабар
Арухшама нега бирпасда бунчалик ўзгариб қолганига
тушунмай ҳайрон эди.

Аваз Марказга ёруғ дунёси қоронғи бўлиб қайтди.
У яна ҳеч қаерга сиғмай қолди. На расм чизиш, на қўшиқ
тинглаш кўнглига таскин берарди. У нима қиларини
билмай Атлантида тарихини қўлига олди.

121—124-саҳифалар

«— Ҳазрати олийлари, қандайдир қиз Монтс тажри-
бахонасидан сизга мактуб келтирибди. Унда сизнинг
рухсатномангиз бор.

Иш столида ёзиш билан машғул бўлган Тааси бошини
кўтармай жавоб берди:

— Майли, кирсин.

Қиз ичкарига ботиниб-ботинмай қадам ташлади. Сўнг
ҳукмдор ишини тамомлаб, ўзига назар ташламагунча
нафасини ичига ютиб тураверди.

— Хуш келибсиз, муҳтарам хоним!

— Сизга бахт ва иқбол ёр бўлсин ҳазрати олийлари!

Ҳукмдор унга савол назари билан қаради.

— Муҳтарам Монтсдан мактуб келтиргандим, —
деди қиз ва таъзим бажо келтириб, унга хатни узатди.

Тааси кунига юзлаб хат ва ҳужжатларни ўқишга
ўрганиб қолган давлат арбобларига хос бепарволик
билан мактубни очди: хатни ўқиб аввалига ҳеч нимани
тушунмади. Яна бир қайта ўқиб чиқди ва қизга
шубҳаланиб қаради. Унинг ҳеч гапдан хабари йўқлигини
англаб, хатни учинчи бор ўқиди. Олдда турган қизни
ҳам унутиб, эсанкираб қолган ҳукмдор ниҳоят ўзини
қўлга олиб, бурчакдаги тасвирий алоқа қурилмаси
томонга ташланди. Сал ўтиб кулранг экранда Монтснинг
тасвири кўринди.

— Саломатмисиз, ҳазрати олийлари!

— Салом, Монтс. Сизга нима бўлди? Нима гап ўзи?

— Мақсадимни хатда батафсил ёзганман. Қисқаси,
Атлантида деб аталмиш лаънати мамлакатнинг кулини
кўкка совурмоқчиман. Ҳар қанча миннатдорчили-
гингизни Азурефига билдиринг. У туфайли тараққи-
ётнинг маънавий бойликлари сақланиб қоляпти. Уни
ўзингиз билан олиб кетарсиз деган умиддаман.

Бу гапдан қиз Азурефи ҳам жуда-жуда гангиб қолди.
У нима воқеалар юз бераётганига тушунмаса-да,
Монтснинг таҳдидли гапларини эшитиб, ҳуши бошидан
учаёзди.

— Нималар деяпсиз?! — деб қичқириб юборди у.

— Мени кечир Азурефи, бошқача йўл тутолмайман.
Хатни ўқисангиз ҳаммасига тушунасан.

Қиз Таасининг кимлигини ҳам унутиб, қўлидаги
мактубни юлқиб олди. Мактубни ўқиб чиққач, оҳ
тортганча ҳушидан кетди. Тааси қизни яқинидаги
ўриндиққа ётқизиб, Монтсга мурожаат қилди:

— Сиз қандай даҳшатли жиноятга қўл ураётга-
нингизни тасаввур этияпсизми?! Тушунинг, ўшанда
машъум хато юз берган эди! Бизнинг мақсадимиз
мутаъдларни қириб ташлаш эмасди!

— Унда заҳарли газ нима учун ишлатилган —
қўрқитиш учунми?! Ҳамма бало шундаки, мутаъдлар
фожиаси ёнига бошқа сон-саноксиз фожиаларни ҳам
қўшиш мумкин. Сизларнинг чангалларингизда бутун ер
юзи азоб чекмоқда, халқлар ёввойи ҳайвонлардек кун
кечирмоқда. Узингизни оқлашингиз учун ҳеч қандай
асосингиз йўқ, ҳазрати олийлари! Мен жиноят қилаётган-
ним йўқ. Сизнинг давлатингиз ич-ичидан қириб бита-
ётир. Сизлар бошқа халқларнигина эмас, ўз халқингизни
ҳам ҳалокатга бошлаб боряпсизлар! Сизлар аста-секин
қириб ўлишга маҳкумсизлар! Мен ана шу фожиани
тезлаштирмоқчиман, холос.

Таасининг боши қуйи солинди. У минг йиллик салтанат
тугаганини англаб етган эди...

Шу куни кечаси ўнлаб коинот кемалари парвоз этди.
Уларнинг ҳаммаси Ой томон йўл олди. Субҳидам
маҳали яна бир неча кема бирданига кўкка кўтарилди.
Атлантиданнинг қуёши сўнгги бора уфқдан бош кў-
тарганда эса учиш майдонидаги сўнгги кема қуйруғидан
олов пуркаганча осмон қучоғига интилди. Бу кема Ер
атрофида айлана бошлади. Кемада Атлантида ҳукмдо-
ри тўгарак дарчадан кўринаётган зангори сайёрага
тикилганча изтироб алангасида қовурилар эди.

Портлаш қуёш уфқдан эндигина бош кўтарган

лаҳзаларда содир бўлди: дастлаб ер бағирлаб тарқалган силкиниш бир неча дақиқа ичида барча уй ва иншоотларни вайрон қилиб юборди. Одамлар нима ҳодиса юз бераётганини англаб улгурмасдан оёқ остидаги замин кўл сатҳидек мавжлана бошлади. Бир зумда тубсиз жарлар пайдо бўлди. Ернинг одатдан ташқари силкиниши натижасида юзага келган ультратовуш тўлқинлари одамларни ақдан оздирар, аксарият кишилар ҳеч нимани тушуноммай жон таслим қилардилар.

Вэдинг Сэ тажрибахонаси ўрнида қизғиш алангага бурканган қоп-қора тутун кўкка бўй чўзди. Тутуннинг баландлиги қирқ минг метрларга етганда осмонда иккинчи «күёш» — термоядро күёши порлади ва борлиқ қоғоз қутидек гуриллаб ёнишга тушди. Бу орада заминдан даҳшатли вулкнлар отилиб чиқди. Портлашнинг ҳаво тўлқини вулкнлар кулинию тутунларини аралаштириб учуриб кетди».

Аваз китобни ёнидаги курсига қўйиб ўрнидан турди. Балкон панжарасига суюнди. Тим қора осмонда юлдузлар жимирлайди. Бу сайёранинг табиий йўлдоши йўқ, бинобарин, ойдин кечалар бўлмайди — кечалари зимистон. Кундузлари эса аксинча, ҳамма нарса ярқираб кўринади; ёруғлик керагидан ортиқ мўл-кўл. Нотаниш дунё, нотаниш одамлар... Гарчи уларнинг аждоқлари ерлик бўлса-да, барибир Аваз учун бегона. Фақат Бэни билан Арухшама ва яна бир-иккиталари маълум даражада мустасно бундан.

У кеча кўрган тушини эслади: тушида тўлқинлари мавж урган бир денгизнинг қирғоғида ёлғиз қолибди. Қирғоқ қоялардан, тошлардан иборат эди. Бу қоялар, тошлар муз сингари ялтироқ, силлиқ ва совуқ эди. Урқач-урқач тўлқинлар зарбидан қоялар зириллар, юзига муздек томчилар уриларди. У ортига ўгирилди — поёнсиз кетган чўл. Изгирин шамол кимсасиз биёбонда оч бўридек увиллайди, қуриган ўт-ўланларни юлқилайди, қумларни тўзғитиб учиради. Унинг бир ўзи поёнсиз чўл — поёнсиз денгиз ўртасида ожиз қушчадек шумшайиб турибди. Қушчадек ожиз. Ҳаёлида абадул-абад шу ерда қолиб кетадигандек. Ун йиллаб, юз йиллаб кимнидир, кимларнидир кутиб, танҳоликда умр кечирадигандек. Кўзга кўринмас бир чангал юрагини ғижимлай бошлади. Бу ердан қочиб кетмоқчи бўлди. Лекин қаёққа қочсин?... Денгизнинг муздек қучоғига ўзини отиш учун юраги бетламасди. Поёнсиз чўл томон, ҳув ўша тентак қуюнлар чирпирак бўлиб ўйнашаётган бўшлиқлар томон бош олиб кетишга ҳам журъати етишмасди... Бир пайт қайсидир ковақдан эчкизмарга ўхшаган махлуқ ўрмалаб чиқди. Махлуқ оғзини дам очиб, дам ёпиб Авазга яқинлаша бошлади. Вужудини қўрқув эгаллади. Жонҳолатда ёнбошидаги қояга тир-машди. Бир амаллаб қоя тепасига чиққач, ўгирилиб қараса, махлуқнинг шишасимон кўзлари қўл узатса етгудек масофада бақрайиб турибди. У қўлига илинган каттагина қиррали тош билан махлуқнинг бошига туширди. Махлуқ қоядан сирғалганча пастга қулади. Аваз эса совуқ терга ботиб, қалт-қалт титраган кўйи қоя устида ўтириб қолди.

«Жон нақадар ширин, яшаш эса нақадар зерикарли» деб ўйлади у юлдузларга тикилиб. Бэни айтганидек, атлантларни фалокатдан огоҳ этиб, қутқариб қолар. Кейин-чи? Кейин нима қилади? Бэни айтган қизиқарли ишлар уни алаҳсита олармикан? Кошкийди Аснрона қайтиб келсаю яна «энагалик» қилишни давом эттирса ёки шунчаки ҳар замонда кўришиб туришса!.. Бу кетишда яшаш баттарин азобга айланади-ку! Қаёқдан ҳам ўша соҳилга борди!!

Асли, омади йўқ одам ўзи. У ёқда ҳам омади

юришмаган эди, бу ерда ҳам юришгани йўқ. Аснрона ташлаб кетди уни, азбаройи ўша куйдирмажон қизни деб. Ана ичкарида сурати, уч кун бўлди, пардани кўтариб қарамайди: юраги бетламайди.

Унда вақти-вақти билан бўлиб турадиган маҳзун кайфият ҳукмрон эди ҳозир. Ҳеч нима, ҳатто жуда қизиқиб ўқиётган Атлантида тарихи ҳам юрагига сиғмай қолди. Унинг тоифасидаги инжиқ табиатли кишилар ҳаммиша кимнингдир меҳрибончилигига муҳтож бўлишди. Нимаси биландир ёқиб қолган аёлнинг меҳрига, ноз-карашмасига, ширин жилмайишига ташна бўлиб яшашади.

Хонага кириб, Шаҳлонинг сурати олдига борди. Пардани кўтарди. Суратнинг ярми очилганда бармоқларидан мадор кетиб, парда сирғалиб тушди. Нима қиларини билмай, талмовсирраган кўйи стулга чўкди.

Аснрона ҳам сувга тушган тошдек жимиб кетди. Ростини айтганда, чанқоқ одам сувга қанчалик ташна бўлса, у ҳам шунчалик ташна эди қизнинг муҳаббатига. Шаҳлонинг олдида ўзини гуноҳкор ҳисобламайди. У ҳам унутаетгандир. Унутмаса... аста-секин кўникади. Бир умр тоқ ўтмас. Бас, етар! Аснронага қўнғироқ қилиш керак.

У шахд билан видеотелефон аппарати олдига борди. Бироқ рақамлар таблосига чўзилган қўли негадир бўшашиб, ёнига тушди: ҳозиргина уйғонган қатъият ўрнини мужмал бир ланжлик эгаллади. Диванга чўзилди. Кўзларини маҳкам юмиб олди. Ҳеч нимани ўйлагиси келмасди, ҳеч нимани! Тасавурида фақат мовий бўшлиқ. Ҳамма ёқ чеки-чегараси йўқ мовийлик. Чап кўкрагида оғриқ сезилгандек бўлди. Кўзга кўринмас чангал юрагини ғижимлашга тушди. Лекин у тишини тишига босиб ётаверди, қани қанчага чидаркин?... Йўқ, бўлмади: ирғиб ўрнидан туриб кетди. Қовоқлари қаттиқ юмилганида зўриққан кўзига хонадаги буюмлар бир томондан иккинчи томонга ҳаракатланаётгандек кўринди. У яна видеотелефон олдига борди. Бу сафар бармоқлари енгил ҳаракатланиб, керакли номерларни босиб чиқди. Сал ўтмай Аснронанинг товуши эшитилди.

— Ким сўраяпти?

— Аснрона, бу мен, — деди нафаси бўғзига тикилгудек бўлиб.

Аппарат экрани ёришди.

— Авазжон... — Қиз ютиниб жим қолди.

— Салом, Аснрона. Ишларингиз қалай?

— Бир нави. Узингизники-чи?

— Яхши, расадхонада ишлаяпман, — деди у қизнинг латиф юзига соғинч билан тикилиб. — Марқазга қачон қайтасиз?

— Менсиз зерикиб қолдингизми? — дея илиққина кулимсиради қиз.

— Ҳа. Сиз мендан хафамисиз?

Қиз бошини сарак-сарак қилди.

— Унда нега кетиб қолдингиз?

— Ростини, ўзим ҳам билмайман, Авазжон. Балки ўзингиз мажбур қилгандирсиз.

— Аснрона, мени тўғри тушунишга ҳаракат қилинг. Аҳволимни яхши биласиз-ку. Жудаям соғиндим сизни.

Қиз бир қўли билан сочини силаб, мулойимгина табассум қилди. Авазнинг назарида, борлиқ мусаффоликка тўлгандек бўлди. Юрагини ғижимлаб турган чангал ёзилиб, бир зумда енгил тортди.

— Нима, у ердаги хонимларимиз ҳалигача бошингизни айлантира олмадиларми?

— Ҳозирча йўқ, лекин келавермасангиз...

— Шунақа денг, — дея қиз бармоғи билан пўписа қилди. — Унда эртадан кейин етиб борганим бўлсин.

Озгина ишим бор, шуни битирай, хўпми? — деди Асрона гулдек яшнаб.

Улар алламаҳалгача суҳбатлашдилар. Сўнг истаристамас хайрлашишди.

Аваз ухлашга қанчалик уринмасин кўзи илинмади. Лекин бу юракни сиқадиған, азоб берадиған уйқусизлик эмасди. Балки ширин ўйларга бой уйқусизлик эди. Уринда у ёқдан-бу ёққа ағнайвериб чарчаган Аваз охири зерикиб чироқни ёқди ва яна Атлантида тарихини ўқишга киришди.

190 — 194-саҳифалар

«Ойдаги илмий станция. Вазни енгиллашганига ҳали унча кўникмаган Тааси бесўнақай одим отиб, дераза ётиз келди. Қоп-қора осмон. Юлдузлар совуқ чарқилди. Бир томони зулмат қўйнига чўмган Ер гўё муҳайғандек кўринади бу жойдан.

— Ҳазрати олийлари, ҳамма йиғилди.

— Ҳозир, ҳозир бораман.

Чоғроққина залда Атлантиданинг омон қолган сўнгги фарзандлари тўпланишган. Тааси минбар ёнида кавовланиб, пича вақт гап бошлай олмай турди.

— Дилбар хонимлар, муҳтарам жаноблар! — деди у, сўнг нимагадир сўзлашдан тўхтаб, минбар четини черта бошлади. Ҳийёл ўтиб у бирдан ўзига келди-да, гапида давом этди: — Хуллас, энди минг йиллик салтанат йўқ. Нимаики воқеа юз берган бўлса, ҳаммасига ўзингиз гувоҳсизлар. Олдимизда эса жуда-жуда муҳим вазифалар турибди; булардан асосийси — юлдузлараро кинот сафарини амалга ошириш. Ихтиёримизда саккизта юлдузкезар кема бор. Шулардан еттитаси бир ойлик тайёргарликдан сўнг мунажжимларимиз томонидан кашф этилган, яшаш учун яроқли деб топилган Яшил Ҳёрага томон парвоз этади. Бу кемаларда бир юз нафар хонота фазогир сафарга жўнайдилар. Қолганлар, мен ҳам, шу жойда қолиб Еримиздаги жараёнларни кузатиб борамиз. Тахминан икки йилдан сўнг бизлар ҳам ортингиздан жўнаимиз. Муҳтарам хонимлар, муҳтарам жаноблар! Азизларим! Шуни унутмангки, олдингизда икки минг йиллик саёҳат турибди. Ўз-ўзидан тушунарлики, саёҳатни ниҳоясига етказиш бизларга насиб қилмайди. Бинобарин, сафар чоғида авлод қолдириш масаласига жиддий муносабатда бўлингиз. Олис сафарда юлдузкезар кема аъзолари миқдорини мақбул ҳолатда сақлаб бориш мураккаб муаммодир. Шу сабабли туйғуларга ортиқча эрк бермай, оқилона йўл тутингиз. Айниқса, ўзаро ихтилофларга қатъиян чек қўйиб бориш керак. Зеро, бизнинг авлодларимиз Яшил сайёрада иккинчи Атлантидани бунёд этишлари лозим. Пайти келиб авлодларимиз Ерга қайтиб ҳам келишар, лекин мо улар фақат яхши ниятлар билан ташриф кўришади. Биз эса Она Еримиз олдида ғоятда гуноҳқормиз... — деди у гапининг сўнгида ва фазогирларга қараганча жим қолди. Фазогирлар ҳам сукут сақлашардилар...»

Портлаш Атлантида қитъаси остидаги тектоник кучларни ҳаракатга солиб қўйган эди. Мамлакат ерлари ойлар ўтган сайин тезроқ чўка бошлади. Океан сувлари Атлантида ерларига кундан кунга кўпроқ бостириб борарди. Тинимсиз отилаётган вулқонлар ҳамма ёқни ғалвир қилиб юборган эди. Ниҳоят, портлаш юз бергандан сўнг икки йил ўтгач, дунё ҳукмрони бўлмиш Атлантида ўрнида океан сувлари мавж ура бошлади. Фалокат моҳияти эса олис юлдузлар сари сафарга отланаётган санокли кишиларни ҳисобга олмаганда

ўлганлар учун ҳам, тирик қолган бошқа халқлар учун ҳам мавҳумлигича қолди.

Учинчи йили Ой яқинидан сўнгги юлдузкезар кема парвоз қилди. Нима мақсадларнидир кўзлаб Ойдаги ва Ерга яқин сайёралардаги барча илмий тажрибахоналарни из қолдирмайдиган қилиб йўқ қилишди.

Таасининг башоратида айтилгандек, Атлантида авлодлари яна Ерга қайтиб келдилар. Бу пайтда Ер ўзининг йигирманчи асри бўсағасида турарди. Олис Яшил сайёрадан келган фазогирлар ўзларини одамларга билдиришни лозим топмадилар. Ер одамлари билан мулоқот қилиш учун вақт ҳали эрта, деб ҳисоблашган Атлантида вакиллари йигирманчи аср бошларида Ерни тарк этишди. Жўнаш олдидан Ернинг бир қанча жойларига одамлар нигоҳидан пана қилиб, ихчам асбобларини ўрнатиб кетишди. Бу асбоблар одамлар фикрлаганда атрофга тарқалувчи биоэлектрик тўлқинларни қабул қилишга мосланган эди. Ушандан бери асбоблар одатдаги электромагнит тўлқинлардан мутлақо фарқ қилувчи, ёруғлик тезлигидан мингларча марта тез ҳаракатланувчи махсус тўлқинлар ёрдамида қабул қилинган маълумотларни Плутон сайёрасида жойлашган автомат станцияга мунтазам узатиб туради. Станциядаги сунъий мия маълумотларни саралаб, улар асосида инсониятнинг ижтимоий ҳаёти тўғрисидаги умумий хулосаларни ишлаб чиқарарди. Булардан ташқари, фавқуллодда қобилиятли одамларнинг ирсий кодларини ҳам хотира блокига ёзиб борарди. Вақти-вақти билан станцияда тўпланган маълумотлар Яшил сайёрага узатилади.

Йўл юриб хийла чарчаган Асрона йигит билан учрашишдан олдин дам олишга қарор қилди. Бир оз чўзилиб ётди ҳам. Бироқ бахт нашидасидан маст юраги тинч ётишга йўл қўймади. Дунёдаги жамики нарсани унутиб, Авазнинг хонасига ошиқаркан, фақат бир нарса учун — севгилисига гўзалроқ кўриниш мақсадида либос танлаш ва сочига оройиш бериш учунгина пича тўхталди. Афсуски, бу оройишлар аталган кимса хонасида йўқ эди. Қиз бўшашибгина ортига қайтди. Кўзгуга қараб сочларига яна оройиш берган бўлди-да, бирор кимсадан Авазни суриштириш мақсадида ходимлар дам оладиган залга кетди. У узундан узоқ коридорда юриб бораркан, рўпарасидан келаётган устозини кўриб юраги ғаш тортди. Негаки уни ҳеч қачон ҳозиргидек кайфияти бузуқ аҳволда кўрмаган эди. Ўз навабатида Бэни ҳам қизнинг кутилмаган ташрифидан таажжубланиб-да, ўшқира бошлади:

— Сиз бу ерда нима қилиб юрибсиз?! Сизни ким чақиртирди?! Ҳаммангиз ўзбошимчасиз! Ҳозироқ орқангизга қайтинг!

Қиз қандайдир фалокат юз берганини кўнгли сезиб, унинг ўшқиршига эътибор ҳам бермай сўради:

— Аваз, Аваз қаерда?!

— Аваз?! Жин урсин, ўша ерлик сентементални! Тинчгина юравермасдан соҳилда расм чизганига куяйми! — Бэни қўлини силтаб, нималарнидир вайсаганча Марказнинг шифохона бўлими томон кетди. Эс-ҳушидан айрилган қиз ҳам ўша ёққа отилди.

Асрона Марказга қайтиб келгунча тубандаги воқеа юз берган эди: Аваз қиз билан суҳбатлашган куннинг эртаси кечгача расадхонада рангларни кузатиш билан машғул бўлди. Иш вақти тугагач, Марказга боргиси келмади. Бўёқлар солинган қутисини олиб соҳилдаги шийпончага жўнади. У қаттиқ чарчаган бўлса-да, руҳи тетик, кайфияти яхши эди. Тез-тез одимлаганча шийпончага чиқди. Оппоқ картонни бўёқ қутисига

ўрнатди. Мўйқаламни қўлига олди. Пастак курсига ўтирди. Борлиқ одатдаги оқшом сукунати оғушида. Қуюқ ўсган қизил, зарғалдоқ, мовий рангли ўтлар орасидан ҳар замонда шаффоф қанотли қушчалар учиб чиқишади, чийиллашиб қаёққадир парвоз қилишади. Сув ўтларига ўхшаш улкан дарахтлар шамолда вазмин чайқалишади.

У шийпончада Асрона билан ўтказган лаҳзаларини эслади. Ширин бир ҳаяжон юрагини гумиртирди. Билагига тақилган магнитофон тугмасини босди.

Қаро кўзум келу мардумлиг эмди фан қилгил,
Кўзум қаросида мардум киби ватан қилгил...

Ҳазон сипоҳига, эй боғбон, эмас моневъ,
Бу боғ томида гар игнадин тикаи қилгил...

Авазнинг туйғулари дарё узра қанот қоқмоқда эди. У анчадан бери орзу қилган оромга эришган эди. Бу шундай бир ором эдики, унинг ҳар бир дақиқаси ҳар қанча шоду-хуррамликдан юксак турарди. Мана энди ҳаммаси жойига тушди. Ҳаммаси. Ҳарҳолда тинчроқ яшаш мумкин энди. Фақат Шахло бўлганда... Яна Шахло! У ғамгин кулимсиради: «Ҳа, майли, барибир уни унута олмайман шекилли. Нима бўлганда ҳам у менинг орзуйим, етиша олмаган бахтим, қувончим эди. Бундан бўён ҳам шундай бўлиб қолади. У оппоқ булутлар узра одимлаб бораётган фаришта мисол ҳамиша қалбимга оппоқ нур сочиб туради. У туфайли... Гарчи у туфайли қанчалар азоб чеккан бўлсам-да, барибир ана шу фаришта туфайли осмоним беғубор ва гўзалдир. Асрона менинг бу ожизлигимни кечиради. Агар ростдан севса кечиради».

Хаёлга чўмиб ўтирган Аваз бир маҳал туйқусдан пайдо бўлган ғалати истакдан, нариги қирғоққа сузиб ўтиш истагидан ҳайратга тушди. У қизиқсиниб ўша ёққа қаради: у томонда ербағирлаб сузиб юрган теарралари кўриб, теарраларнинг активлашиши тўғрисидаги огоҳлантиришни эслади. Тобора зўрайиб бораётган истакдан қутулиш учун шийпончадан қочмоқчи бўлди. Бироқ, кечикди. Нариги ёқдаги теарралар сони йигирматадан ошиб кетди. Аваз миясини ғовлатиб юборган истакка қарши туролмай ўзини сувга ташлади...

— Муҳтарам Бэни, Авазни кўрмадингизми?

— Йўқ, нимаиди?

— У хонасида йўқ.

— Кутубхонададир балки?

— Йўқ. Мен Марказнинг ҳамма ерини ахтариб чиқдим. Аваз расадхонадан қайтмабди.

— Нега қайтмаиди?!

— Б-билмадим, — деди Арухшама довдираб. — Тўрт соатлар бурун расадхонадан чиқиб кетган. Қўлида бўёқ солинадиган қутиси ҳам бор эди. Агар янглишмасам расм чизгани соҳилдаги шийпончага кетган бўлиши мумкин. Лекин аллақачон қоронғи тушган — шу пайтгача расм чизмас...

— Мен билан юринг!.. — деб қичқирди Бэни.

Улар Марказ тепасига чиқишиб, шоша-пиша сунъий қанотларни елкага тақишди-да, соҳилга парвоз қилишди.

Турган гапки, у соҳилда эмасди. Сочилиб ётган мўйқалам ва бўёқларни кўриб Бэнининг юраги орқага тортиб кетди.

Улар яна ҳавога кўтарилишди. Алқисса, излаш кўп давом этмади. Арухшама ярим қақиримча баландликка кўтарилган пайтда теарралар яшайдиган ясси тоғ ёнбағридаги чакалақлар оралиғида каттакон ёруғ доирани кўриб қолди. У тоғ тепасида айланганча оҳиста

пастлади. Шунда ғаройиб манзаранинг шоҳиди бўлди: чакалақлардан холи ялангликда мингларча теарралар давра қуришган эди. Давра ўртасидаги бўш жойда одам гавдаси қорайиб кўринарди. Пастдан Арухшама тунунмайдиган тилдаги ғалати бир қўшиқ оҳанглари элас-элас қулоққа чалинарди. Мингларча теарралар ана шу қўшиқ оҳангига мослаб нурланишар, гўё нурий рақсга тушишар эдилар. Тун пардасига ўралган чакалақлар ўртасидаги бу манзара ғоятда сирли ва улғувор эди.

Арухшама Бэнига хабар қилди. Нурли доира ўртасида Аваз ётганига шубҳа йўқ эди. Лекин уни қандай қилиб теарралар ўртасидан олиб чиқиш мумкин?.. У ерга тушган кимса Аваз қисматига шерик бўлиши аниқ эди.

— Муҳтарам Бэни, менда бир таклиф бор, — деди Арухшама унга яқинроқ учиб.

— Гапиринг.

Киз қўли билан пастга ишора қилди:

— Эътибор беряписизми, теарралар негадир Авазга яқинлаша олишмаяпти. Назаримда, улар қандайдир қўшиқ оҳангига мос рақс тушишаётгандек туюляпти.

— Қанақа қўшиқ?! — дея тоғ томондан эсаётган шамол ва қанотлар шитирлашидан унинг гапини яхши эшита олмай қичқириб сўради Бэни.

— Овоз кучайтиргичингизни пастга, Аваз томонга тўғирланг!

Бэни овоз кучайтирувчи мосламани пастга тўғрилаб, ишга туширган эди, қулоғи остида Авазнинг севимли қўшиғи янгради.

— Арухшама! Фикрингизни тушундим. Тезда Марказга учинг! Авазнинг хонасидан шу қўшиқ ёзилган стерженни топиб, ҳув анави яланглик четига етиб келинг. Мегафонлар эсингиздан чиқмасин!

Ун дақиқалардан сўнг Арухшама бир неча ходим билан овоз кучайтирувчи мегафонлар ва бошқа мосламаларни кўтаришганча учиб келишди. Бэни кўрсатган ерга мегафонларни ўрнатишди. Мегафонлар таратаётган товуш Авазнинг магнитофони овозини босиб кетди. Теарралар ғимирлаб қолишди. Улар кучлироқ овоз чиқараётган мегафонлар атрофини ўрай бошладилар. Энди теарралар олдингисидан ҳам жазавали товланиб рақсга тушардилар. Ниҳоят, сўнги теарралар Авазни тарк этишгач, уни шоша-пиша ердан кўтариб олишди. Мингларча теарраларнинг кучли биоэлектрик тўлқинлари остида узоқ вақт ётгани учун унинг асаблари фалажланиб қолган эди.

Шифохона бўлимида, махсус шиша қалпоқ остида Аваз чуқур уйқуга кетган кимсадек ётарди. Қиз мажолсизланиб, шамол синдирган гулдек шиша қалпоқ устига йиқилди. Бэни унинг елкасидан ушлаб, аста турғизди ва кизни суяган кўйи Авазга энгашиб қаради.

— Эҳ, бечора бола. Сенга ўринсиз таъналар ёғдирганим учун мияси айниган чолни кечир. Сени манфаатимиз йўлида қайта оёққа турғизиб, жафокан қалбингга қанчалар азоб берсаму яна таъналар қилсам! Нима қилай, бу ишларни одамлар учун қиялпан. Яхшими, ёмонми, ақллими, аҳмоқми одам-да!.. — Сўнг у докторга мурожаат қилди: — Узгариш борми?

Доктор ярим соат олдин айтган жавобни қийналиб такрорлади:

— Ҳозирча ўзгариш йўқ, муҳтарам Бэни.

Бэни ҳаммасига гўё у айбдордек ўқрайиб қараб қўйди.

— Асрона, юр унинг хонасига борамиз.

— Мен шу ерда қоламан.

— Бу ерда унга ёрдам беролмаймиз. Унинг хонасига боришимиз керак. Зора бирор чора ўйлаб топсак. Бэни Авазнинг хонасини шошилмай айланар экан,

унинг буюмларини диққат билан кўздан кечирарди. Четдан қараганда бу юмушни у атайин қиялпими ёки беихтиёрми билиб бўлмасди. Аснрона эса ҳеч нимага эътибор бермай ғамга ботиб ўтирарди.

— Манови қиз ким? — деб Бэни Шаҳлонинг суратига ишора қилди.

— Севгилиси. Унинг яхши кўрган кўшиғи ҳам бор.

— Биладан, жуда зўр кўшиқ.

— Тўғри айтасиз...

— Ғалати кўшиқ. Ҳатто сирли кўшиқ дейиш мумкин.

Агар шу кўшиқ бўлмаганда у аллақачон теарраларга ем бўларди.

Қиз унга ажабланиб қаради.

— Кўшиқ оҳанги теарралар асабини карахтлаб кўяркан, — дея изоҳ берди Бэни. — Теарралар тарқатган тўлқин бизнинг эс-ҳушимизни қандай жиловлаб кўйса кўшиқ оҳанги ҳам уларни шундай жиловлаб кўйган... Агар у ўзига келмаса, ҳалок бўламиз, — деди у сўздан кейин. — Тажрибахоналаримизнинг бутун бир тармоғи ҳам унинг ўрнини босолмайди.

— Устоз, мен сизнинг фикрингиз тўғрилигига ишонман, лекин нима учун айнан Авазни танлаганингиз, очигини айтсам, тушунарсиз. Илтимос, тушунтирсангиз! Балки Авазни ўзига келтириш учун ёрдамим тегар.

— Кўпчилик менинг фикримга тушунмаяпти. Ҳатто устимдан куладиганлар ҳам анча-мунча. Биласанми, Аваз нозик қалб эгаси. Унинг таъсирчанлигини ҳеч нима билан қиёслаб бўлмас. У бутун борлиғи-ла гўзалликка ошуфта. Унинг қалби бошқалар ҳис эта олмаган гўзалликни ҳис эта олади. Бошқалар ҳис этмаган қабоҳатдан ларзага келади, азоб чекади. Янада аниқроқ қилиб айтилса, унинг қалбини сезгир индикаторга қиёслаш мумкин. Индикаторлар ҳар хил бўлади. Айтайлик, ёруғлик кучини жуда аниқлик билан ўлчайдиган ёки бундайроқ аниқликда ўлчайдиган индикаторлар жуд. Шунингдек, қалблар ҳам турфа хил. Лоқайдлардан тош қотган совуқ қалб эгалари учун Авазнинг дардкаш қалби бизни ҳалокатдан қутқариши мумкинлиги ҳавоий гапдек туюлиши турган гап. Мен мўлжаллаган режа бундай эди: биз атлантлар кўпи билан юз хил атрофидаги рангларни бир-биридан фарқлай биламиз. Ерликлар эса биздан икки-уч баробар ортиқроқ рангни кўра олишади. Аваз ана шу ерликлар ичида камдан-кам учрайдиган қобилият соҳибки, у мингларча рангларни бир-биридан ажрата олади. Рангларнинг кўз илғамас жилваланишларини ҳам ҳис эта олади. Хуллас, сайёрамиз «кўёши» чақнашидан бир неча соат олдин ёритгич спектрнинг қизил рангдан сариқ рангга ўтиш соҳасида ниҳоятда нозик, кўз илғамас тебранишлар, яъни қизил ва сариқ ранглар аралашмасининг «рақси» юз беради. Худди ана шу «рақс» киши асабига бошқачароқ таъсир қилади. Эшитяпсанми, бошқачароқ таъсир қилади. Бу ранглар рақсини кўриш учун Авазникидек қобилиятга эга бўлиш керак. Ҳис этмоқ учун эса унинг қалбидек қалб соҳиби бўлиш лозим. Энди тушундингми?

— Тушундим, устоз.

— Тақдир ўйинини қараки, бир замонлар қандайдир қизалоқнинг телбаларча муҳаббати Монтснинг музаган юрагини илитган эди. Уйлаб кўринг-а, ўшанда мудҳиш лаҳзаларда ишқ ўтида ёнган қизча Монтснинг олдига бормаганда, у Таасини огоҳлантириб ўтирмай портлашни амалга оширган бўларди, бизлар ҳам бу ерда иккинчи Атлантидани вужудга келтирмаган бўлардик. Энди эса Авазнинг ноёб қобилияти ҳамда муҳаббатга тўлиқ қалби бизни ҳалокатдан қутқариши керак. — Бэни пича сукут сақлаб, сўнг гапида давом этди. — Қолаверса, Ер аждодларимиз макони — қачон бўлмасин ерликлар билан мулоқот ўрнатишимиз зарур. Нима

учунлигини билмайман-у, юрагим доимо ўша зангори сайёра томон талпинаверади. Балки, Аваз тўғрисидаги фикр ҳам шу сабабли туғилгандир менда.

Аснрона суратга тикилган кўйи ўйланиб ўтираркан бир пайт тўсатдан гапириб қолди.

— Балки, Шаҳло ёрдам берар?

— Шаҳло?! Ким у Шаҳло?

— Авазнинг севгилиси, манави қиз... Айтмоқчийдимки, оний алоқа қурилмаси ёрдамида Ер билан алоқа ўрнатилса. Яъни, телепатик алоқа орқали Шаҳло билан Аваз мулоқотда бўлса. Ахир, у Шаҳлони жон-дилидан севади! Шаҳлонинг бир оғиз ширин сўзи ҳар қандай доридан, шифобахш биотоклардан кучлироқ таъсир кўрсатиши мумкин.

— Дадил фикр! — Бэни ирғиб ўрнидан турди. — Омадимиз келмаса-чи? Хай, таваккал, ҳозир бошқа иложимиз ҳам йўқ...

— Муҳтарам Бэни, бемор биоэлектрик майдонга киритилиши мумкин.

— Юрак уриши қандай?

— Секин уряпти.

— Нафас олиши?

— Бир дақиқада уч марта.

— Бошқа аъзолари қандай?

— Мўтадил.

— Асаблари-чи?

— Фалажланган.

— Голографик қурилмани тайёрланг!

— Тайёр.

— Бемор биоэлектрик майдонга киритилсин!

— Бемор биоэлектрик майдонга киритилди.

— Диққат қилинг! Оний алоқа қурилмаси ишга тушмоқда!

Аваз ётган хона ёришиб, тоғ поласидек қип-қизил кўйлак кийган қиз майингина одимлаганча йигит тепасига яқинлашди...

Айни шу дақиқаларда ёруғлик нури мингларча йилларда базўр етиб борадиган олис зангори сайёрадаги гўзал бир шаҳарда одамлар тинчгина ўхлаб ётишарди. Уша шаҳардаги уйларнинг бирида ипақдек майин сочлари пар ёстикда тўзғиган гул дудоқли сулув бир қиз сирли тушлар кўрарди. Тушида севгилиси қаердадир оғир бетоб бўлиб ётганмиш. Узи эса унинг тепасида кўзёши тўкиб турганмиш.

— Аваз ака! Сизга нима бўлди?!

Йигит бир сапчиб тушди.

— Шаҳло!.. — дея заиф товушда пичирлади у.

— Ҳа, ҳа! Бу менман, Аваз ака!..

— Шаҳло! Бу ерда нима қилиб юрибсиз?!

— Сизни соғиндим! Жудаям соғиндим!

— Соғиндим? — деди йигит ўзича гапиргандек. — Наҳот севсангиз?!

— Қиз бошини эгиб, жим қолди. Йигит аста ўрнидан туриб (аслида, ўзи эмас, ҳаракатсиз гавдадан ажралган шарпа ўрнидан турган эди), қизнинг қўлидан ушлади.

— Сизни қанчалар соғинганимни билсангиз эди. Юрагим қон бўлиб кетди.

— Менинг ҳам!

Йигитнинг юраги ҳаприқди. Бутун вужуди-ла қизга талпинди.

— Эҳ, қанчалик аҳмоқман!.. Ахир юрагим ҳаммиша сезарди севишингизни! Лекин чўчирдим-да. Сизни хафа қилиб қўйишимдан чўчирдим. Оҳ, Шаҳло! Сизни қанчалар эъозлашимни тасаввур ҳам қилолмайсиз! Бутун борлиғимни сизга бағишлаб юборганимни тасаввур ҳам қилолмайсиз! Эшитяпсизми, бутун борлиғимни сизга бағишлаб юборганимни тасаввур ҳам

килолмайсиз! Сизни соғиниб эсламаган бирор кун, бирор соат бормикан?!..

— Ҳаммасига мен айбдорман, Аваз ака!.. Рост, сизни севардим, фақат тан олгим келмасди. Нима учунлигини ўзим ҳам билмайман. Йўқ, йўқ биладман... — Қиз бир зум жим қолиб, сўнг гапида қийналиброқ давом этди: — Азбаройи ғурурим йўл қўймасди. Аҳмоқона ғурур! — У алам билан лабини буриб қўйди. — Дугонларим мазах қилишарди...

— Нега?! — деб сўради Аваз ҳайрон бўлиб.

— Э-э... — Шахло жавоб бергиси келмай қўлини силтади, кейин бирдан севгилисига ўпкали қараб, нозли товушда: — Ўзийизам бир тортинчоқсиз. Яна нуқул хаёл суриб юрганийиз-юрган, — деди.

Аваз кулиб юборди.

— Нима қилай, сут билан кирган одат жон билан чиқади, деган нақл бор.

— Э боринг-э, — дея қиз нозланиб юзини бурди. Йигит севгилисининг хушбичим иягидан авайлабгина ушлаб ўзига қаратди: муштоқ лаблар оҳиста жуфтлашди.

...Шахло уйқу аралаш севгилисининг қайноқ бўсаларидан сархушланганча ётаркан, онгининг қайси бир уйғоқ бурчаги бу ҳодисалар туш эканлигидан огоҳлантириб турарди. Лекин бу туш мутлақо бошқача туш эди. Лаблари қайноқ бўсаларнинг асал таъмини аниқ ҳис этар, елкаларини сийпалаётган бармоқлар тафтидан вужуди ҳузурланар, энтикканча базўр нафас олар эди.

Нихоят, висол онлари сўнгига етди. Қандайдир куч уларни бир-бирдан айирди. Қиз аламдан фарёд чекиб юборди. У ёстиғини жон-жаҳди-ла қучганча ўқсиб-ўқсиб йиғларкан, ҳозир кўрганлари туш эканлигига ҳеч ишонгиси келмасди.

Қиз кўсидидаги оғриққа чидай олмай ўрнидан туриб кетди. Нафас олиши қийинлашиб, очик дераза олдига борди. Ёз тунининг илиқ ҳавоси юзига урилдию армонли нигоҳини осмонга тикди. У осмонда бодроқдек сочилиб ётган, ажиб бир тарзда жимир-жимир қилишиб, айримлари кўз қисишаётган, айримлари қимматбаҳо тошдек ярқираб чарақлаётган адоғи йўқ юлдузларга то кўзлари тиниб кетгунча тикилди ва бир пайтлар Аваз айтган гап эсига тушди.

— Тунда, айниқса ярим кечада осмонга узоқ вақт қараб турганмисиз? — деган эди йигит қизга. — Юлдузлар... Улар жонлидирлар. Улар вақти-вақти билан чақнаб ҳам туришади. Баъзан бу чақнаш шу қадар кучли бўладики, оқибатда юлдуз ўзини ўзи ҳалок қилади. Бу нарсани инсон қалбидидаги ғалаёнларга ҳам қиёслаш мумкин.

Қиз кўз нурлари билан осмоннинг бир четида милтираб турган ва бошқа юлдузлардан чиройлироқ туюлган юлдузни излаб топди. Назарида, юлдуз атрофида бир қанча сайёралар айланиб юришгандек туюлди.

Сайёралардан бирида эса севгилиси ўзи каби азоб чекаётгандек эди...

Аснрона кўзёшларини бармоқлари билан тўсди.

— Бардам бўл, қизим! — деди Бэни унинг елкасига қўлини қўйиб. — Мени ўз дардинга ҳамдард деб бил. Энди у меҳрингга янада ташна бўлади, бунини унутма. Бағрингни кенг қил. Ахир севасан-ку уни!

Аснрона ҳўнграб йиғлаганча ўзини устозининг қучоғига ташлади.

— Мен... мен унинг Шаҳлоси ўрнини боса олармидим! Уни... уни қайтариш керак! Борсин, севгани билан бахтли бўлсин...

— Яхши, қайтарамиз, — деди Бэни оғир хўрсиниб. Аснрона дафъатан хушёр тортиб, устозига ялт этиб қаради.

— Тушунмадим устоз?

— Биласанми, мен сендан ҳам, Аваздан ҳам бир нарсани сир тутгандим. Аваз Ерда ҳали биологик ўлим топгани йўқ. Уни дафн этишганлари тўғрисидаги гапим ҳам ёлғон.

— Бу қанақаси?! —

— Шунақасики, у бу сайёрага тўла кўникиши керак эди, лекин мен ўйлаганчалик бўлмади: унинг бошига ғишт бўлаги тушгандан буён хушсиз ётибди. Агар Яшил сайёрада вақт ерга нисбатан тез ўтишини ҳисобга олсак, у беш кундан бери хушсиз, холос.

— Унда Авазни тезроқ Ерга қайтариш керак!..

— Ҳа қайтарамиз, қайтарамиз...

— Айтганча, чақнаш-чи?..

— Чақнаш тўғрисида энди ташвишланмасак бўлади. Сен келмасингдан сал олдин 18-Қуёш расадхонасидан хабар беришди: чақнаш мuddатини соатигача аниқ белгилашибди.

— Демак, Авазни аслида тажриба учун бу ерга келтирган экансиз-да?

— Жудаям унчаликмас. Агар 18-расадхона мuddатни аниқлай олмаганда нима бўларди?.. Ҳарҳолда, Авазнинг қобилияти асқатиб қолиши мумкин эди. Энди эса уни Ерга қайтарсак бўлади. Майли севгани билан дийдор кўришсин...

III

Аваз баъзўр кўзларини очаркан, назарида оламини туман босгандек туюлди... Туман аста-секин хиралашиб, кўз олдида Шаҳлонинг қиёфаси жонлана бошлади: мана, неча-неча уйқусиз тунлар хаёли, ўғирлаган ўша қаро кўзлар меҳрга тўлиб, муҳаббат тўлиб маънос тикилиб турибди. Аваз ҳорғингина жилмайди.

Қайдандир, жуда олис-олислардан хазин бир куй таралар, хонанда вазмин оҳангда куйлар эди:

Қаро кўзум келу мардумлиг эмди фан қилғил,
Кўзум қаросида мардум киби ватан қилғил...

Юзида терни кўруб ўлсам эй рафиқ, мени
Гулоб ила юву гул баргидин кафан қилғил...

Навойи, анжумани шавқ жон оро тузсанг,
Анинг бошақлиғ ўқин шамъи анжуман қилғил...

Расмии Ҳ. СОЛИҲОВ чизган.

НОДАРНИНГ СҮНГГИ ҲИКОЯСИ

Баъзан Нодар Думбадзе иккаламиз соатлаб суҳбатлашардик...

Бир гал у «Кукарача» ҳақида гапириб қолди: «Бу мен учун бутунлай янги асар. Билмадим — янгилги учунми, денгиз бўйидаги чорбоғимизда бор-йўғи ўн бир саҳифа ёздиму инфаркт бўлдим. Мени нақ нариги дунёдан қайтариб олишди-ю, лекин хаста юрагимни даволашга келганда жуда қийналишди. Томирларимдан қон совий бошлади... Ҳамма воситалар ишга солинди!.. Шунда врачларга: «Ахир мени ақлдан оздириб қўйишларинг мумкин-ку!», дедим ҳазиллашиб... Кун бўйи қаҳрамоним билан гаплашардим, у билан қандай видолашиш ҳақида ўйлардим. Кечалари астагина ёстиқдан бошимни кўтарардим-да, қиссанинг давомини ёза бошлардим. Касалхонадан қутулиб чиққанимдан сўнг, уйда ҳам яшириқча ишлашни давом эттирдим ва шундай қилиб, Кукарача ҳақидаги қисса ниҳоясига етди».

Айрим манбаларда «қон билан битилган қисса» деган иборага дуч келсан у бу олижаноб танбеҳ ноўрин ишлатилганини кўриб, хафа бўлиб кетасан киши... Назаримда, юқоридаги образли ибора «Кукарача» қиссасининг ёзилиш тарихини тўла-тўқис ифодалайди.

«Кукарача» — ажойиб инсон, ажойиб ёзувчи қаламига мансуб. Афсуски, у ҳозир орамизда йўқ. Шу тобда бизга фақат бир нарса таскин бериши мумкин: бахтимизга, яхшиямки, илҳом билан ёзилган китоб ўз муаллифига қараганда узокроқ умр кўради!

Нодар Думбадзе «Кукарача»дан аввал, Ленин мукофотига сазовор бўлган «Абадият қонуни» романини яратган эди. Бу икки асарга маълум маънода ёзувчи ҳаётининг дастлабки натижалари жамланган: у янгроқ оҳангда борлиқ ва инсоннинг ҳаётдаги ўрни ҳақида тўлиб-тошиб куйлайдики, беихтиёр қалблар у томон интилади. Тўғри, «Кукарача» қиссаси ҳатто Нодар Думбадзенинг мухлислари ўртасида ҳам баъзи норозиликларга сабаб бўлди. Эмишки, тбилислик милиционернинг маҳлиқога шайдолиги рецидивист ишқибозлиги билан ҳечам «бир хонага» сифишмасмиш — «Иккита кўчорнинг боши битта қозонда қайнамайди». Ҳақроғи! Худди шунинг учун ҳам олижаноб милиционер кўкси алвон-алвон тусга кирди — Кукарача маъшуқасининг кўзларини ёшлаб, бағрини доғлаб кетди. Демак, Кукарачани Инга севар эди...

Дафъатан, «Кукарача» одатан шаҳарларда кечадиган «шафқатсиз» изҳори дил достонидек туюлади. Лекин илк таассуротга ишонмаслик керак — биринчи таассурот алдамчи бўлади! «Кукарача»нинг сюжети жуда оддий. Бироқ унинг мундарижаси мураккаб — оддийгина изҳори дил достони устида жиддий ўйга толдиради.

Мен Нодар Думбадзенинг ижоди ҳақида китоб ёзиб ва ўзи билан дўстлашиб бир нарсага амин бўлдимки, унинг асарларига хос бўлган соддалик, аслида, соддалик эмас; у китобхон билан сичқон-мушук ўйнашни ёқтирмайди, лекин ҳийла-найранг ишлатишга уста. У бирор фикрини-да яланғоч ҳолида айтмайди, кўп ишлатиладиган сўзлар-иборалар бадий мақсадга заҳа етказмайди: асосий бадий мақсад эса — инсон қалбига эзгуликни муҳрлашдир; қанчалик мушкул бўлмасин охир-оқибатда эзгуликнинг тантана қилажасига инонтиришдир. У ҳеч қачон ёлғондакам жилмайиб турадиган сийқа — титиғи чиққан оптимист бўлган эмас. Шунинг учун ҳам унинг китоблари бугунги кунда севиб мутолаа қилинмоқда.

Ҳалол яшайдиган, фақат виждонан мушоҳада юритадиган энг оддий, энг одми одам биз учун маънавий баркамоллик намунаси бўлиб хизмат қилиши мумкин. «Кукарачани мен ҳам эсладим. Тўғрироғи, 1979 йилнинг 12 октябрь кун тунги 12 да — иккинчи инфаркт хуруж қилмасидан ярим соат олдин уни тушимда кўрдим. Е, алҳазар! Кукарача ҳалиям ўша-ўша: йигирма бир ё йигирма икки ёшда эмиш, мен эсам эллиқдан ошиб кетганман; у эса ҳамон менга насиҳат қилар ва йўл-йўриқ кўрсатармиш...», дейилади қиссанинг охирида.

«Тирикликнинг асл мезони нима?» Кўҳна тбилислик милиционер бизни шу ҳақда ўйлашга мажбур этади. У ҳаддан ташқари гўл — ишонувчан бўлгани ёки машъум муҳаббати туфайли ҳалокатга учрамади — у инсоний эътиқоди туфайли, инсонга бўлган қизғин муҳаббати туфайли қурбон бўлди.

«Кукарача» қиссаси ҳақида гап бошласанг, беихтиёр панд-насиҳат қилишга тушиб кетасан. Узр. Қисса Нодар Думбадзеге хос бўлган қувноқ, енгил руҳда, дилида ўқувчига айтадиган гапи бўлган санъаткор қалами билан ёзилган. Муаллиф насиҳатгўйлик қилмайди, ҳадеб ақл ўргатавермайди, лекин мен ўз тажрибамдан биламанки, қиссани мутолаа қилган одам шубҳасиз таълим олади. Сиз ҳам, ҳурматли журналхон, Тбилиси шаҳрида кечадиган қувноқина, ғамгингина қиссани ўқиғач, фидокорлик, олижаноблик — умрнинг туб моҳияти ҳақида гап кетса, нечоғлик собит бўлмоқ лозимлиги хусусида танангизга бир кенгашиб кўринг.

Александр РУДЕНКО-ДЕСНЯК,
Москва шаҳри

Александр РУДЕНКО-ДЕСНЯК. «Дружба народов» журнали бош редакторининг ўринбосари, адабиётшунос ва таржимон.

Ушбу сўзбоши «Ешлик» учун махсус ёзилди.

— Иосиф Виссарионович ўргатган-да, — деб жавоб берганмиш.

Кукарачадан, шу гаплар ростми, деб сўрашса, аниқ жавоб бермайди, «ҳа» ҳам демайди, «йўқ» ҳам демайди.

— Қаёқда... Аммо-лекин орденни нима учун олганини гапириб беришим мумкин... — деб у бир ҳикоясини юзинчи марта ҳам такрорлайверарди.

...Шундоқ бўладики, Кукарача ўз танки билан ҳандаққа тушиб кетади. Минг уринмасин, ўрадан чиқолмайди, ўзимизни-киларга ҳам хабар қилолмайди. Тинкаси қуриган Кукарача уйқуга кетади. Бир маҳал танк атрофидан гала-ғовур эшитилади: тирқишдан қараса — ана холос! Финлар иккита энгил танк билан Кукарачанинг танкини шатакка олиб, тортиб ётишибди! Кукарача миқ этмай ўтираверади. Ниҳоят, финлар танкини ҳандақдан чиқазиб, ўзлари эгаллаб турган жойга олиб кетишади. «Э, йўқ, — дейди Кукарача ўзига ўзи, — бунақаси кетмайди!.. Сенларга асир тушиб бўлман!..» У шундай дейдию танкини ўт олдирди, шартта орқага бурилиб, газни охиригача босади... Финлар эс-ҳушларини йиғиштириб олгунларича, унинг иккита энгил танкини судраб жўнаб қолади... Шу заҳорда ўзимизникилар турган маррага етиб келади. Тўғри, финлар танкларидан сакраб тушиб, қочиб қолишади, ҳа майли, садқайи сар! Шундай қилиб, душманнинг бус-бутун иккита танки Кукарачага ўлжага қолади.

Шу ерга келганда Кукарача ҳикоясини тўхтатади. Климент Ворошилов билан бўлган суҳбатнинг мазмуни ҳар гал сирлигича қолаверади.

Каллаи саҳарлаб Цхнетида¹ Тбилисига тушган қатиқфурушлар эшакларини Марта холанинг ҳовлисига қолдириб, ўзлари сут-қатиқ солинган банкаларга тўла хуржунларини ёлқаларига ташлашарди-да, «Қатиқ сота-ма-ан, кимга сут керак!», дея бақирганча шаҳар кўчаларига таралиб кетишарди.

Тўшдан кейин, сут-қатиқларини сотиб бўлишгач, улар яна ҳовлига тўпланишар, узун тахтастол атрофига ўтирволишиб, Кахетия виносини эрмак қилишар, қадаҳ сўзлари орасида кун бўйи кўчада эшитган янгиликлари ва ҳар турли олди-қочдилардан бир-бирларига сўзлаб беришар эди.

Биз Марта холанинг ҳовлисини «карвонсарой» дердик. Баъзан цхнетилик қатиқфурушлар эшак пойга ташкил қилишарди. Старт жойи — ҳовли дарвозаси, марра — ҳовлининг кў девори, оралиқ — 25—30 метр. Чавандозликка бизни — болаларни ёллашарди. Ютган бир банка қатиқ оларди, ютқазган эса ўлғудай масҳара бўларди. Гарданига бир мушт ҳам ерди.

Табиийки, ҳар бир эшакнинг ўз номи бор эди, лекин биз уларни эгаларининг исми билан атардик.

...Уша кун иракайф қатиқфурушлар ҳам пойгада қатнашмоқчи бўлишди. Беш сўм ганак тикилди.

Мен Китесга, Натела — Аршакка, Дуду — Шакрога, Ирача — Имедога, Костя-грек — Халватга минволдик. Бошқа эшаклар эса биринчи турда қатнашмаётган эди — пойга йўлининг эни шунга тақозо қиларди. Марта хола билан мусобақада қатнашмаётган эшакларнинг эгалари ҳакамлик қиладиган бўлишди.

Марта хола учгача санадию пойга бошланди. Бир гала эшак қулоқларини чимирганча тапира-тупур қилиб маррага интилди. Қизишиб кетган қатиқфурушлар ҳай-ҳайлаб бизга ҳам, эшакларга ҳам далда беришарди:

— Х-хи, ҳаром ўлгур, еган арпангни оқла!

— Ҳой бола, сагринига ўтир, тезроқ чопади!

— Эшак эшаклигини қиларкан-да! Нуқул орқага тисарилди-я! Биқинига теп, биқинига!

— Э, қойил! Зўр қиз экан! Тан бердим! Қандини урсин!

— Ҳе, лапашанглар! Қиз болачалик бўлолмадинглар-а!

Нателага бир банка қатиқ тегди, Аршак беш сўмлик бўлди, мен гарданимга бир мушт едим... Энди иккинчи турни бошламоқчи бўлиб турувдик, ҳовлига ранги докадек оқариб кетган Зевара чопиб кирдию ҳўнграб юборди:

— Кукарачани ўлдиришибди!

Ҳамма турган жойида қотиб қолди. Фавқулодда бу сукунатдан ҳатто дарахт шохларида чирқиллаётган чумқуқларнинг ҳам уни ўчди.

Зевара сал ўзини босиб олгач, яна ўша гапни такрорлади:

— Кукарачани ўлдиришибди, ҳой одамлар!.. — деди у ва қуруқшаб кетган лабларини тили билан бир намлаб олди.

— Ким? — деб сўради узоқ сукунатдан сўнг Марта хола.

— Билмайман, — дея елкасини қисди Зевара.

— Қаерда? — деб сўради яна Марта хола.

— Кабулети тепалигида, — деди Зевара қўли билан ўша томонга ишора қилиб.

— Инганинг уйидами?

Зевара унсиз тасдиқлади. Марта хола бошидаги рўмолини сидириб олиб, ҳовлидан чиқиб кетди.

Орадан ўн минут ўтар-ўтмас кварталимизнинг жамики аҳолиси Инганинг уйи ёнига тўпланди.

Санитарлар билан иккита милиционер замбилда Кукарачани олиб чиқишди. У беҳуш эди. Кўкрагининг ўқ тешган икки жойидан ҳануз қон силқиб турарди. Замбил билан ёнма-ён ранг-рўйи бир аҳволда Инга келарди. У ҳадеб замбилга энгашар, даҳшатдан бақрайган кўзларини қонга бўккан докадан узмай пичирларди:

— Улма, Кукарача, мени адо қилма! Онамнинг руҳини ўртага солиб илтижо қиламан, Кукарача, ўлма! Менинг айбим йўқлигига ким ишонади?! Кукарача, қадрдоним, ўлма, ўтинаман!..

Замбилни тез ёрдам машинаси ёнига олиб келган пайтларида Кукарача кўзларини очди.

— Кукарача, азизим, ўлма!.. — Инга шундай деб замбил ёнига тиз чўкди.

Кукарача тепасида энгашиб турган одамларга маъносиз кўз югуртириб чиқди.

— Улма, Кукарача, ўлма, ёлвораман! — деб такрорлади яна Инга. — Ҳароб бўламан, гапимга ишонишмайди!..

— Бас қил! — дея шивирлади Кукарача. — Кет бу ердан! Сен бу ерда йўқ эдинг... эшитясанми? Кет!..

— Кукарача! — Инга Кукарачанинг қўлига лабларини босди. — Азизим...

Кукарача энди унинг гапларини эшитмас, нигоҳи билан кимнидир изларди. Ниҳоят, уни топгач:

— Давид! — деди.

Оломон орасидан район милиция бўлимининг бошлиғи сирғалиб чиқди.

— Давид, ўзинг биласан, бу жувон — менинг хотиним. У юзидаги кўзёшларидай мусаффо аёл... Биласан-ку, ахир...

Давид бош силқиди. Кукарачанинг қуруқшаган лабларига ним табассум югурди.

— Инга, — деди у, — кўз олдимни туман қоплаяпти... пушти ранг туман... Сени кўролмаяман... Эҳ, Муртало, номардлик қилдинг-а, ярамас... — Кукарача афсус билан бош чайқади, кейин кўзларини Ингага қадаб, қўлини унинг юзи томон узатди.

Қўл ҳавода бир лаҳзагина муаллақ турди-ю, сўнг гўё биров зарб билан кесиб ташлагандай «тўп» этиб замбилга тушди.

Кукарача — милиция лейтенанти Георгий Тушурашвили — заррача ҳам инграмасдан, бир оғиз ҳам гапирмай, куллисираб жон берди...

Янги уйимизга келган биринчи меҳмон (биз Анастасьев кўчасидан академик Марр номидаги кўчага жойлашган бинога кўчиб ўтган эдик) баланд бўйли, буғдойранг, хушсурат милиция лейтенанти бўлди. Ойим эшикни очиши билан у таклифни ҳам кутиб ўтирмасдан ичкарига кирдию тўппа-тўғри ошхонага бориб, табуреткага ўтирди.

— Кимсиз, нима керак сизга? — деб сўради нотаниш кишининг сурбетлигидан довдираб қолган ойим.

— Мен, муҳтарам... — дея лейтенант дудуқланиб қолди.

— Анико! — деди ойим.

— Мен, ҳурматли Анико, Грузия ССР Ички Ишлар Халқ Комиссарлиги Тбилиси шаҳар Оржоникидзе район милиция бўлимининг участка инспектори Георгий Тушурашвили бўламан, лақабим Кукарача! — деб жавоб берди у бидирлаб.

— Лақабингиз худди узукка кўз қўйгандай ярашибди сизга! — деди ойим хахолаб.

— Ҳа... табиат қора рангни мендан аямаган.

— Тўппа-тўғри.

— Сиз ҳам Кукарача деяверишингиз мумкин.

— Шу гапни айтгани келувдингизми?

— Йўқ, албатта. Районимизда яшайдиган ўспиринларни рўйхатга олиб юрибман. Менга уларнинг мактаб ва оиладан ташқаридаги ҳаётига кўз-қулоқ бўлиб туриш топширилган. —

¹ Цхнети — Тбилиси яқинидаги қишлоқнинг номи.

Шундай деб Кукарача чарм сумкасидан қалин дафтар билан қалам олди.

— Ҳурматли... э-э... Кукарача, мабодо бошқа жойга келиб қолмадингизми? — деб сўради ойм.

— Йўқ, нега энди! Марр кўчаси, 2-уй, биринчи йўлак, тўртинчи қават, 8-квартира, Владимир Иванович Гуриели. Тўғрими?

— Худди ўзи! Лекин эрим райкомнинг биринчи секретари. Оиламизнинг милицияга бирон боғлиқ жойи йўқ, бўлиши ҳам мумкин эмас. Токи мен тирик эканман, ўғлимнинг тарбиясига бировнинг аралашуви ҳам зарурат йўқ! — Ойимнинг юзи бўғриқиб кетди. — Сизга маслаҳатим шуки, бамаъни оилаларнинг эшигини тақиллатиб юргунча, безори ва ўғриларга кўз қулоқ бўлинг. Ҳа!

— Унақа деманг, ҳурматли Анико! — деб жавоб берди Кукарача хотиржамгина, дафтарини ёпаркан.

— Нима деяётганими яхши биламан! Уғлим ҳали ўн иккига ҳам тўлгани йўқ. Хатга туширишнинг нима кераги бор?

— Унақа деманг, ҳурматли Анико! — деб такрорларди лейтенант.

— Тўтига ўхшаб, «унақа деманг», «унақа деманг» дейишни қаёқдан ўргана қолдингиз ўзи?! Илтимос, бунақа ишлар билан иккинчи бошимни қотирманг! — Ойим ўрнидан турди. Лейтенант ҳам кўзғалди.

— Илойим, менга ишингиз тушмасин... Аммо-лекин, очиғини айтишми керак, ўғлингиз тенги пайтимда яшириқча папирос чекканман, кварталимиздаги болалар билан қарта ўйнаганман, ҳатто билагимга нина билан гул ҳам солиб ташлаган! Мана! — Кукарача энгини шимариб кўрсатди.

— Аъзойи баданимга деяверинг! Кўриниб турибди! — Ойим уни яна калака қилди.

— Нима ҳожати бор, ҳурматли Анико! Сиз билан уришгани келгани йўқ уйингизга...

— Ҳа, яхши, яхши. Омон бўлинг! — деди ойм паст тушмай.

— Хайр! — Кукарача эшикка қараб юрди. Мен йўлакда ҳамма гапни эшитиб турган эдим. Ойимнинг бунақа дағаллик қилганини ҳеч қачон кўрмагандим. Кукарача ёнимдан ўтаётиб бирпас тўхтади-да, юзимни силаб:

— Исминг нима? — деб сўради.

— Тамаз! — дедим мен ижирғаниб ва ўзимни орқага ташладим.

— Раҳмат, қўлимни тишлавомадинг! — деб жилмайди Кукарача ва эшикни аста ёпиб чиқиб кетди.

— Сурбет! — деб қичқирди ойм унинг орқасидан.

Кукарача уйимизга келиб кетганидан кейин орадан бир ойча вақт ўтгач, бошқа бир воқеа юз берди.

Биз Варазисхеви кўчасидан Вэри соҳилига тушдик, ҳайвонот боғининг деворидан ошиб ўтиб, каттакон ёнғоқ дарахтининг ёнига келиб қолдик.

— Бўла қолинглар! — деб пичирлади Кучико елкасини тутиб. — Бир қўйин-бир қўйиндан ёнғоқ ўғирлаймиз!

Мен унинг елкасига чиқиб, эгилиб турган бир шохга осилдим-да, дарахт тепасига ўрмаладим. Кетимдан Дуду, Костя-грек, Ирача, ва ниҳоят, Кучиконинг ўзи ҳам ёнғоққа чирмашишди.

Овоз чиқазмай, тез ишга киришиб кетдик. Ун беш минутда қўйинларимиз ёнғоққа тўлди.

— Бўлди! Тушдик! — деб буюрди Кучико.

Апил-тапил пастга тушиб, девордан аранг ошиб ўтдик ва соҳил ёқалаб олдинма-кетин юқорига қараб йўргаладик.

— Тўхтанглар, келдик! — деб буйруқ берди яна Кучико.

Биз чоғроқина бир дамба олдида тўхтадик.

— Тўқинглар!

Ҳаммамиз қўйнимизни бўшатдик. Умарган ёнғоғимиз бир уюм бўлди.

— Бошладик!

Ҳар биттамыз иккитадан силлиқ тошни ушлаволиб, жонжаҳдимиз билан ёнғоқ чақишга тушдик: ҳар урганнимизда пўстлогидан сув сачрайвериби, ҳаш-паш дегунча юз-қўлларимиз қоп-қорайиб кетди.

— Бўлди, ташладик! — деди Кучико.

Бўтқа бўлиб кетган ёнғоқни йиғиштириб олиб, сувга ташладик-да, нафасимизни ичимизга ютиб кута бошладик.

Бир минут ўтди, икки минут ўтди... Беш минут ўтди... Ва ниҳоят, сув сатҳида заҳарланиб тўнкарилиб қолган битта балиқнинг оппоқ қорни кўринди. Сал ўтмай яна икки-учтаси

пайдо бўлди. Орадан бир неча минут ўтгач, балиқ деганингиз бодроқ бўлиб кетди. Натижа кутганимиздан ҳам зиёда эди. Эҳтиёткорликни ҳам унутиб, бараварига ўзимизни сувга отдик ва қий-чувлашиб чалажон балиқларни тера бошладик.

— Ма, ушла!

— Бу меники!

— Қорнидан ушла!

— Қойил, Кучико!

— Ким ўргатди сенга!

— Узим ўйлаб топдим!

— Оббо сен-эй!

Шодон қийқириқларимиз ярим соатгача давом этди. Ниҳоят, ҳамма балиқларни териб бўлгач, обдан тинкамиз қуриб, шалаббо аҳволда қирғоққа чиқдигу чўзилиб қолдик. Кейин Кучико балиқларни ҳаммамизга баравар тақсимлади, кетидан: мабодо биров, балиқни қаердан олдинг, деб сўраса, қармоқ билан тутдим, дейсанлар, деб огоҳлантириб ҳам қўйди.

Ҳаммамиз кўтаринки бир кайфиятда уй-уйимизга тарқалдик.

Ойм мени — юз-қўлларим қоп-қора, уст-бошим жиққа... қўйиним тўла балиқ, исқирт бир аҳволда кўриб, кўрқиб кетди.

— Нима бало қилдинг? Афт-башарангни қара! Балиқ қаёқдан олдинг?

— Дарёдан ушладик... Ҳаммасини ўзим қармоқ билан тутдим!

Ойм балиқларни ташлаб юбормоқчи ҳам бўлди, лекин мен роса ялиниб-ёлвордим. Шундан сўнг ойм уларни тозалаб, унга белади-да, кунгабоқар мойига жазиллатиб қовурди. Пишган балиқдан ўзи ҳам татиб кўрдию: «Ие, ширин-ку!», дея ликопчани олдимга суриб қўйди.

— Ол!

Сўнги балиқни еб тугатганимда бирдан эшик қўнғироғи жиринглаб қолди. Ойм эшикни очди: қўлида ғаров қармоқ, жилмайганча Кукарача кириб келди.

— Салом, ҳурматли Анико! Мумкинми? — деди у тавозе билан.

— Кираверинг! — Ойм бу гал анча юмшоқ муомала қилдию думалоқ стол ёнига бориб ўтирди.

Кукарача қармоқни деворга суяб қўйди-да, чарм сумкачасидан қизил муқовали китобча олиб, оймнинг рўпарасига ўтирди.

— Хўш, эшитаман, ҳурматли Кукарача? Анови ғаровинимаси? — деб сўради ойм.

— Ҳозир тушунтираман... Ғаров — оддий қармоқ, манави китобча эса — Жиноят кодекси.

— Шунақа денг... Лекин бу нарсаларни менинг уйимга нима дахли бор?

— Қармоқ билан, маълумингизким, балиқ овланади, Жиноят кодекси билан эса — одам тутилади...

— Менга қаранг, лейтенант, илтимос, топишмоқларингизни қўйинг. Очиғини айтаверинг, сизга нима керак ўзи? — деди ойм энсаси қотиб.

Аммо Кукарача индамай китобчани варақлайверди. Ниҳоят, керакли жойини топиб, оймга қаради:

— Ижозатингиз билан манави муқаддас китобда нима деб ёзилганини бир эшитиб кўрайлик... Утиринг, йигитча! — Бирдан у менга мурожаат қилиб қолди. Кўнглим нохуш бир нарсани сезди-ю, аммо сир бой бермай, секингина стол ёнига ўтирдим. Кукарача давом этди: — Давлат мулки қасддан қорғонобуд қилингани, яъни ёнғоқлар ваҳшийларча талон-тароқ этилгани ҳақида ҳозирча индамайман. Нисбатан энгилрс жиноятлардан бошлаймиз... Хўш, 175-модда... «Балиқ ва бошқа жониворларни ғайриқонуний йўл билан овлаш». Хўш-хўш... Мана: «Портловчи ёки заҳарли моддалар ёрдамида ов қилган шахслар тўрт йилгача озодликдан маҳрум қилинади...»

Кукарача китобчани ёпиб, менга қаради.

Шундагина ҳаммасини тушундим. Аъзойи баданимни совуқ тер босди. Кучико, тилинларни тийинглар, деб бекорга огоҳлантирмаган экан-да. Мен тентак балиқдан қуриб ётибман! Ер ютсин шу балиқниям! Ҳамма гап уни қандай тутишда экан! «Заҳарли модда...»

Мен оймга қарадим. У ранги қув ўчганча ўтирар, нигоҳини мендан узмасди. Чидаёлмай, бошимни эгдим.

— Хўш, нима қилишим керак энди? — деди Кукарача. — Балиқларни мусодара қилишнинг иложи йўқ, жиноятчи оғзини артиб бўпти...

Ойим шартта ўрнидан турди-да, биттагина балиқ қолган ликопчани Кукарачанинг олдига келтириб қўйди.

— Мана, марҳамат! Мебеллар билан пианинони мусодара қилмассиз ҳарҳолда. Ёнғоқ масаласига келсак, қуритилган ёнғоқ билан тўлайман... Совет Иттифоқида балиқ овлаган одам жазога тортилишини билмас эканман!

— Унақа эмас, ҳурматли Анико! Портловчи ёки захарли моддалар ёрдамида балиқ овлаганлар жазоланади! Қармоқ билан бўлса, марҳамат, ҳоҳлаганингизча тутаверинг!

— Сизлар нима билан тутдинглар? — деб сўраб қолди ойим мендан.

Миқ этмадим.

— Улар сувга янчилган хом ёнғоқ ташлаб, анча-мунча балиқни қириб ташлашган.

Ойим ёнимга келиб, иягимдан ушлади.

— Ростми шу гап?

Мен бош ирғадим. Ойим қулоғимдан ушлаб шунақанги бурадики, чинқириб юборишимга сал қолди; Кукарачадан уялганимдан тишимни тишимга босдим.

— Албатта, рост! — деди Кукарача. — Уз кўзим билан кўрдим!

— Кўйинг-э! — деди ойим хафа бўлиб. — Кўриб, индамай туравердингизми? Энди келиб насиҳат қилганингиз нимаси?

— Улай агар, Анна Ивановна, бунақа нарсани, яъни хом ёнғоқ билан балиқ тутишни биринчи кўришим эди! Маҳлиё бўлиб қолибман! Кейин вақт ўтган эди... Энг ёмони — дарёнинг этак томонида жуда кўп майда балиқлар нобуд бўлган! Бу машашада ўғлингиз билан баб-баравар гуноҳқорман. Мени ҳам қулоғимдан чўзинг! — У шундай деб ойимга қулоғини тутди.

— Тентаквой! — деди ойим жилмайиб ва ошхонага чиқиб кетди.

— Хўш, тушундингми энди? — дея мурожаат қилди менга Кукарача. — Сенга қармоқ олиб келдим. Бундан кейин балиқ овига борганларингда мени ҳам олиб кетинглар. Агар хоҳласанг, иккалаимиз борамиз. Чувалчангни ўша ердан топамиз, ҳайвонот боғида тиқилиб ётибди. Аслида, бу балиқ пашага кўпроқ илинади. Шунақа! — У ўрнидан турди, китобчасини сумкага солиб, ойимни чақирди: — Анна Ивановна, қолган балиқ мусодара қилишга ҳам арзимайди, яхшиси, еб қўя қоламан! Бир стакан вино берсангиз зўр бўларди! Нимага деганда, бу жиноятга шерик сифатида ўзим жавоб беришимга тўғри келади.

Ойим шу заҳоти бир шиша вино билан стакан опчиқиб, Кукарачани столга таклиф этди. Узи ҳам иягини иккала кафтига тираганча унинг рўпарасига ўтириб олди.

— Нон-чи?

— Раҳмат, кераги йўқ... — Кукарача балиқни думидан ушлаб, бутунича оғзига солди. — Оҳ-оҳ! Ажойиб балиқ! — Сўнг стаканга вино қуйиб, ўрнидан турди ва хотирамга бир умр михланиб қолган ушбу қадаҳ сўзларини айтди: — Қадрли Анна Ивановна! Қўлимсираб вино кўтариб чиққаннингизда онамга шунақаям ўхшаб кетдингизки... Онажонимни эслатганингиз учун сизга мингдан-минг раҳмат!

— Неччига кирдинг, Кукарача? — деб сўради Ойим.

— Йигирма иккига.

— Уни қара-я, сендан атиги саккиз ёш катта эканман холос, тентаквой! — дедию ойим эрта оқариб кетган сочларини силаб қўйди.

— Мени кечиринг... — Кукарача энгашиб ойимнинг қўлини ўпди. Ойим хўрсинди, синиқ бир жилмайди-да, хонадан чиқиб кетди.

Кукарача бир оз каловланиб турди, сўнг шартта буридиб жўнаб қолди.

Кукарачани милиция бўлимининг бошлиғи чақиртирди. Орадан беш минут ўтгач, у Давид Сабашвили кабинетига кириб борди.

— Мана, келдим. Нима гап?

— Менга қара, қачон тартибга ўрганасан, а? «Мана, келдим» эмиш! Бошлиққа қандай рапорт бериш керак? «Уртоқ майор, лейтенант Тушурашвили буйруғингизга биноан келди!» Уқдингми? — деди Давид зарда билан ва қўлидаги папкани стол четига ташлади.

Кукарача ирғиб ўрнидан турди. Қаддини ғоз қилиб, честь берди:

— Уртоқ майор...

— Ҳа, майли, қўяқол!

Лейтенант стол ёнига ўтирди.

— Ғалати одамсан, — деди Кукарача хафа бўлиб, — белларнинг олдида-ку худди генералдай бошимга кўтарам Лоақал ёлғиз қолганимизда мундоқ одамга ўхшаб, дўс гаплашсак бир нарса бўладими?

— Дўстлик ўз йўлига... уйда, кўчада, ресторанда марҳам Бу ер ишхона, оғайни! Шундоқ ҳам ҳар куни нарком устимдан думалоқ хат тушади — Сабашвили атрофига оғайниларини тўплаган, деган мазмунда...

Давид папирос тутатиб, Кукарачага ҳам узатди.

— Чекмайман!

— Қачондан бери?

— Кечадан бери...

— Соғ ўлмоқчиман дегин? — деди кулиб Давид ва энди ёндирган папиросини кулдонга босиб ўчирди.

— Ким шикоят қияпти?

— Э-э, ким эринмаса, кимни саводи бўлса, ҳаммаси ёзи...

— Ушаларга, «Хў нонинсфлар, нотаниш, бегона одам», милицияга опкелиб, тагин қўлларига қурол ҳам б... кўяйми?!», демайсанми?

— Айтишга осон, — деди Сабашвили қўл силтаб. — ҳали билмайсан унақаларни. Ма, ўқи. Коллектив ариза. Тек Қизни чақиртир. Яхшилаб гаплаш...

Кукарача аризани олди.

«Тбилиси шаҳар Оржоникидзе район милициясининг боғи ўрт. Д. Сабашвилига.

Кобулети тепалигидаги 137-уйда яшовчилардан.

Коллектив ариза.

Сизга шуни маълум қиламизки, қўшнимиз Инга Лалиаш ахлоқсиз. Чекади. Кечаси соат икки-уч-тўртларда ҳам уйи стаканларнинг жаранги, уят сўзлар ва беҳаё қўшни эшитилиб туради. У илгари бир неча марта судланган Мур деган кимса билан (ҳақиқий исм-фамилияси бизга номаъдон олишиб юради. Ноқулай бўлса ҳам, халқ манфаа ўйлаб, ана шу қабоҳат уясидан қулоғимизга тўхтовсиз чали турадиган беҳаё сўкиш ва қўшиқларни қайд этиб ўти мажбуримиз.

Сўкиш: фоҳиша, палид, пистон, олабўжи, тинтув, сағ ўйинчок (қурол маъносида) ва ҳоказо.

Қўшиқлар: тўхта, жонгинам Зоя...

Фирибгарсан, ҳой судья,

Уйинг кўйсин, илойим!

Нега тиқдинг турмага,

Нима мени гуноҳим!

ва ҳоказо.

Илтимос, бизга раҳмингиз келмаса ҳам, келажагимиз (болалар маъносида) раҳм қилинг, фаҳш ва разолатд кутқаринг».

Аризага саккиз киши қўл қўйган, битта имзо қизил қалам қўйилган. «Шу одам ёзган» деган ўй ўтди Кукарачани кўнглидан ва беихтиёр жилмайиб қўйди.

— Нега илжайяпсан?

— Шундоқ, ўзим...

— Куладиган жойи йўқ бун! Ингани яхши танийман. Ё ярамас билан айланишиб юрипти. Биласан уни — Мурта? Жиноят эстида қўлга туширилмаямиз-да, ўлгудай пихини ёрган...

— Кетишга рухсат этинг, ўртоқ майор! — Кукарача ўрнидан турди.

— Рухсат... Узинг ҳам тоза хира бўпсан-да... — деб тўнглаб қўйди Сабашвили ва яна қоғозларини титкилашга туш...

Инга навбатчилик қиларди. Тунги соат ўн иккиларга яна дорихонага ўрта бўйли, юзи захил, совуқ, олифта, бир йи кириб келди.

Инга бир қарашдаёқ уни ёқтирмади, аммо сир бой берм дори солинган қутиларни тахлайверди.

— Салом, яхши қиз! — деди нотаниш йигит, тайёр дори бериладиган туйнукча олдидаги пештахтага тирсагини таркан.

¹ Муртало — ўғриларнинг лақаби. Маъноси: палид, ифлос о...

— Салом! — деди Инга бошини кўтармай.
— Бир минутга мумкинми? — дея жилмайди йигит.
— Хўш, хизмат? — Инга туйнукча ёнига келди.
— Бир ўзингмисан?
— Мудир шу ерда. Бош провизор ҳам, — деди Инга жұрттага.

— Чақир икковини ҳам! — деб буюрди нотаниш йигит.
— Тайёр дори керак бўлса, ўзим беравераман, агар рецетпингиз бўлса, қолдириб кетинг.
— Нима дедим сенга!

Инганинг юраги орқасига тортиб кетди. «Қаёқдан пайдо бўлди бу турки совуқ! — деб ўйлади у. — Шу тобда бирорта одам кириб қолсади! Акс-да! Бир қарасанг — харидорларнинг кети узилмайди, бир қарасанг — зоғ йўқ».

Қиз эшик томонга қаради. Нотаниш йигит буни пайқаб, эшик олдига борди-да, тутқичда осилиб турган оқ тахтачани айлантириб қўйди.

— Ана, бўлди: «Дорихона ёпиқ». Иш тугади! Энди бориб мушкетиринг билан провизорингни чақириб чиқ!

— Кабинет томон қараб юра бошлади. Нотаниш йигит унга ўшади.

Улар кабинетга киришди. Хонада ҳеч ким йўқ эди.

— Ие, қани улар? — деб сўради йигит кўзларини қисиб.

— Кетиб қолишпти... Кўрмай қолибман... — деди овози титраб Инга ва ўзини креслога ташлади.

— Жуда соз! Энди ўзинг хўжайинсан.

— Сизга нима керак ўзи? Айта қолсангиз-чи! — Инганинг ешонасидан совуқ тер чиқиб кетди.

— Морфий! — деди чўрт кесиб йигит.

— Нималар деяпсиз? Менда морфий нима қилади? Пўлат андиқда у... Мудир биледи... Эртага келинг... — Инганинг тили базўр айланарди.

— Морфий «эрта»ни билмайди! Ё ҳозироқ топиб берасан ёки...

Инга йигитнинг қон тўлган кўзларига қарадию рўпарасида тил турганига ишонч ҳосил қилди.

— Ҳозир кўнғироқ қилиб... сўраб кўраман... — У титроқ қўл билан трубкани кўтарди.

Нотаниш йигит бир қадам олдинга ташлаб, чўнтагидан пичоқ чикади. Бир нарса ширқ этдию пичоқ сопидан бамисоли андай ханжар отилиб чиқди. Утақаси ёрилган Инга бамирмоқчи эди, аммо миқ этолмади — йигит кафти билан унинг эгини тўсди.

— Жим! Лекин кўрқма! — У шундай деб бир зарб билан телефон симини узиб ташлади. — Хўш, қаерда морфий? Бўла ол, қизалоқ!

Инга худди уйқутираётган одамдай, ҳушсиз бир аҳволда кабинет тўрида турган стол ёнига борди-да, ғаладондан икки пула морфий олиб йигитга узатди. Нотаниш йигит креслога тирдию шоша-пиша чўнтагидан икки граммли шприц солинган қутичани чиқарди; чаптастик билан ампуллар оғзини индириб, шприцни морфийга тўлдирди, сўнг чап енгини тимариб, шприцнинасини биллагининг йўғон томирига суқди...

Луроди ҳосил бўлгач, шприцни эҳтиётлик билан қутичага қойлаб, чўнтагига солди, кейин бошини орқага ташлаганча сукутга кетди...

Бу даҳшатли манзарани қиз юрак ҳовучлаб кузатиб турди. Хонага бир неча дақиқа жимлик чўкди. Йигит кимир этмасди.

— Хоят, у ўтирган жойида бир тўлғанди, кўзларини очиб: Хайрият... — деб шивирлади.

Инга беихтиёр эшик томон қаради, аммо ҳеч ким кўринмади.

— Хайрият, ўтиб кетди... — деб такрорлади йигит: шундагина Инга унинг кўзларидаги паришонлик ва мамнуният ифодасини пайқайди.

— Бир синаб кўрмайсизми? — деб сўради йигит Ингадан. Қиз жавоб бермади. У юз берган воқеадан тамоман ханган бўлиб қолган, йигитнинг кескин ўзгариб кетган башарасини кўз узолмасди. Вужуди таскин топган йигит эса сўзида вом этди:

— Сиз буни нималигини билмайсиз, тасаввур ҳам қилолмай-з... Гумилловдан бирор нарса ўқиб берайми? Ёки Есениндан? Ёки Галактион маъқулдир? Қўрқиб кетдингиз-а?... Арзиманган орсага диққат бўлишининг нима кераги бор?... — Йигит аста аниқдан турди, ички чўнтагидан бир даста ўттиз сўмлик қарди-да, Инганинг олдига қўйиб, эшикка қараб юрди. —

«Морфий» операцияси тугади. Хотиржам ухлайверишингиз мумкин. Мени кўкнори ёки банги деб ўйламанг. Рост, бир маҳаллар шунақа эдим. Кейин йиғиштирганман. Лекин ҳар замонда тортиб қолади... Урганган кўнгил-да... Дарвоқе, мен сизни танийман. Исмингиз Инга, Қабулети тепалигида, 137-уйда яшайсиз... Гап бундоқ, Инга: шу бугундан бошлаб ким сизга душман бўлса, менга ҳам душман бўлади, меннинг душманларим... уларнинг ҳаммаси нариги дунёга равона бўлган... — Йигит орқасига қайрилиб, Ингага тикилиб қаради: — Қимирламанг. Қўлингизга чақалоқ тутқазиб қўйилса, нақ Биби Марямнинг ўзи бўларкансиз... — У шундай дедию дорихонадан чиқиб кетди.

Муртало Ингага севги изҳор қилмади. Бир йил давомида қишин-ёзин — ҳар куни эрталаб Маратик исмли курд боласи Ингага Муртало номидан бир сават янги узилган қил-қизил атиргул келтириб турди. Ҳар ойнинг охирида эса соқол-мўйловсиз номаълум бир кимса унга минг сўм ташлаб кетарди.

— Калбатано, Муртало қарзини берворди, вақтида қайтармагани учун узр сўради.

Махфий элчи шундай дердию Инга эс-ҳушини йиғиб ололмасидан ғойиб бўларди.

Бора-бора ўша кварталда истиқомат қилувчи йигитлар — Инганинг доимий жазманлари уни кўрганда маъноли жилмаядиган, қизга илгаригидан ҳам ортиқроқ эҳтиром кўрсатадиган бўлиб қолди.

Инга кварталнинг дахлсиз қироличасига айланиб қолди. Муртало эса қорасини кўрсатмасди.

Вақт ўтган сайин Инганинг вужудини аллақандай мубҳам бир кўрқув, айни пайтда ғайришуурий қудрат, чексиз ғурур ва интизорлик туйғуси чулғай бошлади. Бу туйғу кундан кунга кучайиб борарди. Қалб азобларидан қутилиш, дардчил ҳиссиётларга барҳам бериш мақсадида Инганинг ўзи Мурталони қидириб топишга жазм қилди.

У бутун кварталга отнинг қашқаси бўлиб қолган олибсотар Анжеликаникига йўл олди. Бориб, бўлган воқеани унга ипидан-игнасиғача гапириб берди.

Бўйин ва юзларини эрта ажин босиб, аъзойи бадани шалвираб қолган эллик ёшлардаги бу аёл Инга дардини айтиб бўлгунча аллақанча папиросни чекиб ташлади, ахйири қаттиқ йўтал тутиб, базўр нафасини ростлаб олгандан кейингина:

— Пулларни нима қилдинг? — деб сўради кўзида жиққа ёш билан.

— Турибди. Бир тийинига ҳам текканим йўқ.

— Ун икки минг — ҳазилакам пул эмас...

— Нима қилишим керак энди?

— Сарфлаш керак.

— Мен буни айтаётганим йўқ.

— Нима демоқчисан бўлмаса?

— Узим нима қилсамикин? Шунга бошим қотиб қолди...

— Ҳа-а-а... Очиғини айтсам, хунук ишга аралашиб қолибсан...

— Маслаҳат беринг, нима қилай?

— Мен қаёқдан биламан? Кўҳли қизсан, дуркунгинасан...

У сени хазон қилади... То тирик экан, бировни яқин йўлаттирмайди.

— Нега энди? Дунёда қонун, милиция, жамоатчилик деган гаплар бор... Турма деган нарса бор, қолаверса.

— Турма эмиш-а... Турма унинг учун қадрдон уйндай бўп қолган... Бошқаларини тан олмайди унақалар.

— Шуми менга айтадиган гапингиз?

— Ҳа.

— Бундан чиқди, ундан қутулолмас эканман-да?

— Узи юз ўғирмагунча қутулолмайсан.

— Қачон юз ўғиради?

— Менга ўхшаб тасқара бўлиб қолганингда.

— Наҳотки бошқа чораси бўлмаса?

— Бор.

— Қанақа?

— Улим.

— Ким ўлиши керак?

— Икковларингдан битталаринг. Энг яхши чораси шу.

— Агар... мабодо... уни қамоққа олишса-чи? — деб сўради кўрқа-писа Инга.

— Нимага асосланиб? У сенга бирор ёмонлик қилдими?

— Йў-ўқ.

— Нимага қамоққа олишади бўлмаса? Севгани учунми? Агар

ошиқларни қамайверишса, инсониятнинг ярми ҳозир турмада ётган бўларди.

- Бўлмаса мени у билан учраштириб қўйинг.
- Узи олдинга келади.
- Ортиқ кутолмайман.
- Унда Наҳаловкага бориб, Колани топ. — Анжелика «гап тамом» дегандай ўрнидан турди.
- ...Кола билан суҳбат жуда қисқа бўлди.
- Мурталоми? Нималар деяпсиз, калбатону, Муртало жуда замонавий, олижаноб йигит.
- Гапимни тушунмадингиз шекилли; қаердан топсам бўлади уни?
- Бунисини билолмадим... — деди Кола қўлларини икки томонга ёзиб. — Унинг адреси — бутун Совет Иттифоқи.
- Хайр! — Инга ўрнидан турди.
- Омон бўлинг!

Янги йилни Инга ҳамкасблари билан бирга кутиб олди. Анча-мунча шампан ичди, роса қўшиқ айтди, рақсга тушди, хуллас, очилиб-сочилиб ўтирди. Тунги соат учларда шод-хуррам уйига қайтди, зиналардан сакраб-сакраб тепага кўтарилди-да, хонасининг эшигини очди, пальтосини ечиб, чироки ёқдию... донг қотиб қолди: турли-туман неъматлар ва шампан шисалари қўйилган стол ёнида Муртало ўтирарди. У Инга кирганда ҳам ўрнидан турмади, сўрашмади ҳам — тамаки тутатганча жилмайиб ўтираверди.

Инга аста-секин ўзини ўнглаб олди. Дастанлиқ кўрқув ўрнини таскинни, шодлиқни — шунга ўхшаш бир ҳис эгаллади. Бир йилдан буён қидириб юрган одами ҳозир рўпарасида ўтирар, унга маънос тикилар эди.

— Кепсан-да, охири? — деди Инга ва суянчиқсиз диван четига омонатгина ўтирди, қўлларининг титроғини яшириш учун ёстиқни олиб, тиззасига қўйди.

Муртало миқ этмасди.

— Кепсан-да? — деб такрорлади Инга. Энди овозида ҳадик ёки ёғиниш эмас, фақат синчковлик оҳанги бор эди.

Муртало бош ирғади. Кейин чаққон ҳаракат билан пақиллатмасдан шиша оғзини очди, қадаҳларга шампан тўлдириб, кўпиги тинишини кутиб турди, ниҳоят, қадаҳни қўлига олиб, Ингага юзланди:

— Янги йил билан, Грузия қироличаси! Сени авлиё Биби Марямнинг ўзи асрасин!

— Менга қара, қулфлоглиқ хонага қандай қилиб кирдинг?

Муртало иккинчи қадаҳни ҳам қўлига олди-да, столни айланиб ўтиб, Ингага узатди. Қиз қимир этмади — қўли титраётганини Муртало кўришини хоҳламади. Йигит қадаҳни унинг олдига қўйиб, яна стол ёнига қайтди.

— Бу ерга қандай қилиб кирдинг? — деб қайта сўради Инга.

— Эшикни қулфламаган экансан, — деб кулимсиради Муртало.

— Ёлғон. Эшик қулфлоглиқ эди. Ҳозир ўзим очиб кирдим.

— Қайдам... Келдим: «Сим-сим, оч эшигингни», дедим. Эшик очилди. Улай агар. — Муртало шу қадар самимий гапирдики, ростдан ҳам шундай бўлган деб ўйлаш мумкин эди.

— Яна ўша калимангни қайтариб, чиқиб кет.

Муртало индамади.

— Мендан нима истайсан? — деб сўради Инга.

— Ҳеч нарса! — дея хотиржам жавоб берди Муртало.

— Ҳеч нарса, эмиш. Гапингни қара-ю, мен ҳатто исмини ҳам, фамилиясини ҳам билмайдиган, ҳар куни бир сават атиргул, ҳар ойда минг сўмдан пул юбориб турадиган, бутун жазманларимни мендан юз ўғиртириб, шаънимга доғ туширган одамга ҳеч нарса керак эмас эмиш... Гапир, кимсан, муддаонг нима?

— Сендан ҳеч нарса сўраётганим йўқ-ку, — деди Муртало мулойим оҳангда.

— Мен сўраяпманми бўлмаса?

Инга шартта ўрнидан турди-да, жавон ёнига борди, ундан бир талай пулни олиб, Мурталонинг олдига ташлади. Йигит пулга қиё ҳам боқмади.

— Агар қўлингдан келса, менга гулларимни қайтар, — деди у узоқ сукутдан кейин.

— Нима???

— Гулларимни қайтариб бер.

— Эсинг жойидами?

— Уч юз олтмиш беш сават. Ҳаммаси қизил атиргул, битта

ҳам оқи йўқ, — деди Муртало ва бир кўтаришда қадаҳини бўшатди.

— Мен сендан гул сўраган эмасман... Гулларинг қуриб бўлган. Пулинг эса — ана, турибди: ўн икки минг. Бир тийинига ҳам текканим йўқ. Ол, ана!

— Пул — жонсиз қоғоз... Гулларим тирик эди...

— Нимага шаъма қилаётганингни тушунмаяпман. Пулингни ол-у, туёғингни шиқиллат!

— Мени соғлиғим учун ичсанг, майли, кетаман.

— Сени ғирт ўғри, қотил, кўкнори, умуман, ярамас одам, дейишади.

— Ҳа, шунақа дейишади.

— Кимсан ўзинг?

— Озод одамман, нимани хоҳласам, қачон хоҳласам — шуни қиламан.

— Ёшинг неччида?

— Уттизда.

— Нима учун ҳамма сендан кўрқади?

— Чунки мен ҳеч кимдан кўрқмайман.

— Ушанда... дорихонада «йўқ» деганимда нима қилдинг? — деб сўради Инга.

— Улдирардим! — деди Муртало бошини кўтармай.

— Энди-чи?

— Агар уйингдан ҳайдасанг, ўзимни ўлдираман.

— Мени-чи?

— Сени ўлдирмайман.

— Ёлғон.

Муртало чўнтагидан тўппонча чиқариб столга қўйди. Инганинг юраги орқасига тортиб кетди.

— Кўрқитмоқчимисан?

— Йўқ, ўлай агар.

— Ёлғон! — деди яна Инга ва Мурталога яқинлашди.

— Хоҳласанг, сен мени ўлди.

— Мен бундай қилолмаслигимни яхши биласан, шунинг учун ҳам ботирлик қиялсан.

— Отавер. Мени ўлдирганинг учун сени жазолашмайди. Қайтаंगा мукофот беришлари мумкин.

— Ўзингга ортиқча баҳо беряпсан.

— Аксинча.

— Бўпти! Энди кет! Майнавозчилик қилма!

— Кетгандан кўра, ўлганим яхши.

Муртало яна қадаҳни тўлдирди.

— Ҳозир бақираман, — деди Инга, лекин бундай қилолмаслигини ўзи яхши биларди. — Овозимни эшитиб, ўшниларим чопиб чиқишади.

— Нечта қўшининг бор?

— Йигирмата! — деди қиз ёлғондан.

— Демак, бу ердан йигирмата жасадни олиб чиқишади. — Муртало шампан хўплади.

— Қанча одамни ўлдиргансан? — деди Инга овози титраб.

— Санаманганман. Кимки шунга муносиб бўлса, ҳаммасини ўлдирганман...

— Мен бунақа ваҳшиёна фалсафани ҳазм қилолмайман. Тезроқ чиқиб кет.

— Бўғилма, Инга... Ахир сени қартада ютиб олганим йўқ-ку. Мен учун сен оллонинг марҳаматисан.

— Эртагаёқ милицияга хабар қиламан.

— Жа-а кўрқитвординг-ку! — Муртало кулиб юборди.

— Наҳотки ҳеч нарсдан кўрқмасанг?

— Шу пайтгача фақат бир нарсдан: севги нималигини билмай дунёдан ўтиб кетишдан кўрқардим... Энди эса кўрқмайман... Ҳозир мендан бахтиёр одам йўқ... Шунинг учун бугун ўламанми, эртага ўламанми — менга барибир...

Муртало гапини тугатишга улгурмасдан Инга қулочкашлар унинг юзига тарсаки тортиб юборди.

— Сурбет экансан! Аблаҳ экансан! Ҳозироқ жўнаб қол! Шарманда қилма мени! Одамлар нима дейди?!

Муртало жойидан жилмади, аммо ранги доқадек оқариб кетган эди.

— Одамлар? Ким ўзи улар? Улар — оломон. Эртага оёғингга йиқилиб, этагингни ўпишади, сени фаришта деб эълон қилишади...

Ҳазаби жунбушга келган Инга яна Мурталонинг юзига мушт туширди. Бу гал жуда қаттиқ урди. Мурталонинг бурнидан тизиллаб отилган қон бирпасда дастурхонни бўяб ташлади. Қиз қонни кўриб, капалаги учиб кетди. Қандай қилиб ошхонага

кирганини ҳам, қай аллозда сочиқ ҳўллаб чиққанини ҳам билмай қолди. Муртало ҳамон ўша жойда ўтирарди-ю, бурнидан дастурхонга ҳамон қон томарди. Инга унинг юзига сочиқ босди. Мурталонинг лаблари қизнинг билагига ёпишди, таажубки, қиз ҳам қўлини тортмади.

Инганинг хонасида тонггача чироқ ўчмади. Эрталаб, сунъянчисиз диванда, кўчаллик кўйлагида ғужанак бўлиб ётган Инга кўзларини очганида хонада ўздан бўлак ҳеч ким йўқ эди. Дастурхондаги қон доғигина тунда ташриф буюрган ғалати ва қўрқинчли меҳмонни эслатиб турарди...

Марта хола истиқомат қиладиган уй ертўласидаги иккита хонани Моисей Шаптошвили эгаллаган эди. Хотини Ревекка билан ўн тўрт ёшли ўғли — малларанг, сепкилдор Исҳоқ ҳам у билан бирга туришарди. Бу ерда бўёқчилик устахонаси ҳам бор эди.

Буюртмачилар билан ҳисоб-китобни Моисейнинг ўзи олиб борар, устахонадаги асосий ишни эса Ревекка билан Исҳоқ бажаришарди.

Устахона фаолияти кундан кунга кучайиб борарди. Ҳамма ҳисанд эди. Ҳар куни эрталаб Ревекка тунги маҳсулотни ҳовлига олиб чиқиб, дорга ёйганида ранго-ранг кўйлақлар, рўмоллар, қийиқчалар, пешкашлар, пайпоқлар, сочиқлар ва бошқа рўзгор буюмлари шамолда чунонам ҳилпирардики, шунда Марта холанинг ҳовлиси денгиз сатҳида сузиб бораётган елканли кемага ўхшаб кетарди. Кеманинг хўжайини — дарғаси Моисей Шаптошвили эди. Кемада матрослар ҳам бор эди. Капитан уларга иш ҳақи сифатида... конфет улашарди. Азбаройи чиройли елканга ҳар турли суратлар чиқиб, бўлмағур сўзларни ёзиб ташламасликлари учун шундай қиларди. Сезган бўлсангиз керак, ана шу матрослар биз — квартал болалари эдик.

Ҳа, Моисей Шаптошвилининг ҳаёти осойишта кечар, устахонаси ҳам соат янглиғ бир маромда ишлаб турарди. Аммо ўша йили ёзда, яъни Исҳоқ тўртинчи синфда сурункасига уч йил қолиб кетиб, ниҳоят бешинчи синфга ўтган пайтида «соат»га кўз тегди; унинг мусиқий садосига ваҳимали оҳанглар аралаша бошлади.

Қандайдир нобакор Ревекканинг қўлоғига, эринг кўпдан бўён Сванети кварталлида яшовчи Ангелина деган аёл билан олишиб юради, деб шивирлабди. Гўё Моисей даромаднинг ярмини унга элиб берармиш: Ревекка ағдарма драп пальтода юрса, Ангелина ҳаммага қоракўл пўстинини кўз-кўз қилармиш.

Ревекка дардини ичига ютди. Аммо бир куни эрталаб уйқудан турган квартал аҳли ҳангу манг бўлиб қолди: Марта холанинг ҳовлисига осилган кўйлақлар, рўмоллар, қийиқчалар, пешкашлар, пайпоқлар ва бошқа рўзгор буюмларининг ҳаммаси қора рангга бўялган эди. Моисей Шаптошвилининг кемасида қора елканлар ҳилпираб турарди.

Шаҳардан қайтган Моисей даставвал кўзларига ишонмади. У ғалати манзарага бир муддат гарангсираб қараб турдию сўнг матолардан бирини ушлаб кўрди, кафти қоп-қорайиб кетгач, бизни имлаб ёнига чақирди.

— Тамез, азизим, манови кўйлакнинг ранги қанақа?

— Қора, Моисей амаки.

— Гизик, музқаймоқ ейсанми? Ростини айт, қанақа ранги?

— Қора-да, кўрмаясизми?!

— Дуду, булар мени лақиллатишяпти, а? — деди Моисей ундан мадад сўрагандай.

— Кайфингиз йўқми ишқилиб, Моисей амаки?

— Бродзели, лоақал сен тўғрисини айт, бу лаш-лушлар қанақа рангга бўялган?

— Кўздан қолганмисиз дейман, Моисей амаки?

— Ревекка-а-а! — деб чинқириб юборди бирдан Моисей бошига муштлаб. — Газанда!

Ертўладан садо чиқмади.

Моисей зинапоядан пастга отилиб тушдию ичкаридан беркишиб олинган эшикни жазава билан тақиллата бошлади:

— Очинглар, ярамаслар! Чикинглар бу ёққа, қонхўрлар! Устинглардан керосин сешиб, ўт қўяман! Ёндираман!

Охири бўлмагач, Моисей оёқларини ишга солди; бир амалаб эшикни синдириб ичкарига кирди, ана шундан сўнг ертўлада ҳақиқий қиёмат-қойим бошланди — фарёдлар, чинқирдиқлар, қарғишу сўкинишлар ҳамма ёқни тутиб кетди... Ҳовлига одам тўпланди, аммо ҳеч ким бу нопок ишга аралашини истамади.

— Кукарачани чақириб керак, — деб қолди биров.

Орадан беш минутлар чамаси вақт ўтгач, лейтенант етиб

келдию ўзини ертўлага урди. Ҳаял ўтмай пастдан Моисейнинг чийиллаган овози эшитилди:

— Войдод! Бўлди, бўлди!

Бирдан ҳамма ёққа сукунат чўкди.

Сўнг Кукарача ертўладан Моисейни қўлтиқлаб чиқди. Кема капитанининг ўнг чангалида Исҳоқнинг қизғиш сочидан бир тутам, сўл чангалида эса Ревекканинг тимқора сават сочидан қарийб ярмиси бор эди.

Кукарача Моисейни қўлтиқлаганча милиция бўлимига қараб кетди. Салдан кейин ҳовлига капитанининг обдан дўппосланган оила аъзолари эмалаб чиқишди. Улар чурқ этмай қора елканларни йиғиштириб олишдию худди шундоқ шарпасиз, ойим супургидай бўлиб ертўлага тушиб кетишди.

Кечқурун Кукарача кузатувида мулла минган эшқдай сўлжайиб Моисей қайтиб келди. Улар тўппа-тўғри ертўлага тушиб кетишди. У ерда нима гап бўлганини ёлғиз оллонинг ўзи билади. Орадан ҳеч қанча вақт ўтмай, пастдан тўрт кишининг жўр бўлиб қўшиқ айтаётгани эшитилди. Қўшиқ эрталабгача тинмади. Кахетиянинг «Мравалжамьер» Тбилисининг «бояти»сига, мингрелларнинг «Арира»си гурияликларнинг «криманчули»сига улашиб кетди...

— Меҳриғиси-и борми дейман-да, шу Кукарачани? Ақл бовар қилмайди-я! — деди ойим таажжубланиб ва балкон деразасини ёпди.

Эвоҳ, қора елканлар машмашаси шу билан тугамади. Уша унутилмас оқшомдан сўнг Моисей Марта холанинг ҳовлисини томошахонага айлантириб, деярли ҳар куни нағма кўрсатадиган бўлиб қолди. У фирт маст қолда уйига қайтар, оёғини базўр судраб ертўласига тушиб кетарди-да, ҳаял ўтмай жанжални бошларди.

— Ангелинани сочидан ушлаб судрадим, дегин?.. Қоракўл пўстинига кислота сочиб юбордингми, а?..

Ёки бўлмаса:

— Демак, сенингча, Ангелина фельдшер эмас, бузуқ хотин экан-да, а?.. Беморларнинг қўйнига кириб ётадимми?.. Хўш, ўзинг кимсан?.. Гапир, ярамас!..

Ревекка эса тиз чўкиб, ялиниб-ёлворарди:

— Қўй энди, бўлди, Моисей. Ундан кўра, манови пичоқни олиб сўйиб қўя қол. Улганим яхши бу кунимдан!

— Дада, оймга тегманг, жон дада. Тегманг, деяпман, — деб чирилларди Исҳоқ онасининг панасига яшириниб.

Кейин Кукарача пайдо бўлардию шу заҳоти Моисей қўйдаи ювош тортиб қоларди.

Бир гал, якшанба куни, Моисей ҳаддан ташқари қутуриб кетди. Ревеккани ҳовли ўртасига судраб чиқди-да, эғнидаги қўйлагини сидириб ташлаб, қайиш билан савалай бошлади.

— Кофтасини йиртиб ташладим, дегин?.. Эркаларнинг кўзини уйнатиб, сийнабандини юлиб олдингми, а? Мана сенга! Мана сенга!

Исҳоқ қўлига битта тош олволиб, отасининг атрофида гир айланарди ва нуқул:

— Дадажон, бас қилинг, урманг оймни, бўлмаса ҳозир... Бас қилинг, деяпман, бўлмаса... — деб чийилларди.

Моисей шартта орқасига ўгирилдию ўғлининг кетига шунақанги тепдики, бола икки метрча нарига учиб бориб, боши билан ерга тушди.

— Ҳой яхшилар, тошбағирлар, қанақасизлар ўзи, инсофинглар борми?! Ердан беринглар! Чақиринглар Кукарачани! — деб бақира бошлади Ревекка. Худди унинг ноласини эшитгандай, қўққисдан ҳовлига Кукарача кириб келди.

Аммо шунда мўъжиза юз берди: Моисей лейтенантга бўйсунмади.

— Яқинлашма! Улдираман! — деб қичқирди у темир тўқали қайишини силкитиб.

— Ташла қайишни! — деб буюрди Кукарача.

— Яқинлашма, деяпман! — деб такрорлади яна Моисей ўдағайлаб ва лейтенантнинг бошига қайиш билан солмоқчи бўлди. Темир тўқа Кукарачанинг қўлоғи ёнидан шувиллаб ўтиб кетди.

Кукарача орқага тисарилди.

— Жонингдан умидинг бўлса, яқинлашма! Яқинлашдинг — улдираман! — деди Моисей ҳамон қайиш ўқталганча.

Кукарача аста олдинга бир қадам ташлади, аммо бу гал қайишга чап беролмади. Тўқа зарбидан чап ёноғи тарс ёрилиб, тирқираб қон отилди. Аёллар додлаб юборишди. Кукарача

тишини тишига босди. Лейтенантнинг юзидаги қонни кўрган Моисей баттар қутуриб кетди. У яна қайиш билан солди, тўқа тагин Кукарачанинг башарасига тегди. Шундан кейин нима бўлганини таърифлаш қийин. Ҳаммаси бир лаҳзада юз берди. Лейтенант Моисейни ёқасидан чангаллаб оёғини ердан узди-да, иягининг остига қаттиқ мушт туширди. Моисей Ревекканинг ёнига гурсиллаб йиқилдию ҳушидан кетди.

Кукарача унинг ёнига тиз чўкиб, жағини ушлаб кўрди, кўкрагига қулоғини босди, кейин ёқасини очиб, сув сўради. Шунда Ревекка оёғининг остидан ётган қалин бир тахтани олди-да, бор кучи билан лейтенантнинг бошига солди. Кукарача чайқалиб кетди.

— Улдириб қўйдинг-ку! Пушти паноҳимиздан жудо қилдинг-ку! Сен боқасанми энди етимчани? Бўйгинанг гўрда чиригур, қотил! — шундай деб, Ревекка тахтани яна кўтарди. Аммо Кукарача бу гал тахтани тортиб олиб, ҳовли этагига улоқтирди.

— Қилмиш — қидирмиш! — деди у рўмолчаси билан юзидаги қонни артиб.

— Моисейимни ўлдирдингми, а? Валинеъматимдан айрадиган сенми ҳали?! — Ревекка тош кўтариб яна Кукарачага ташланди.

— Тинчлантирсанглар-чи буни! — деб қичқирди Кукарача Ревекканинг кўлидаги тошни тортиб олиб.

Кейин кимдир келтирган бир челақ сувни Моисейнинг устига сепди. У бир ингради, сал ўтмай қовоқлари пирпиради, ниҳоят, кўзларини очиб, бошини хиёл кўтарди.

— Ана, ол валинеъматингни, қўшмозор бўлинглар! — деди Кукарача Ревеккага ва бўш челақни бир четга улоқтириб, ҳовлидан чиқиб кетди.

Ревекка билан Исҳоқ бараварига Моисейнинг устига ташла-ниб, обидийда қила бошлашди:

— Кўзини очди! Суянган тоғимиз, кўкарган боғимиз кўзларини очди... Илойим сени урганнинг қўллари акашак бўлсин!.. Сени сўкканнинг тили танглайга ёпишсин илойим!.. Майли, мингта ўйнаш тутгин, фақат тирик юрсанг бўлди бахтимизга!.. Қани, бир нарса де, офтобимиз, бир оғизгина гапир!.. Овозингни эшитсак, ба!..

Оила аъзоларининг илтижоларига Моисей жон деб жавоб қайтарган бўларди-ю, аммо бунинг уддасидан чиқаёлмаётган эди. Сабаби, лейтенант ҳазилакам урмаган эди-да...

Башараси дабдала бўлган Кукарача Сабашвилининг кабинет-ида ўтирар ва дам-бадам ҳўлланган рўмолчасини ярасига босарди.

— Менга қара, Тушурашвили, бунақа даканг хўрозликни йиғиштир деб неча марта айтганман сенга, — деди милиция бошлиғи ўпқаланиб.

— Нега даканг хўрозлик бўларкан? — Кукарача афтини бурштирди. — Уларни ёрдамга чақирдишди-ку. Анови тўнка Моисей уларни дўппослаб ётган экан.

— Билмадим, ким кимни дўппослаган... — деб жилмайди Сабашвили лейтенантнинг шишиб кетган юзига тикилиб.

— Узим жабрланувчига айланиб қолишимни туш кўрибманми? — Кукарача ўрнидан турмоқчи бўлди-ю, аммо бели зирқираб, қимирламай қўя қолди.

Сабашвили кўнгирақ тугмачасини босди. Кабинетга котиба қиз кирди.

— Эшитаман.

— Илтимос, манови йигитчага кўзгунгни бериб тур. Узини бир кўриб қўйсин!

Қиз пиқ этиб кулиб юборди, кейин дарров кафти билан оғзини беркитиб, хонадан чиқиб кетди.

— Масхара қилясанми? — деди Кукарача энсаси қотиб.

— Йўқ. Бир масалани сен билан келишиб олмоқчиман. Сенинг розилигинг керак.

Сабашвили бир нималарни ёза бошлади.

Котиба қиз кўзгу кўтариб кирди. Кукарача кўзгуни олиб, афтига бир қарадио уни апил-тапил бошлиқнинг столига қўйди.

— Хўш, қалай? — деди Сабашвили.

— Чакимас. Лекин унинг аҳволи меникидан ҳам баттар, — деб жавоб берди Кукарача чин дилдан.

— Қачон тузаларкин мўлжалингда?

Кукарача елкасини қисди.

— Тахминан-чи?

— Икки ҳафтада битиб кетар... Темир тўқа-ку, ҳарҳолда...

— Ун кун етмасмикин? — деб қайта сўради Сабашвили.

— Йўқ. Камида — ўн беш кун, — деб жавоб берди Кукарача.

— Яхшилаб ўйлаб кўр, — деди Сабашвили ёзишда давом этаркан.

— Намунча? Узим биламан-ку! — Кукарачанинг жаҳли чиқиб кетди.

— Ҳа, майли, ўн беш кун бўлса, ўн беш кун-да. Сазанг ўлмасин. Хулласи калом, ана шу ўн беш кунни гауптвахтада ўтказасан.

— Ие, нега энди?! — Кукарача белидаги оғриқни ҳам унутиб, ўрнидан туриб кетди.

— Ун куни — башаранг тузалиши учун, беш куни — безорилик қилганинг учун.

— Демак, дунёда ҳақиқат йўқ экан-да!

— Аксинча, ҳақиқат борлиги учун ҳам ўн беш кун ўтирасан. Ма, ушла! — Сабашвили лейтенантга бир варақ қоғозни узатди. — Котибага ўзинг бер, дарров кўчирсин, сени қамоққа олиш ҳақидаги буйруқ.

Кукарача эшикка қараб юрди.

— Тўхта. Қуролни ташлаб кет. Темир сандиғимда тура турсин.

— У-ў, Моисей! Ихтиёр ўзимда бўлгандами! — Кукарача ички чўнтагидан тўппончасини олиб, Сабашвилининг олдига қўйди.

— Хафа бўлма, ўн беш кун кўз очиб-юмгунча ўтиб кетади... Дори-дармон, озиқ-овқатингдан ўзим хабар олиб тураман, — деди Давид Кукарачанинг кўнглини кўтариб.

Лейтенант чиқиб кетди. Бутун квартал ўн беш кун инспекторсиз қолди...

Моисей-чи? Иягига темир «тахтакач» қўйилган Моисей бир ой Михайловск касалхонасида ётди, шу вақт мобайнида хотини кунига ўн маҳал кумуш қошиқча оғзига сутхўрда қуйиб турди.

Касалхонадан чиққач, Моисей эски бошпанасига қайтмади. Бўёқхона ҳам, Моисей ва унинг оила аъзолари иштирокида ўтадиган томошалар ҳам барҳам топди. Овунчоғимиз яна эшак пойга бўлиб қолди...

Биз Челюсчинлар кўпригининг ўнг тиргаги ёнида сўқмоқдан пастга қараб чопиб кетдик, орадан беш минутлаб ўтгач, Мтквари¹ соҳилига етиб келдик.

Тбилисида жазирама авжга чиққан эди. Соҳилдан иссиқ ҳовур кўтариларди.

Апил-тапил ечиниб, ўзимизни сувга отдик. Ичимизда энг каттаси Кучико эди, у яхши сузарди. Мен, Дуду ва Ирача ҳам у билан изма-из борардик. Яқиндагина сузишни ўрганган Костя-грек эса нуқул типирчилар, шалоплатиб, ҳамма ёққа сув сачратиб қулоч отарди.

— Қалай, сузишга уста бўпкетибманми? — деб мурожаат қилди у менга.

— Эрталаб ювинаётганингда қўтқариш чамбарагини кийиб ол, бўлмаса чўкиб кетасан! — деб маслаҳат берди унга Дуду.

— Қани, кетдик нариги қирғоққа. Хоҳлаганлар — мени орқамдан! — Кучико шундай деб қичқирдию дадил сузиб кетди.

Ёгингарчилик кам бўлгани учун Мткварининг суви одатдагидан анча пасайиб қолган эди, шунинг учун биз ҳам кўрқмасдан Кучикога эргашдик. Дарёнинг ўртасига борганда орқам қарадим у бақариб юбордим: кетимдан Костя-грек сузи келаётган эди. У бошини сувга тикқанча бир жойда туриб ҳадеб кўлларини шалоплатарди. Шу тобда унга дакки бериш бефойдалигини тушуниб:

— Бўш келма, Костя! Мен шу ерданман! — деб қичқирдим. Костя бошини бир кўтардию яна ғойиб бўлди.

Мен унинг илинж тўла нигоҳини, қўрқувдан оқариб кетган башарасини кўришга базўр улгуриб қолдим. У чўкаётган эди.

— Ҳе-е-й, болалар, ёрдам берингла-ар! — дея қичқира бошлади. — Костя чўкяпти-и-и!

— Қани-и-и?! — деди биринчи бўлиб Кучико ва дарҳол орқасига қайтди, аммо Костянинг қораси энди бутунлай кўринмасди.

¹ Мтквари — Кура дарёси.

— Шўнғинлар! — деб буйруқ берди Кучико ва шу заҳоти ўзи сув остига шўнғиди.

Костя ғойиб бўлган эди. Биз оқим билан пастга қараб кетдик ва дарёнинг саёз, тик турса бўладиган еригача сузиб бордик. Бирдан ўн қадамча нарида оқиб кетаётган Костяни кўриб қолдик. У бошини сувдан бир чиқардию жон ҳолатда оғзини очиб, ютоқиб бир нафас олди-да, сўнг яна сув остига кириб кетди.

— Ана у! Ёрдам берингла-а-ар! — деб юбордик ҳаммамиз бараварига.

— Бўшашманглар! — деган йўғон овоз эшитилди шу пайт. Аланглаб қараб, томоғигача сувга ботиб оқиб бораётган бир одамни кўрдик. У Костяга етиб олди, уни ёқасидан тортиб кўкрагига босди-ю, лекин ўзини ўнглаёлмай йиқилди, икковлари ҳам бир муддат сув остида кўринмай кетишди, сўнг ҳалиги одам ўрнидан туриб, яна Костяга ёпишди, шоммасдан, битта-битта босиб соҳил томонга қараб юра бошлади.

— Кукарача! — деб кичқириб юбордик ҳаммамиз. — Ёрдам беринг, Кукарача!

Узинглар менга ёрдам беринглар, дайдилар! Сузишни билмайман-ку!

Аммо у энди хавфдан қутулган эди. Бир неча минутдан кейин ҳаммамиз эсон-омон соҳилга чиқиб олдик. Кукарача нафасини ҳам ростламай, Костянинг оёқларидан ушлаб юқорига кўтарди, унинг оғзидан бир челақча сув тушди. Кейин ношуд сузувчини шағал устига ётқизиб, ўзи ҳам ёнига ўтирди. Биз уларнинг атрофига чўнқайдик.

Бир минут ўтди, икки минут ўтди, уч минут ўтди... Ниҳоят, Костя ингроқ аралаш бир тўлғандио кўзларини очди.

— Ҳа-а, уйғондингми, полвон? Қалайсан энди? — деб сўради Кукарача.

Костя лейтенантни таниб, дарров яна кўзларини юмиб олди, бу ҳам етмагандай, баттар инграшга тушди.

— Менман. Яна бир қарагин! — шундай деб Кукарача бош бармоғи билан Костянинг қоғоғини кўтарди. — Танияпанми?

Костя миқ этмади. Кукарача ўрнидан туриб, қайишини ечди, ёқасини бўшатди. Биз шоша-пиша кийна бошладик.

— Тўхтанглар! — деб буюрди Кукарача. Буйруқни сўзсиз бажардик. У кийимларимизни бир жойга тўплади. — Қани, буйларингга қараб сафга туринглар-чи.

— Лоақал трусларимизни беринг, — деди Кучико.

— Кимга гапиряпман!

Биз қўлларимизни олдимизда қовуштириб, сафга тизилдик — Кучико, кейин Ирача билан Дуду, энг охирида эса — мен. Костя-грек ҳамон ерда чўзилиб ётарди. Офтоб урмасин деб, Кукарача кимнингдир қўйлагини олиб, унинг бошига ташлаб қўйди. Кейин каттакан бир харсангтош устига ўтирди-да, ҳаммамизга синовчан назар ташлаб чиқди.

— Ораларингда энг обрўли эшак ким бўлса, олдинга чиқсин! — деб буюрди у.

Бу мақтов кимга тегишли эканини ҳар биримиз тушуниб турардик, табиийки, ҳаммамиздан кўра ҳам Кучиконинг ўзи буни тез пайқаган эди. Шунга қарамай у, биринчилликни хоҳловчилар чиқиб қолармикин деган умидда бизга кўз қирини ташлади, аммо бундайлар йўқлигига ишонч ҳосил қилиб, аста Кукарачанинг олдига борди.

— Қўлингни тушир.

Кучико бир қизарди, бир оқарди, лекин қайсарлик қилишга ҳатто этолмади. Кукарача кулимсираб, худди пашшани қўлдагандай, лабининг бир четини учуриб қўйди. Сўнг ўнг оёғини Кучикога узатди.

— Қани, этикни тортвор-чи!

Нима қиларкин деб юрагини ҳовучлаб турган Кучикога бирдан жон кирди; шаппа этикка ёпишиб, шунақанги иштиёқ билан тарта бошладик, кўққисдан этик оёқдан чиқиб кетиб, умбалоқ ошиб тушди. Яна дарров ўрнидан туриб, иккинчи пой этикка ёпишди.

— Секинроқ, тўнғиз, оёқни узволасан! — деди кулиб Кукарача.

Елкамиздан тоғ ағдарилгандай бўлди: «Хайрият, жаҳлдан тушибди».

Кукарача гимнастёркасини ечиб, чўнтагидан бир-бирига ёпишиб қолган учта ўч сўмлик чиқазди, уларни битта-биттадан ерга ёйди-да, ҳар бирининг устига тош бостириб қўйди. Кейин иккинчи чўнтагидан жиққа ҳўл гувоҳномасини олиб, ичини очиб

кўрди, афсусланиб бош чайқадию уни ҳам пулларнинг ёнига қўйди.

— Тушурашвилиманми, Чибурданидземанми — ажратиб бўлмайди-я! — деди у тўнғилаб, сўнг бизга қараб ўшқирди. — Нега оғзингларни очиб турибсизлар? Гимнастёркани сиқинглар! Мана буниям! — шундай деб, шимини бизга улоқтирди, ўзи эса майкасини сиқа бошлади.

Шу тобда биз азбаройи лейтенантнинг кўнглини овлаш учун Тбилисидаги бутун аҳолининг кийимини сиқашга ҳам тайёр эдик.

— Секинроқ! Йиртасизлар! Ёки менга янги форма беришадидеб ўйлаяпсизларми?

Кейин Кукарача тўппончасини филофидан олиб, ўқларини чиқарди-да, тошга қатор қилиб териб қўйди. Ҳаммамизнинг нафасимиз ичимизга тушиб кетди: ўқлар, ҳақиқий ўқлар. Умрбод ёдимда қолгани — еттита ўқ эди, уч қорамтир, чўзинчоқроқ, ҳар биридан ажал мўралаб тургандай эди назаримда.

Кукарача тўппонча оғзига пуфлади, сўнг уни ўқларнинг ёнига қўйиб, Костяга ўғирилди:

— Хўш, қалайсан? Ўзингга кепқолдингми?

— Анча яхши, — деди Костя ва ўрнидан турмоқчи бўлди.

— Ёта тур ҳозирча. Сизлар эса, — Кукарача бизга юзланди, — сафга туринглар.

Хавф-хатар ортада қолди деб ўйлаб, бажонидил сафга тизилдик.

Кукарача чордона қуриб ўтирволди, иккала кафтини тиззаларига тираб, кўзаларини қисганча бизга тикилди.

— Хўш, азаматлар, Мткварида чўмилишни биринчи бўлиб ким таклиф қилди?

Табиийки, ҳеч қайсимиз хоинлик қилишни истамасдик, лекин ҳаммамиз беихтиёр Кучикога бир қараб қўйдик.

— Демак, сен.

Сирини фох бўлган Кучико бошини эгди.

— Хўш... Демак, Вэре сизларга торлик қилиб қолди? Бугун кўнглингиз Мткварини тусаган, эртага Қора денгиз тушингизга киради, индинга — Дарданелл, кейин Босфор, ундан сўнг Урта ер денгизи, у ёғига... нима эди анови бўғознинг номи?

— Гибралтар, — дея ёдрандим мен.

— Баракалла, Гибралтар! Кейин эса — Атлантика океани. Шундайми?

— Ҳинд океанига ҳам ўтса бўлади, Сувайш канали орқали, — деб қолди Ирача.

— Учир, зехни паст, каллаварам! — Кукарача уни жеркиб берди. — Ҳе, сендақа Магелландан ўргилдим!.. Яқинроқ кел! — деб буюрди у Кучикога ва ўрнидан турди.

Кучико лейтенантнинг олдига келди. Бу ёғи шу қадар тез ва ноҳосдан бўлдики, Кучико эс-ҳушини йиғиштиришга ҳам улгуролмади: Кукарача унинг юзига тарсаки тортиб юборди.

— Нега урасиз? Нима, сиз мени отаммисиз? — деди жириллаб Кучико.

— Учир овозингни!

— Рост-да, чўмилиш ҳам мумкин эмасми? Вэре ҳам дарё бўптимиз? Тиззаларим шилиниб кетди саёзлигидан!

Кукарача унинг бу эътирозига парво қилмади.

— Навбат сеники!

Юз берган воқеадан сабоқ олган Ирача Кукарачага яқинлашдию кафти билан чап юзини тўсди. Шу заҳоти лейтенант чап қўли билан тарсаки солди. Ирача икки марта умбалоқ ошиб тушди: хайрият, гап қайтариш бефойдалигига ақли етди. Индамай жойига келиб ўтирди.

— Ҳаммамизни урасизми? — деб сўради Дуду кўрқа-писа.

— Албатта-да. Адолатли бўлишим керак-ку, ахир.

Дуду буйруқни ҳам кутиб ўтирмай, ўртага чиқди.

— Анча интизомли, маъқул бола экансан, шунинг учун сени энгилроқ жазолайман. — Кукарача шундай дедюю итоатгўй жиноятчининг қулоғидан ушлаб, чунонам бурадики, шахсан мен бундан кўра икки шапалоқни афзал кўрган бўлардим.

Навбат менга етганда Кукарачанинг ўзи олдимга келди.

— Ойинг биладими қаердалигингни?

— Йўқ.

— Мана бўлмаса!

Бир чайқалдим-у, лекин йиқилмадим.

— Оғридими? — деб сўради Кукарача.

— Оғриди, — дедим мен, — яна бир уринг, фақат оймга айтмасангиз бўлди...

Кукарача менга қараб «ҳ-ҳе» деб қўйди. Кейин Костя

томонга қараб юрди. У кўзларини юмганча шапалоқ тушишини кутиб турарди.

— Сузишни билмас экансан, нима қилардинг буларга эргашиб, тентак? Мен чўкиб кетганимда нима бўларди... сени дастингдан? Мен-ку майли, ўзинг чўкиб кетганингда-чи? Шу ҳақда ўйлаб кўрдингми? Ота-онангга нима деб жавоб берардинг? Қандоқ юпатардик уларни, а? — Кукарачанинг овози титраб, ранги оқариб кетди. Кейин ўтирди-да, кийимларимизни олиб, бизга қаратиб отди. Биз чала-чулла кийиниб, жуфтакни ростламоқчи бўлдик.

— Бу-чи? Бу говосни кимга ташлаб кетяпсизлар? — Кукарача Костяни биқинига туртиб кўрсатди. — Олиб бориб ота-онасига топширинглар. Бўлмаса, ҳозир ўзим чўктиривораман!

Костя ҳаммамиздан олдин кийиниб бўлди.

— Сиз кетмайсизми? — деб сўради Кучико Кукарачадан мулоимлик билан.

У ҳўл кийимларига маъноли қараб қўйди: Кучико аҳмоқона савол берганини пайқадию шартта бурилиб жўнаб қолди. Биз, она товуққа эргашган жўжалардай, унинг кетидан йўлга тушдик.

Бирдан орқадан Кукарачанинг овози эшитилди:

— Болалар, мандан хафа бўлманглар... Хизматчилик-да... Кейин, бир илтимос... Утиниб сўрайман... — Биз ҳайрон бўлиб бир-биримизга қарадик: «Илтимос? Кукарача биздан илтимос қиялтими?» У сўзида давом этди. — Ҳеч кимга... сузишни билмаслигимни айтманглар... Хўпми?

Биз кўприкнинг ўнг тиргаги ёнидаги қияликдан тирмашиб чиқиб, Варазисхеви довони томон бурилдик.

Қамчисидан қон томадиган онанинг ўғли бўла туриб, тамаки чекишимнинг ажабланарли ери йўқ. Чунки кварталимизда яшайдиган мен тенги болаларнинг қарийб ҳаммаси ота-онасидан яшириқча чекарди. Таажжубланидиган жойи шундаки, чекишни бизга қўшнимиз, қишлоқдан келиб, қариндошлариникида яшавтган, ёши мен билан баравар қиз бола — Цаца Барамия ўргатган эди. Бу «ғоят фойдали машғулот»га, ўз навбатида, уни Носирида¹ турадиган бобоси Иван Пирцхалава жалб этган экан. Ёнғоқ тагида туси ўчган намат устида ўтирган Иваннинг трубкаси ўчиб қолганида, у ҳар гал суюкли набирасини чақираркан:

— Цаца, ҳой Цаца!

— Патени².

— Кумомиги, дзгаби, дачхири³.

Цаца чўғ келтираркан. Трубка эса яна ўчаркан. Шунда бобоси трубкани набирасига тутқазаркан-да, бориб ўзинг тутатиб кел, деб тайинларкан. Қизча буйруқни бажараркан. Шундай қилиб десангиз, шўрлик Цаца чекишга ўрганиб қолибди. Буни қарангки, биздай аёйёр, муттаҳам, шумтака болаларда тамакига ҳавас уйғотган одам — ана шу ниҳоятда беғубор ва оқ кўнгил қиз Цаца Барамия бўлди.

Уша пайтларда кашанда болаларга ҳозир худди кўкнори-ларга қарагандай қарашарди. Винобарин, мен, Дуду, Ирача, Костя-грек ва Кучико Марта холанинг девори панасида ким ўзарга папирос бурқситиб турганимиз устига қўққисдан Кукарача келиб қолиб, қай аҳволга тушганимизни тасаввур қилиш қийин эмас.

Бошқаларни билмадим-у, лекин менинг кўзимга дунё қоронғи бўлиб кетди. Папиросни мижиқлаб, муштимни шартта тупроққа тикдим, тутунини эса сўлагимга қўшиб ютиб юбордим, шу аллозда ҳангу манг бўлиб қолган лейтенантга тикилиб туравердим. Менга сўнгсиздай туюлган бу ҳолат бир минутча давом этди. Ниҳоят, Кукарача тилга кирди:

— Нима қиялпсизлар ўзи?.. Жувонмарг бўлмоқчимисизлар? Упкангиз чириб, миянғизни моғор босишини истаяпсизми? Узингизга гўр қазияпсизми? Улмоқчимисизлар? Мана! — У тўппончасини чиқарди. — Чўзиб нима қиласизлар? Пақ-пақ, тамом!.. Хўш, нима қилайин энди? Ҳамманғизни битта-биттадан отиб ташлайинми ёки ўзимни ўлдирайинми?

Биз яшин урган одамдай бақрайиб қолгандик; қимирлашга, ҳатто бир оғиз сўз айтишга юрагимиз дов бермасди. Яна шовқин-сурон, дўқ-пўписа, олатасир бўлишини кутгандик.

¹ Носири — Ғарбий Грузияда, Мегрелияда жойлашган қишлоқнинг номи.

² Лаббай.

³ Чўғ онке, қизалоғим (мегрл.)

Лекин ундай бўлмади. Кукарача тўппончасини филофига солиб, индамай жўнаб қолди...

Уша кунни кечқурун эшигимиз кўнғироғи ўн мартача жиринглади, ҳар гал юрагим қинидан чиқиб кетаёзгандай бўларди. Ниҳоят, бугун энди тинч ухлайдиган бўлдим, деб турганимда, ўн биринчи кўнғироқ эшитилди, шунда Кукарача келганини кўнглим сезди.

Урнимдан туролмадим. Эшикни ойим очди.

— Салом, Анна Ивановна!

— Э-э, Кукарача! Марҳамат, марҳамат! Қани, ичкарига кир!

— Вулқон ҳаракатга келганини тушундим, токи кетма-кет портлашлар бошланмасдан олдинроқ хонадан, уйдан, шаҳардан ва умуман бу дунёдан бош олиб чиқиб кетиш ниятида аста ўрнимдан кўзгалдим.

— Утир! — деди ойим менга. Сўнг: — иш билан келгандирсан, албатта? — деб мурожаат қилди қалин китоб кўтариб олган Кукарачага.

Лейтенант менга кўз қирини ташлади.

— Нима бало, яна дарёни заҳарлаптимми? — деб сўради ойим.

Кукарача ерга қаради.

— Ёки банкни ўмариптимми?

Кукарача яна индамади.

— Балки одам ўлдирдингир? — деди ойим зардаси қайнаб. Ойимнинг асабийлаша бошлаганини сезган Кукарача китобни столга қўйди.

— Нима бу?

— Катта Совет энциклопедияси бу, Анна Ивановна. Ижозатингиз билан, шу китобдан битта мақолани ўқиб берсам.

— Зилдай қилиб кўтариб юрганингни қара-я? Энциклопедия тикилиб ёттибди-ку бизда! — Ойим китобга лиқ тўла шакафга ишора қилди.

— Э-ҳа... Эсимга келмапти, — деди кулиб Кукарача.

— Мақола фақат менга алоқадорми ё иккаламингизгами?

— Кўпроқ бунга, лекин сиз ҳам эшитиб қўйсангиз чакки бўлмасди.

Ойим ўтириб, эшитишга чоғланди. Кукарача муштира йўталиб қўйди.

— Қани, муштоқмиз! — деди ойим унга далда берган бўлиб.

— Никотин! — деб бошлади Кукарача ва негадир тўхтаб қолди. Ойимга секин ўғри қараш қилдим, назаримда, кўзларимдан учкун сачраб, сирим очилиб қолаётгандай туюлди. Дарров бошимни ҳам қилиб, четга қарадим. Худди тушдагидай, Кукарачанинг овози элас-элас эшитила бошлади: — Никотин... Французча Nicotine деган сўз бўлиб, 1560 йилда Европага биринчи марта тамаки олиб келган француз дипломати Ж. Нико номи билан боғлиқ. Тамаки чекилганда никотин тутун орқали нафас йўлларига ўтади ва у ерда организмга сўрилиб, нерв системасига муайян таъсир кўрсатади... Никотиннинг таъсири икки босқичлидир: оз миқдордагиси — кўзғатувчи, кўп миқдордагиси эса — заҳарловчи. Иккинчи ҳолда нерв системаси ишдан чиқади, нафас олиш оғирлашиб, юрак фаолияти бузилади. Никотин энг заҳарли алкалоидлардан биридир; унинг бир неча томчиси отни нобуд қилиши мумкин...

Кукарача китобни ёпди.

— Хўш, кейин-чи? — деб сўради ойим узоқ сукутдан кейин.

— Яна нима керак?.. Дафнга кетадиган харажатлар ҳақида бу ерда ҳеч нарса дейилмаган.

— Буни сўраётганим йўқ. Чекаётганини кўриб, сен нима қилдинг?

— Менми?.. Мен нима қила олардим? — деди ҳайрон бўлиб Кукарача. — Мана, олдингизга келдим...

— Бир ўзимиди?

— Бошқаларникига кириб чиқдим. Ҳатто тилхат ҳам олдим.

— Қанақа тилхат?

— Мана, марҳамат...

Кукарача чўнтагидан тўрт буклоғлиқ бир даста дафтар варақларини чиқариб, улардан бирини ўқиб берди:

«Мен, Дуду Доборжгинидзе, чин пионерлик сўзини бериб айтаманки, бундан буён чекиш у ёқда турсин, ҳатто папиросга қайрилиб ҳам қарамайман. Ойим, отам ва бошқаларни ўртага қўйиб олт ичаман».

Кукарача қоғозни буклаб, яна чўнтагига солиб қўйди.

— Энди биздан тилхат оласану шу билан никотинга қарши кураш тугайди-да, а? Шундайми? — деди ойим кесатиб. Кейин ўрнидан туриб, менинг олдимга келди. Мен қимир этмадим, чунки бўлар иш бўлган эди. Ойим юзимга тарсаки тортиб юборди. Кукарачанинг Мтквари соҳилида туширган тарсакиси бунинг олдида силаб қўйишдай гап эди.

— Нима қиялпсиз! — деди Кукарача ойимнинг кўлидан ушлаб.

— Нарн тур! Нима қилаётганимни ўзим биламан! — Ойим уни итариб ташлади.

— Қуйинг, Анна Ивановна, кераги йўқ! Агар шапалоқ ёрдам берганида, ўзим...

— Ким!.. Ким мени хароб қилди? — деди ойим инграб.

Мен-ку нима деб жавоб беришни билардим-а, лекин бир оғиз гапирсам баттар пўстагим қоқилишидан қўрқиб, индамадим.

— Ким дейсизми? Узингиз, Анна Ивановна! — деди Кукарача босиқлик билан.

— Нима?!

— Аксарият, кашанда ота-оналарнинг фарзандлари чекишга мажбур бўлиши аллақачон исботланган, — деди яна Кукарача пичоқни бузмай.

— Демак, мени қайта тарбиялаш керак экан-да? Шундайми? Балки тилхат ёзиб берарман — «Мен, Анна Ивановна Бахтадзе, чин пионерлик сўзини бериб айтаманки...»

— Нега унақа дейсиз, Анна Ивановна? — деб ойимнинг гапини бўлди Кукарача хафа бўлиб. — Энциклопедияни мен тузган эмасман, тамакини ҳам Грузияга мен келтирмаганман... Нима кераги бор...

Ойим хижолатдан қип-қизариб, шартта бурилдию хонадан чиқиб кетди. Жаҳли чиқдими, уялдимми — билолмадим. Менимча, уялди шекилли-ёв. Кукарача ҳам энди кетиш кераклигини тушунди. Энциклопедияни қўлга олиб, эшикка қараб юрди. Бирдан тўхтаб, афсусланиб менга бир қараб қўйди. Аммо оғиз очтирмадим:

— Жосуссан, Кукарача, шпионсан, айғоқчисан! Кўргани кўзим йўқ сени!

Елкамдан тоғ ағдарилгандай бўлди, негаки шу тобда у ҳақда кўнглимдан кечганларини тамомила тўкиб солган эдим.

Кукарачанинг буғдойранг юзи докадек оқариб кетди...

Заразисхеви кўчасининг этагида, уйимиз яқинида Борчалодаги Махарадзе номили колхознинг сабзавот дўкони бор эди. Дўконда атиги икки киши — Али ва Иброҳим деган озарбайжон йигитлари ишлашарди. Ҳар гал биз болалар пештахтадаги писта ёки олхўриқоқини чангаллаб қочмоқчи бўлганимизда, улар:

— Ҳой, тирранча, калтак егинг кепқолдимми, а? — дея йўлига пўписа қилиб қўйишарди.

Дўконда колхозда етиштирилган ҳамма нарса — узумдан тортиб қовунгача, баъзан ҳатто гўшт ҳам сотиларди, шунинг учун ойим ҳадеб бозорга югуравермасди.

Али дегани тахминан отам тенги, Иброҳим эса ўн етти-ўн саккиз ёшлардаги йигит бўлиб, кўзи сал ғайлароқ эди, шунданми, Алининг авзойи бузилди дегунча уни «якка дурбин» деб чақирарди.

Уша пайтдаги нарх-наво ҳақида ҳозир бир нарса дейишим қийин, лекин шуниси ёдимда қолганки, бир сўмга Али бир сат кўкат берар, яна бунинг устига:

— Ҳой бола, ойингга айтиб қўй, Алининг майдаси йўқ экан, — ойимни кейинги гал бераркан, дегин! — деб писанда ҳам қилиб қўярди.

Ойим Али билан Иброҳимни «юлғич» деб атар, аммо улар билан муносабатини асло бузмасди. Биз болаларга эса иккаласи ҳам қаттиқ гапирмас, қайтанга пистами, туршакми, олхўримми, ишқилиб дўконда бор нарса билан ҳаммаишни сийлаб туришарди.

Июлнинг ўрталарида Али билан Иброҳим бир арава қовун-тарвуз келтириб, дўконнинг олдида уйиб қўйишди. Уша кунни шомгача Иброҳимнинг жағи тинмади:

— Кеп қолинг, Борчалонинг қовуни билан тарвузига! Тилими тилни ёради! Ваҳ-ваҳ-ваҳ! Еганлар дармонда, емаганлар армонда!

Кун бўйи харидорларнинг кети узилмади. Аммо мени қовун-тарвузлар қизиқтирмасди. Аини пайтда, дўкондан нари кетолмасдим — иккала кўзим Иброҳимнинг белида осилиб

турган қора сопли пичоқда эди. У шу пичоқ билан татиб кўриш учун харидорларга ё қовун, ё тарвуздан бир тилимдан кесиб бераётган эди. Дунёда мен учун гўё шу пичоқдан бўлак азизроқ нарса йўқдай эди; ўнгимда ҳам, тушимда ҳам шу пичоқни орзу қилардим.

13 июль, душанба — кўп бехосият кун бўлди. Ойим мени кўкат опкелишга юборди. Дўконга яқинлашганимда мени маҳлиё қилган пичоққа яна кўзим тушдию юрагим шиг этиб кетди. Иброҳим билан Али дўкон ичида куймаланишар, ташқарида бирон зоғ кўринмасди, тарвуз уюмининг қоқ тепасида эса каттакон бир тарвузга санчиб қўйилган қора сопли ўша пичоқ ярқираб турарди.

Мени нима жин урди — билмайман, ҳарҳолда аллақандай кўринмас шарпа устимга энгашиди: «Боравер, қўрқма!..» деб шивирлагандай бўлди қўлоғимга.

Пичоқни олганимни биламан, тарвузлар ҳар томонга сочилиб кетди, жон ҳолатда ўзимни Марта холанинг ҳовлисига урдим, пичоқни апил-тапил девор тагига кўмиб, бундай қарасам, тепамда Кукарача турипти-да, осмондан тушгандай!

— Салом, Тамаз! — деди у жилмайиб.

Ўрнимдан туриш ўрнига ерга ўйтириб қолдим.

— Ишларинг қалай? Нима янгиликлар?

Лейтенант билан баҳслашишдан фойда йўқ эди, шунинг учун беўхшов тиржайиб, елкамни қисиб қўя қолдим. Суҳбатни давом эттириш мақсадида Кукарачанинг ўзи рўпарамга чўнқайди.

— Уртоқларинг қани?

— Билмадим... баъзилари дала ҳовлисига кетган, бошқалари Тбилисида...

— Ўзинг нима қиялпсан?

— Дадамни кутяпман. Яқинда кепқолишлари керак. Кабулетига бормоқчимиз.

— Йўқ, ҳозир нима қиялпсан, бугунги режаларинг қанақа, демоқчиман.

— Бугунми?.. Қайдам... Болалар кепқолиши мумкин... Вэрегами, ҳайвонот боғигами борармиз...

— Унга қадар-чи?

— Уйга кетаман.

— Уртоқларингни кутмайсанми?

— Келишса, ўзлари чақиршади.

Кўнглимнинг аллақериди умид учқуни йилтиллади: Балки кўрмагандир? Балки тасодифан келиб қолгандир? Балки папирос воқеасидан кейин мен билан ярашмоқчидир? Ўрнимдан турдим-да:

— Майли, мен борай... — дедим ўзимни бепарво кишидай кўрсатиб.

— Утир! Болалар келгунча, ўйнаб турамиз.

— Уйнаб турамиз?! Нимани ўйнаймиз?

— Ҳеч бўлмаса, танга отамиз.

Кукарача кўкрак чўнтагидан бир сўмлик кумушранг тангани чиқарди-да, бош бармоғига қўйиб туриб осмонга отди, сўнг уни илиб олиб, кафтига яширганча савол назари билан менга қаради.

— Унги! — дедим мен.

Кукарача кафтини очди.

— Ютқаздинг! — Шундай деб, у яна тангани осмонга отди.

— Уйнамайман... — Мен ўрнимдан турдим.

— Шошма! Балки пичоқ отиш ўйнармиз? — деб қолди бирдан Кукарача.

— Нима?! — Юрагим қинидан чиқиб кетаёзди.

— Пичоқ отиш ўйнай қолайлик бўлмасал! — деб такрорлади у.

— Нега менга ёпишиб олдингиз? Нима керак ўзи сизга? — дедим мен йўлгадўдай бўлиб.

— Сен билан дўст бўлмоқчиман, бошқа ҳеч нарса керак эмас! — Кукарача туриб бориб, ахлатлар орасидан бир бўлак кўмир топди-да, дарвозага иккита; олдин каттароқ, унинг ичига эса кичикроқ доира чизди. Кейин кўмирни четга улоқтириб, қўлларини бир-бирига ишқалаб тозаллагач, дарвозадан ўн қадам санаб, этигининг учи билан ерга чизик тортиди, шундан сўнг менга мурожаат қилди:

— Пичоқингни бериб тур!

— Қанақа пичоқ? — дедим мен ўтакам ёрилиб.

— Анави, девор тагига кўмиб қўйган пичоқингни-да! — деб жавоб берди Кукарача, худди пичоқни ўзи кўмиб қўйгандай ишонч билан.

Нима ҳам қила олардим? Пичоқни кавлаб олиб, Кукарчага узатдим.

Лейтенант уни обдан кўздан кечиргач, қойил қолгандай бош чайқади. Шу пайт бирдан пичоқ унинг қўлидан ўқдай отилиб, ҳавода ёйсимон из қолдирганча дарвозага — катта доира ичига бориб санчилди.

— Опке! — деди Кукарча жиддий қиёфада.

Пичоқни аранг суғуриб, лейтенантга келтириб бердим. У яна улоқтирди, пичоқ яна катта доира ичига санчилди. Кейинги учта зарби эса кичик доиранинг қоқ ўртасига тегди. Кукарча мамнун жилмайди.

— Энди сенинг навбатинг. Беш марта отасан. Ёдингда бўлсин, менда қирқ саккизта очко бор — иккита тўққиз, учта ўн.

Мўлжаллаб туриб пичоқни отган эдим, дарвозадан уч метрлар наридаги тутга бориб қадалди.

— Э, қойил! — деди кулиб Кукарча.

— Узим тутни кўзлаган эдим! — дея сурбетларча ёлгон гапирдим.

— Ҳа, майли, от!

Қолган тўрт ҳамлам ундан ҳам баттар бўлди: дарвозага зинҳор пичоқнинг учи эмас, ё сопи, ё орқаси тегарди. Шовқинимизга Марта хола чиқиб келди. У бизга бир муддат ҳайрат билан тикилиб турди-да, сўнг бошини чаггаллаганча жаврай кетди:

— Вой, шўрим қурсин! Бошқа ишларинг йўқми? Болани нимага ўргатяпсан, мелиса бўлмайд ўлгур! Такасалтанг! Қора таппи!

— Оғзингизга қараб гапиринг, Марта хола, тилингиз намунча ачиқ?! Умрингизда ҳеч асал еганмисиз? — деди кулиб Кукарча ва елкамга қўлини ташлаганча мени ҳовлидан олиб чиқиб кетди. — Энди пичоқни эгасига қайтарамиз, хўпми?

Ўйинга берилиб кетиб, Алини тамом унутган эканман, ҳозир номини эшитиб, устимдан биров совуқ сув қуйиб юборгандай бўлди.

— Сиз беринг...

— Нега, ўзинг бермайсанми?

— Уяламан!

— Ҳечқиси йўқ. Юр, бирга борамиз. Али билан ўзим гаплашаман.

Дўконга яқинлашганимизда, пичоқидан айрилган Алининг фиғони фалакка чиқиб ётган экан. У заҳрини нуқул Иброҳим шўрликка сочмоқда эди.

— Шундоғ пичоқни йўқотиб ўтирибсан-а, якка дурбин! Қовун-тарвузни қандоқ сотаман энди, нима билан чақмоқлайман?! Кўзинг қаёқда эди! Сандан кўра, ит асраганим яхшимасмиди, лоақал вовуллаб турарди!

Алининг кўзи Кукарчага тушди-ю, баттар авж қила бошлади:

— Қаёқларда юрибсан, мелиса! Қаёққа қараяпсан ўзи?! Куппа-кундузи, шаҳарнинг қоқ ўртасида мени тунаб кетишди!

— Шу ерданман, Али! Мана пичоқинг!

— Ие, ие, вой азамат-эй! Сен мелиса эмас, тиллосан, олтинсан! — Шундай деб, у пештахта ортидан югуриб чиқди-да, Кукарчани қучоқлаб ўпа бошлади.

— Сен менга эмас, мановига раҳмат дегин! Пичоқни шу топди! — деди Кукарча биқинимга туртиб.

— Вой, азизим-эй! Ким ўғирлаган экан? Ҳозир бориб, қулогини кесиб қўлига тутқазаман!

— Билмайман, Кукарча ўғридан тортиб опти! — дедим мен сир бой бермай.

— Вой, аблаҳ! Вой, ярамас, итвачча!

Али бу таърифлар менинг шаънимга, ҳозиргина ўзи «азизим» деб атаган бола шаънига қарата айтилаётганини хаёлига ҳам келтирмасди.

— Ма, ол! — деб сўзида давом этди у. — Мендан сенга совға, пули керак эмас! — Шундай деб, иккита тарвуз олиб узатди.

Мен рад этиб орқага тисарилдим.

— Олавер, тентак! — деди Кукарча далда бериб.

Тарвузларни унинг қўлидан олдим.

— Хўш, нима дейиш керак! — деди Кукарча насиҳатомуз.

— Раҳмат, Али амаки! Лекин иккита тарвузни нима қиламан? Биттасини қовунга алмаштириб бера қолинг.

Кукарча хаҳолаб кулиб юборди.

Али менга ер остидан бир оз қараб турди-да:

— Вой, муғомбир-эй! — деди ва битта тарвузни олиб, ўрнига қовун берди.

— Кукарча, оймимга нима дейман? Қаёқдан олдинг, деб сўрасалар, нима деб жавоб бераман?! Сиз опкэта қолинг!

Кукарча индамай қўлимдан қовун билан тарвузни олди, иккаламиз уйга қараб жўнадик.

Ойим бизни кўрдию тамом бўлди:

— Кукарча, агар шуниям ўғлим ўғирлаган бўлса, ўзимни ўлдираман!

— Унақамас, Анна Ивановна, Али менга берувди, мен сизга илдиндм, — деди Кукарча оймимга тасалли бериб.

— Шунақа дегин? Бундай эътиборга мушарраф бўлишимнинг боиси нима?

Кукарча ғалати жилмайиб, елкасини қисди.

— Кўнглингни келмасин-у, Кукарча, сендан бир нарсани сўрамоқчиман: очигини айт, сен фақат Тамазнинг орқасидан лўкиллаб юрасанми ё бошқаларникига ҳам борасанми?

Кукарча ўйланиб қолди. Афтидан, бундай саволни кутма экан эди.

— Йўқ, Анна Ивановна... Мен, ўз таъбирингиз билан айтганда, фақат ўғлингизни орқасидан лўкиллаб юрмайман, иннайкейин, фақат сизнинг уйингизгагина келмайман. Мен — участка инспекториман, бинобарин, ҳамма жойда бўлишимга тўғри келади... Лекин, ростини айтсам, сизникида ўзимни бошқачароқ ҳис қиламан... Худди имтихон топшираётгандай ҳаяжонланаман... Бошқа хонадонларда менга нуқул «хурматли» деб мурожаат қилишади: «Марҳамат, хурматли Георгий!», «Ўтиринг, хурматли Георгий!», «Сиз бўлмасангиз, ҳолимиз нима кечарди, хурматли Георгий?» Сиз эса... Баҳшашасиз, жанжаллашасиз, Кукарча, дейсиз...

— Ахир, ўзинг айтувдинг-ку, Кукарча деяверинг деб.

— Ҳамма гап шунда-да... Бошқаларга ҳам айтганман... Дарвоқе, айтганим йўқ!.. Ҳеч кимга Кукарча деб чақираверинглар, демаганман... Хуллас, қандоқ тушунтиришни ҳам билмайман... Назаримда, қачонлардир сизнинг бағрингизда яшагандайман... Худди ўғлингиз Тамаздай... Кейин бир гуноҳ қилганману уйдан қувилганман... Мана, гуноҳимни ювиб, гўё яна ўз маконимни топдим... — Кукарча жим бўлиб қолди.

Ойим папирос олиб тутатди — кўнгли бузилди чамаси, афти ҳолда Кукарчанинг олдида чекмаган бўларди.

— Милициядаги вазифанг нимадан иборат, Кукарча? — деб сўради ойим. Лекин аслида, милиция инспекторининг вазифаси нимадан иборатлигини лейтенантнинг ўзидан кам билмасди. Бу савол орадаги жимликни аритиш учун берилган эди.

— Вазифамми? Биринчидан, ўғри ва босқинчиларни таъқиб этиш...

— Лекин шу пайтгача бирорта ўғрини ушлаганингни эшитганим йўқ, — деди ойим кулиб.

— Мен шу ерда эканман, ҳеч қандай жиноятчи Вакега қадам босолмайди! — деб жавоб берди Кукарча ҳазиллашиб.

— Майли, шундай ҳам дейлик. Хўш, яна!

— Яна, болаларни ғоявий тарбиялаш, — деди Кукарча андак ғурур билан, — ўсмирларнинг маънавий турмушини тўғри йўлга солиш...

— Шунақа дегин? Ғоявий тарбия, маънавий турмуш ва умуман инсон қалби ҳақида нималарни биласан?

Кукарча дудуқланиб қолди, аммо тезда ўзини ўнглаб олди.

— Менимча, Анна Ивановна, қалб тубсиз, ҳад-худудсиз бир нарса. Маънавий ҳаёт эса — кино, театр, тасвирий санъат, музыка... Бундан ташқари — муҳаббат, чексиз муҳаббат!

— Сенингча, ўғрилар кинога боришмайди, фрибгарлар, қўли эгрлар, олиб-сотарларнинг хотини, бола-чақаси йўқми, улар ҳеч кимни севмайди? — Ойим папиросини ўчириб, Кукарчага савол назари билан тикилди.

Лейтенант ўйланиб қолди.

— Дарвоқе, қизиқ... Сиз-чи, Анна Ивановна? Қалб ҳақида сиз нима дея оласиз?

Энди ойим сукутга кетди.

— Осонмас бу жумбоқни ечиш, азизим... Менимча, қалб — инсоннинг бамисоли эрталардаги девдай шишага қамаб қўйилган орзу-ўйлари. Шу ўй-фикрлар пайдо бўлган кундан бошлаб у озодликка талпинади. Баъзан биз уларга эрк

берамиз — ихтиёрий ёки ихтиёрсиз, кўпинча уларнинг ўзлари тутқунликдан халос бўлишади. Ҳурриятга чиққан инсон тафаккури фанда, санъатда, адабиётда мўъжизалар яратишга қодир. Мен учун ҳар бир даҳо — шишадан отилиб чиққан девдир! Тўғри, даҳолар орасида ҳам нисбатан йирик ва майдороқлари, бақувват ва заифроқлари бор, лекин муҳими бу эмас. Эрк навосини улар бир хилда эшитишади. — Ойим паст товушда, шоммасдан, худди ўзига ўзи гапиргандай сўзларди, фақат пировардидагина у нигоҳини Кукарачага бурди: — Яхши бўпти, Кукарача, бу ишлар билан шўғулланишни сенга топширишгани яхши бўпти...

— Анна Ивановна, қаерда ёзилган бу гаплар? — деб сўради Кукарача таажжубланиб.

— Билмайман... Эсимда йўқ... Балки, ҳеч қаерда ёзилма- гандир... Узим шундай деб ўйлайман.

— Муҳаббат-чи? Муҳаббат ҳам қалбга тегишлими?

— Эҳтимол... Ҳарҳолда, инсонга ҳаёда этилган барча хазиналар ичида энг қимматлиси — сева олиш лаёқатидир. Дунёдан муҳаббатсиз ўтган кишига ачинаман.

Мен болаларни яхши кўраман.

Демак, бахтли одам экансан.

— Сиз-чи?

— Мен — онаман, севиш — менинг биринчи вазифам.

— Ҳа, болалар масаласи — жиддий масала... Мана сиз, Тамазнинг орқасидан лўкиллаб юрасанми, дедингиз... Ахир унақалар биттамас-ку. Шунинг учун ҳам, худди айғоқчидай, уларни ҳар доим кузатиб юраман — ёмон йўлга киришмасин, ёқалашмасин, ўғрилик қилишмасин, дейман. — Кукарача мен- га бир қараб қўйди. — Эҳтимол, улар мени ёқтиришмас, лекин начора? Азбаройи яхши кўрганимдан шундай қиламан! Бўлмаса, туппа-тузук деҳқон ёки ишчи бўлишим ҳам мумкин эди! — Кукарача ойимга залворли муштларини кўрсат- ди.

— Албатта, — деди ойим, — болани тарбиялаш осонмас — бировни боласи у ёқда турсин, баъзан ўзингникини ҳам эпломлайсан...

— Ҳа... Мана, масалан, Жиноят кодексига ўғрилик учун уч йилдан ўн беш йилгача муддат белгилаб қўйилган...

— Жудаям шафқатсиз қонун!

— Шафқатсиз, лекин зарур!

— Айтгин-чи, ўғриларни қандай қилиб ушлайсизлар?

— Қандай қилиб бўларди. Ўғрилик қилса, дарров қўлга оламан, тўғри юрса — тегмаймиз... Баъзан шундай ҳам бўлади: бир одамни ўғрилигини биламиз-у, лекин тегишга ҳаққимиз йўқ. Чунки далил керак, гувоҳлар керак! «Қўлга тушмаган — ўғри эмас!» деган мақол бежиз айтилмаган.

— Ишинглар жа оғир бўлса керак деб ўйлардим.

Бу гап Кукарачанинг андак нафсониятига теги.

— Ғалати экансиз... — деди у хафа бўлиб.

— Ҳа, яхши... Уша ўғри бир нарсани ўмариб кетмасидан олдин бирон чора кўрасизларми?

— Албатта. Бизнинг ишимизни ҳам ўзига хос томонлари бор. Жиноятнинг олдини олиш, деган иборани эшитмаганми- сиз?

— Буни сўраётганим йўқ, — деб унинг гапини бўлди ойим. — Ўғрилар билан суҳбат ўтказасизларми, демоқчиман?

— Қанақа суҳбат? — деди астойдил таажжубланиб Кукара- ча.

— Ойим ўрнидан туриб, китоб жавони ёнига борди, ундан қора қовали бир китобни олиб очди-да, лейтенантга мурожаат қилди:

— Мана, эшит! Соддароқ қилиб ўқиб бераман: «Агар ўнг кўзинг панд берса, шартта ўйгину улоқтир, илло буткул баданинг дўзах ўтида куйганидан кўра, бирон аъзойинг нобуд бўлгани маъқулдир. Агар ўнг қўлинг панд берса, шартта кесгину улоқтир, илло буткул баданинг дўзах ўтида куйганидан кўра, бирон аъзойинг нобуд бўлгани маъқулдир». Уқ- дингми?

— Илтимос, яна бир қайтаринг! — деди Кукарача.

— Ойим яна ўқиди.

— Э, қойил! — деб хитоб қилди Кукарача. — Мана буни шафқатсизлик деса бўлади! Уз кўзини ўйиш! Уз қўлини кесиш! Бунинг олдида бизнинг қонунимиз ҳолва-ку!

— Қонун эмас бу, Кукарача, амри маъруф! Агар қонун бўлганда эди, ҳозир Грузиянинг ярим аҳолиси бир кўз, бир қўл бўлиб юрарди, — деб жавоб берди ойим.

— Амри маъруф, деганингиз нимаси?

— Амри маъруф — яхшиликка ундаш, дегани. Жамики қонунларнинг асоси шу. Айтмоқчиманки, ҳалигидақа одамлар- ни қамоққа олишдан аввал уларга амри маъруф ўқийсизларми, йўқми?

— Биз муомала қиладиган одамларга ҳеч қанақа амри маъруф ёрдам бермайди... Қанақа китоб бу, Анна Ивановна?

— Инжил.

— Тамазга ҳам ўқиб турасизми?

— Тамазгами? — Ойим шошиб қолди. — Биласанми, сира хаёлимга келмапти... Менимча, ҳали сал эрта...

— Анна Ивановна, шу китобни менга бериб турмайсизми, икки кундан кейин қайтариб бераман, — деб қолди Кукарача.

Ойим Инжилни индамай унинг олдига қўйди.

— Тушунмаган жойларимни сиздан сўраб оламан. Эски грузин тилини яхши билсангиз керак, а?

— Французчани ҳам, инглизчани ҳам, немисчани ҳам биламан, — деди ойим мақтаниб.

— Шунча тилни ўрганишга қачон улгургансиз? — деб сўради Кукарача таажжубланиб.

— Э, азизим, аслида биз, ер юзидаги барча одамлар бир тилда гаплашамиз, лекин бир-биримизни тушунмаймиз, чунки бир-биримизнинг гапларимизга қулоқ солмаймиз! — деди ойим уҳ тортиб.

— Бошогриқ дорингиз йўқми? — деб сўраб қолди Кукарача бирдан.

Ойим икки дона таблетка билан ярим стакан сув олиб келди.

— Ма, агар сал-пал оғриётган бўлса биттасини, қаттиқ оғриётган бўлса иккаласини ич.

Кукарача иккала таблеткани ҳам ичиб юборди, миннатдор- чилик билдириб, ўрнидан турди-да, эшикка қараб юрди.

— Анна Ивановна, шу гапларни милициядаги ўртоқларимга ҳам айтсам майлими?

— Қайси гапларни, Кукарача?

— Қалб, шишага қамаб қўйилган дев, амри маъруф ҳақидаги гапларни-да...

— Вой, қизиқсан-а, азизим, ахир Инжилни мен ёзмаганман, қалб ҳақидаги сўзларимни ҳам яширадиган жойим йўқ, бемалол айтаверишинг мумкин...

— Раҳмат, Анна Ивановна!

Икки кундан кейин Кукарача Инжилни қайтариб берди. Ойимдан ҳеч нарсани сўрамади ҳам. Китобни тутқаздио раҳмат айтиб, чиқиб кетди.

Шундан кейин у қайтиб келмади. Кўча-кўйда мени кўриб қолса, эркалитиб елкамга шапатилаб қўяр ва ойимга салом айтишни тайинларди.

Кукарачанинг биздан кўра ҳам зарурроқ ва мушкулроқ иши чиқиб қолган эди.

Қуйида мен сўзлаб берадиган воқеалар — шахсан ўзим гувоҳ бўлган воқеалардир, буларни биз милицияда тарқалган миш-мишлардан эшитганмиз, бу воқеалар ўз пайтида кварта- лимиз аҳолиси ўртасида овоза бўлиб, ҳамма ёқни алғов-далғов қилиб юборган.

Кукарача Ингани уч марта милицияга қақиртирди, аммо қиз бирор марта ҳам келмади. Шундан сўнг лейтенантнинг ўзи уникага борди, лекин қизни уйдан тополмади.

— Милицияга осонликча обориб бўлсан уни. Улгудай қайсар қиз у, — деди фаррош Шахро.

Кукарача қақирқ қоғозини эшик тирқишига қистириб, изига қайтди.

Йўлда у ўрта бўй, узун кўнғир сочли, хушрўй бир қизга дуч келди. У бутун олам фақат ўзиникидай, ниҳоятда мамнун бир қиёфада, қўлидаги сумкасини гир айлантириб-ўйнаб келарди.

Кукарача беихтиёр тўхтади. Қиз қиё боқмай ўтиб кетди. Кукарача орқасига ўгирилиб, узоқлашиб бораётган қизнинг келишган қадди-қомати ва бежирим оёқларига тикилганча туриб қолди. Қиз ўзига эркак қишининг тикилиб қараётганини сезиб тўхтади, шартта бурилиб, икки қўлини белига тираганча Кукарачага тик қараб тураверди.

Кукарача хаҳолаб кулиб юборди.

— Нега куласиз? — деди қиз қовоғини солиб.

— Сиз, Ингасиз-а?

— Балки. Нимайди?

— «Балки» эмас, аниқ. Ингамисиз? — деб сўради яна Кукарача.

— Ха, Ингаман. Узингиз-чи?
— Сизни уч марта милицияга таклиф этган Кукарача бўламан.

— Ха-а-а... Хўш, нима демоқчисиз?
— Буни милицияга борганда биласиз, азим Инга! — Кукарача қизга яқинлашди.

— Мени милицияга олиб бориш осон эканми? — деди Инга қошларини чимириб.

— Шунақа деб ўйлаганимда, мана бу тепаликка чиқиб юрмасдим! — Кукарача очғини айтиб қўя қолди. — Лекин милицияга барибир олиб бораман.

— Фақат судраб олиб боришингиз мумкин! — деди кулиб Инга.

— Бундан осон иш бор эканми? Мен финларнинг иккита танкини штабимизга судраб келганман! — Бу гапни у жилмайиб, лекин жуда жиддий оҳангда айтди.

— Шунақа денг?
— Шунақа.
— Қанақа қилиб?

— Эртага эрталаб соат тўққизда милицияга келасиз. Уша ерда гапириб бераман. Мени исми Георгий Тушурашвили.

— Шунақами?
— Шунақа.
— Кукарача деган исм кўпроқ ярашади сизга?
— Кукарача деяқолинг бўлмаса.

— Балки бизниқига борармиз? Уша ерда бемалол гаплаша-верамиз... — Қизнинг овозида синчковлик, хурмат ва андак кўрқув оҳанги бор эди.

— Йўқ, ҳозир ишдан чарчаб келяпсиз... Сизниқига бошқа куни кираман, эртага эса сизни кутаман.

— Яхши.
— Эшингизга қақриқ қоғозини қистириб келганман. Хафа бўлманг. Қўчада сизни учратаман деб ўйламагандим. Қоғозни ўқимасдан, йиртиб ташланг.

— Бўпти.
— Хайр.
— Хайр.
Кукарача билан Инга аста тарқалишди.

Эртасига соат тўққизда ҳам, тўққиз яримда ҳам Инга келмади. Кукарача вақт ўтиши учун Инганинг паспорт столи архивдан олинган таржимаи ҳолини неча марталаб ўқиб чиқди.

«Мен, Инга Амирановна Лалишвили, 1920 йил 19 апрелда Тбилиси шаҳрида туғилганман. Отам — Амиран Давидович Лалишвили, 1926 йилда юрак хуружидан вафот этган. Онам — Анастасия Александровна Хмаладзе-Лалишвили — 1927 йилда сил касалидан вафот этган. Шундан сўнг мен Земо-Авчали болалар уйида тарбияландим. Уша ерда етти йиллик мактабни тугатдим. 1934 йилда икки йиллик фармацевтика билим юртига ўқишга кириб, уни 1936 йилда имтиёзли диплом билан тамомладим. Ҳозир 128-дорихонада ишляяман. Партия-сизман. Турмушга чиқмаганман. Яшаш жойим: Тбилиси шаҳри, Кабулети тепалиги, 137-уй.

И. Лалишвили.
27.IX. 1936 й.»

Инга келмади. Кукарачанинг дили оғриди, — қиз алдайди деб сира ҳам ўйламаган эди.

Папкани ёпиб, стол ғаладонига ташлади, энди ўрнидан туриб, фуражкани кийган пайтида... хонага Инга кириб келди. Кукарача бирдан енгил тортди.

— Салом, Инга! — деди у қиздан олдин.
— Салом, Кукарача! — Қиз таклифни ҳам кутмай, стулга ўтирди.

— Келишингдан умидимни узиб қўйган эдим. Инга кулди.
— Мен роппа-роса соат тўққизда келганман.
— Нега кирмадинг бўлмаса?

— Чунки мен аёлман, аёл зотининг табиати шунақа ўзи: у учрашувга белгиланган вақтдан сал олдинроқ келади-да, панароқ жойга беркиниб олади ва йигитини зимдан кузата бошлайди. Йигит шўрликнинг тоқати тоқ бўлганига ишонч ҳосил қилгандан кейингина рўпарасида пайдо бўлади... Мен

ҳам тол панасига яшириниб деразадан сени кузатиб турган эдим. Мана, энди кетмоқчи бўлганимда кириб келдим. Бор гап шу! — деди кулиб Инга.

— Учрашув муҳаббат билан боғлиқ бўлса, эҳтимол жуда ярашар! — деди Кукарача.

Инга андак хижолат бўлди.
— Нега қақирдинг мени? — деб сўради у совуққина ва сумкасини Кукарачанинг олдига қўйди.

— Нимадан бошласамикин? Финларнинг иккита танкиданми ёки... — Шундай деб у сумкани четроққа суриб қўйди.

— Танк ҳақидаги латифангни бутун шаҳар билади. Бўладиган гапни гапир! — Инга сумкасини столдан олиб, тиззасига қўйди.

Кукарача Инганинг қўшнилари ёзган аризани олди-да, имзо чекилган жойини йиртиб, ғаладонга ташлади, аризани эса Ингага узатди.

— Ма, ўқиб кўр!
У киприк қоқмай қизни кузатиб турди. Инга аввалига бетоқат бўлиб, ўтирган жойида бир қимирлаб қўйди, кейин юзини аста-секин қизил доғлар қоплади, қўллари қалтираб, кўзлари жиссага ёшга тўлди. Аризани ўқиб бўлгач, уни шартта иккига бўлди, столга ташлади.

— Ҳужжатни йиртиш мумкин эмас, Инга!
— Кечирасиз, — қиз бир ютиниб олди, — биламан, буни Каламанишвили ёзган!

Кукарача таажжубдан сесканиб кетди, Инга ёнига қизил қалам билан имзо чекилган фамилияни айтган эди.

— Аризага кўп одам қўл қўйган. Нима учун айнан Каламанишвили ёзган деб ўйлаяпсан?

— Чунки Каламанишвили — эски фоҳиша, бузуқ аёл! Ҳозир шартти кетиб, парти қолган, ҳеч кимга кераги йўқ, шунинг учун менга ҳасад қилгани қилган...

— Сени нимангга ҳасад қилади? Кимлигини биласанми? Уғри, фирибгар, банги бир одамнинг ўйнашисан! — деб унинг сўзини бўлди Кукарача.

Инга бир муддат гапини йўқотиб қўйди.
— У одам... — деди ниҳоят ўрнидан туриб. Сумкасини ерга тушиб кетганини ҳатто сезмади ҳам. — У одам, нима бўлганда ҳам, менинг эрим... Каламанишвилининг эса на эри, на ўйнаши, на дўстию на душмани бор... Қачонлардир давру даврон суриб юрган гўзал жувон ҳозир бу ёруғ дунёда сўппайиб, ёлғиз қолган... Худди мана шунинг учун ҳам у менга ҳасад қилади. Сен бунақа нарсени тушунмайсан, сен — эркансан, бунинг устига милиционерсан... Аризада айтилган беҳаё сўзлар масаласига келсак, мен буларни фақат ўша ялмоғиз кампирнинг ишратхонасида эшитганман... Шаҳарнинг бутун ўғрию қиморбозлари ўшаниқиди тўпланишарди... Муртало бирор марта ҳам мениқига маст бўлиб ёки бировни эргаштириб келган эмас. У мени севади, шаънига доғ туширадиган ишни ҳеч қачон қилмайди! — Инганинг асаблари панд бериб, оқариб кетган лаблари титрай бошлади. Сўнг ўзини таппа стулга ташлади.

— Қайси кунлари уйда бўлади у? — деб сўради Кукарача. Инга лейтенантга шубҳаланиб қараб қўйди.

— Буни олдиндан айтмайди.
— Уғрилларнинг одати шунақа-да...

— Қани айт-чи, шаҳарда кимнинг бир тийинини ўғирлабди?
— Билмайман... Лекин картотекамизда ўша авлиё эрингга алоқадор ҳамма маълумотлар бор: хавфли жиноятчи, Грузияда қинғир иш қилмайди, тўрт марта судланган, шундан иккитаси — қотиллик қилгани учун, фақат ўзига ўхшаган аёл одамларни ўлдиргани инобатга олинб, отувга ҳукм бўлмаган. Мана қанақа одам ўша фаришта эринг!

— Тупурдим картотекангга! Мана сен, ҳар куни маъшукангга бир саватдан атиргул тақдим қила олармидинг?

— Нега тақдим қилолмас эканман? Кварталимизни бекорга Вардисубани¹ деб аташадими? — деб гапни ҳазилга бурди Кукарача.

— Қишда-чи?
— Қишда қийиндир-ов...

— Ана шунақа! Муртало эса тақдим қиларди... — деди Инга фахр билан. — Ҳар ой минг сўмдан пул юбориб туриш-чи? Қўлингдан келармиди?

¹Вардисуба — Атиргул (грузинча).

— Нима деясан? Атиги саккиз юз сўм маош оламан! — дея хитоб қилди Кукарача.

— Мурталонинг эса қўлидан келарди!.. Маъшуқангни янги йил ва туғилган куни билан табриклаш учун дунёнинг нариги бурчагидан бўлса ҳам етиб келоласанми? Келолмайсан! Муртало бўлса — келади! — Инга куйиб-ёниб, эҳтирос билан сўзлар, Кукарача эса: «Қачон тўхтар экан бу тентак!» дея кутиб ўтирарди. — Мени кварталдаги барча эркаклардан муҳофаза қилиб, бировни яқин йўлатмай, худди қироличадай олиб юришга қурбинг етадими? Етмайди! Мурталонинг эса қурби етади, чунки у ҳеч кимдан қўрқмайди — сендан ҳам, милициянгдан ҳам, аммо сен ундан қўрқасан! — Инганинг ҳаяжони жазавага айлана бошлаган эди.

— Қўй, ўзингни бос! — деди Кукарача хотиржамлик билан. — Кейин, ёдингда бўлсанми: мен қўрқадиган одам ҳали дунёга келган эмас!

— Ростданми?

— Рост.

— Ҳа, майли. Етар энди!.. Хўш, нима истайсан мендан? Ҳеч нарса. Аризада кўрсатилган ножўя ишлар бошқа тақдорланмайди, деб тилхат ёзиб бер...

— Ножўя иш йўқ бўлса, нима такорланиши мумкин?!

— Бўлмаса, аризадаги гаплар ҳақиқатдан йироқ, ҳаммаси уйдирма, туҳмат, деб ёз.

Инга шундай деб ёзиб берди.

— Бўлдими? Кетаверайми? — деб сўради сўнг қиз.

— Бемалол! — деди Кукарача, аммо сабри чидмай, уни яна саволга тутди: — Айтгин-чи, ўша палидни чиндан ҳам севасанми ёки ундан қўрқасанми? Фақат ростини айт.

Инга бир оз ўйланиб турди-да, сўнг:

— Севги нималигини биласанми ўзи, Кукарача? — деб сўради.

Кукарача бош силкиди.

— Қани айт-чи?

— Сева олиш лаёқати — инсонга ҳадея этилган барча хазиналар ичида энг қимматлиси. Дунёдан муҳаббатсиз ўтган кишилар — бахтиқаро кишилардир.

— Ким ўргатди сенга бунни, Кукарача? — деди шивирлаб Инга.

— Анна Ивановна...

— Ким у?

— Шунақа аёл бор...

— Сенда шундай лаёқат борлигини сезганмисан?

— Ҳозирча йўқ... Узинг-чи?

Инга жавоб қайтармади. Урнидан турдию шартта бурилиб, хайрлашмасдан чиқиб кетди...

Кукарача анча вақтгача унинг узоқлашиб бораётган қадам товушларига қўлоқ солиб турди, сўнг стол ғаладонидан аризанинг йиртиб олинган бўлагини чиқазди-да, уни варақинг бор Инга йиритиб ташлаган қисмига елимлаб ёпиштирган, яна жойига ташлаб қўйди. Шундан кейингина ўрнидан туриб, дераза ёнига борди ва хонани шамоллатиш мақсадида уни ланг очиб юборди. Очди-ю, донг қотиб қолди: тол панасида Инга мўралаб турарди...

ГРУЗИЯ ССР ИЧКИ ИШЛАР ХАЛҚ КОМИССАРИГА

Республиканинг барча милиция органларига ушбун хабар шингизни сўрайман: 8 мартдан 9 мартга ўтар кечаси ТАГАНРОГ шаҳрида заргарлик буюмлари дўкони ўмарилган. 456325 сўму 40 тийинлик қимматбаҳо буюмлар ўғирлаб кетилган. Аниқланишча, жиноят иштирокчиларидан бири грузин, лақаби «МУРТАЛО» (Фамилияси номаълум). Иттифоқ бўйича қидирув эълон қилинди. Белгилари: ўрта бўйли, чорчақил, устки лабда чандиғи бор, олдинги икки тишига тилла қопланган.

СССР ИЧКИ ИШЛАР ХАЛҚ КОМИССАРЛИГИ
ЖИНОЯТ ҚИДИРУВ БОШҚАРМАСИНИНГ БОШЛИГИ
1940 йил, 11 март.

Милициянинг ҳамма ходимлари қатори Кукарача ҳам ушбу радиограмманинг бир нусхасини олди, лекин уни бу операцияга жалб қилишмади. Сабаби, районда бундай ишлар билан шахсан Сабашвилининг ўзи шуғулланарди. Шуниси ҳам борки, радиограмма бошликларга ҳам, оддий ходимларга ҳам андак ножоиздай туюлди: «Муртало шунчалик анойимидики, бегона шахарда қилғиликни қилиб қўйиб, тўппа-тўғри Тбилисига учиб

келса. Марҳамат, мен шу ерданман, олдинларга солиб олиб кетаверинглар, деб милицияни кутиб ўтирадиган лақма одам эмас у!» Ҳамма шундай деб ўйларди.

Аммо Кукарача бундан мустасно эди.

Ўн тўққизинчи апрель куни кечаси соат бирда Кукарача тўппончасини яланғочлаб Инганинг уйига бостириб кирди. Кирди-ю, остонада таққа тўхтади.

Стол ёнида икки киши — Муртало билан Инга ўтиришарди. Ҳали оғзи очилмаган шампан шишасини ушлаб турган Мурталонинг қўли ҳавода муаллақ қолди. У олдин Ингага, сўнг Кукарачага бир қаради-ю, аста қўлини туширди.

— Қимирлама! — деб буюрди Кукарача. У Мурталонинг қуроли ўнг чўнтагидалигини, бинобарин, ўнг қўлини бўшатмоқчи бўлганини дарров пайқаган эди.

— Шишани тепага кўтар!

Муртало итоат этди.

Шу пайт Кукарачанинг тўппончасидан гумбурлаб ўқ узилди, шишанинг учиб кетган оғзидан дастурхонга вишиллаб вино тўкилди. Кукарача тўппончасини чап қўлига олди-да, орқа томондан Муртало ўтирган стулга яқинлашиб, бармоғининг учи билан стул суянчиғига ташлаб қўйилган пиджакни кўтариб кўрди, оғир нарса йўқлигига ишонч ҳосил қилгач, уни яна жойига қўйди.

— Тур ўрнингдан!

Муртало турди.

Кукарача яшин тезлигида унинг шимининг ўнг чўнтагидан тўппончани суғуриб олиб, ўз киссасига солди. Кейин стол ёнига ўтирдию олдига қадаҳни сурди.

— Қуйишинг мумкин.

Муртало учовларига шампан тўлдирди, сўнг пичинг аралаш:

— Утирсам майлими? — деб сўради.

— Бемалол. Лекин жуда узоқ ўтиришингга тўғри келади, сенинг ўрнингда мен бўлганимда тик тураверардим...

— Ҳазиллашясанми? Милиционер ҳазил қилса, яхшилик аломати! — Шундай деб у жойига ўтирди.

— Мен — Кукарачаман.

— Биламан. Нима учун деразадан кирмадинг?

— Эшиқдан қочиб кетмаслигинг учун.

— Эшик қулфлоглиқ эмаслигини қаёқдан билдинг?

— Усулларинг эскирган, Муртало, унақа анқов йўқ ҳозир!

— Яхши отаркансан!

— Тўппончадан бешта ўқни ҳам ўн очкога ураман. Пичоқ отсам, учтасини «ўн»га, икитасини «тўққиз»га теккизаман. Қанча масофаданлигини ҳам айтмайми?

Муртало афтини буриштирди.

— Нима керак ўзи сенга, нега келдинг? Биласан-ку, Грузияда тинч юраман, маҳаллий ҳокимиятни безовта қилмайман. Битта «ўйинчоқ»ни деб турмага рўпара қилишинг яхшимас. Қурол олиб юргани учун қамоқда ўтириш Мурталога ярашмайди. Бундан ташқари... Кўнглиннга келмасин-у, ўзингдан қолар гап йўқ: турманинг фақат кирадиган эшиги эмас, бошқа эшиклари ҳам бор... — Муртало пиджакига қўлини чўздди.

— Кераги йўқ, Муртало! — деб огоҳлантирди Кукарача тўппончасининг тепкисини кўтариб.

— Папирос олмоқчиман! — деди Муртало ғижиниб.

— Унда майли...

Муртало папирос тутатди.

— Хўш, нима учун ичамиз? — деб ярим ҳазил, ярим чин сўз қотди Кукарача.

— Милиция учун! — деди ишшайиб Муртало.

— Милиция учун! — Кукарача қадаҳни бир кўтаришда бўшатди.

Унга ҳеч ким шерик бўлмади.

— «Уйинчоқ» учун турмага тиқиш яхшимас, дегин?

— Улай агар, арзимайди, Кукарача! — деб жавоб берди Муртало маънодор қилиб.

Кукарача индамади, кейин ҳанузгача миқ этмай ўтирган Ингага юзланди:

— Илтимос, хоним, — деди у, — исирға ва узукларингизни ечсангиз!.. Бриллиант кўзли исирға билан узукларингизни... Ечиб, столга қўйинг...

Инга каловланиб қолди.

— Ҳаддингдан ошясан, Кукарача! — деди Муртало боши-

ни сарак-сарак қилиб. — Бу ишга менинг алоқам йўқ! Аёл кишига ёпишма, ундан кўра соққасини ола қол!

Кукарача Мурталонинг сўзларига эътибор бермади, ўз навбатида, шунчаки қизиқаётган кишидай:

— Дарвоқе, Таганрогдаги заргарлик дўконидан ўмарган бошқа буюмларингни қаёққа қўйгансан? — деб сўради ундан.

Муртало жавоб қайтариш учун оғиз жуфтлади-ю, аммо дарров айниди. Орадаги сукут беш минут давом этди. Муртало яна папирос тутатди, кетма-кет уч-тўрт марта тортдию бирдан энгашиб туриб папирос чўғини Инганинг юзига босди. Кукарача овоз чиқаришга ҳам улгуролмади. Инга чинқирганча бошини орқага ташлади, шунда қизнинг чап ёноғидаги тангадек жой гўшти чиқиб кетганини кўриб, Кукарачанинг нафаси ичига тушиб кетди.

— Сотдингми, қанжиқ? — деб чинқирди Муртало ва шу заҳоти Кукарача туширган кучли зарбдан полга ағдарилиб тушди. Лейтенант унинг қўлларини боғлаб, қизнинг ёнига келди.

— Фафлатда қолдим! — деди у афсусланиб.

Инга жавондан қандайдир малҳам олиб, ярасига босди, Кукарача эса базўр ўзига келган Мурталонинг ёқасидан ушлаб, бир-икки силкитди-да, оёққа турғазди ва чексиз бир нафрат билан:

— Сен одам эмас, палидсан! Сенга лақаб қўйганлар янглишмаган экан! — деди.

Муртало лейтенантга еб қўйгудай ўқрайиб, тишларини гичирлатди:

— Пушаймонлар ейсан ҳали, Кукарача... Хунинг билан жавоб берасан... Агар шундай бўлмаса, Муртало отимни бошқа қўяман!

— Кўрамиз, ҳозирча менинг навбатим! Қани, олдимга туш! — Шундай деб у Мурталони эшик томонга итарди.

Шунда кутилмаган, Кукарача ҳатто тасаввурига ҳам сигди-ролмайдиган ҳодиса рўй берди: Инга чопиб келиб, лейтенантнинг пойига тиз чўкди:

— Мени хароб қилма, Кукарача! Милицияга уни мен тутиб бермаганимга ким ишонади?! Елвораман!.. — У лейтенантнинг қўлига қайноқ лабларини босди. — Қўйвор!.. Ахир, эркаксан-ку! Менга раҳминг келсин! Агар бу уйдан ўлигим чиқшини хоҳламасанг, ҳозироқ қўйвор!

— Нималар деяпсан?! Нега ўзингни ерга уряпасан? Шу ярамасни дебми? Тур ўрингдан!

— Йўк, Кукарача! Сен буларнинг таомилини билмайсан! Улдиришади мени, сўйиб кетишади! Утинаман сендан, қўйвор уни! Мени уйимдан соғ кетсин!

— Инга, нима деганинг бу?! Ахир мен шахсий ишимни эмас, давлат вазифасини бажаряпман-ку! Қандай қилиб қўйиб юбораман?! —

— Қўйвормасанг, ўзимни ўлдираман, Кукарача! Ҳозироқ ўлдираман!

Шу тобда Ингадан ҳамма нарсани кутиш мумкинлигига Кукарачанинг ақли етди. Милиция лейтенанти Георгий Тушурашвили темир эмас эди, у ҳам расмана одам эди. Ана шу одам ўзига ўхшаган бошқа бир одамнинг юзидан ўтолмади. Стол устидан пичоқни олдию Мурталонинг қўлидаги тугунни шартта кесиб ташлади.

— Жўна! — деди у.

Муртало жойидан жилмади.

— Кет! — деб такрорлади Инга.

Муртало эшик томон юра бошлади.

— Деразадан сакра! — деди Кукарача.

Муртало орқасига қайтиб, деразадан ташқарига сакради. Орадан бир мунча вақт ўтгач, лейтенант тўппончани деразадан чиқариб, осмонга ўқ узди. Ҳануз полда узала тушиб ётган Инга Кукарачанинг ёнига эмаклаб келиб, хўнграганча унинг оёқларини кучди.

— Тур!

— Нима деб жавоб берасан энди?!

— Қўявер, бир гап бўлар...

Кукарача уни қўлтигидан ушлаб турғазиб қўйди, сўнг тўппончасини чўнтагига солиб, хонадан чиқиб кетди.

Ён-атрофдаги деразаларда чироқ кўринмасди. Аммо қути ўчган, айна пайта, мошоаталаб қўшнилар қоронғилик қаъридан ўзига тикилиб турганини Кукарача аниқ-равшан ҳис қиларди...

Сабашвили кабинетни ичкаридан беркитиб олган эди.

Кукарача эса стулда бошини ҳам қилганча ўтирарди. Давид қафасга солинган йиртқичдай хонада зир айланар, вақти-вақти билан лейтенантнинг тепасига келиб, дағдаға қиларди:

— Е тавба! Нима, Мурталони кварталингдаги мишиқи болалардан бири деб ўйладингми?! Уни қамаш учун Иттифоқ бўйича қидирув эълон қилинган, бу нодон Шерлок Холмс бўлса, бир ўзи операцияни амалга оширмоқчи бўпти-я! Нима деб атадинг ўша операциянгни? «Инга ва Кукарача»ми ёки «Вакелик Кукарача»ми? — Давид графиндаги сувни бир кўтаришда ичиб юборди. — Трибуналга тушинг кеп қолдимми?! Нега мендан яширдиг, а?!

— Нимани яширибман? Билиб ўтирибманми? Туғилган куни билан табриклагани борувдим. Борсам, бегона одам ўтирган экан... — деб гўлдиради Кукарача.

— Бегона одам дейди-я! Ярим кечада нима қилиб юрибсан у ёқда?

— Ишдан қутулганидан кейин бордим-да...

— Нега бординг? Сенга ким бўлади у — дўстингми? Жиянингми? Эсинг жойидами ўзи? Келиб-келиб фоҳишага айланишасанми?!

— Вазифам шу... — деб жавоб берди Кукарача хотирчмлик билан.

— Нима — вазифанг?! — Сабашвили анграйиб қолди.

— Вазифам — маънавий таъсир ўтказиш...

— Учир, ҳозир сеням, ўзимниям отиб ташлайман!.. Ҳўкизнинг қулогига танбур чалиб ўтирибман-а! Ҳаммасига ўзинг айбдорсан! Ҳайф сенга милиция! Миянг айниб қопти! Болалар боғчасида ишлашнинг керак эди!..

— Айтдим-ку, тасодифан устидан чиқиб қолдим, ура қочди...

— Орқасидан ўқ узибсан-ку?!

— Тўғри... Отдим, лекин теккизолмадим.

— Қачон отдинг? Бир соатдан кейинми?

— Ё тавба? Қочиб қолди-да, ярамас! Нима қилайин энди? Узимни ўлдирайинми? Шуни хоҳлаясанми?

Давид стол ёнига ўтирди-да, бошини чангаллаганча узоқ сукутга кетди. Кейин Кукарачанинг олдига бир варақ қоғоз билан ручка қўйди.

— Ёз... Нима деб сарлавҳа қўйсанг ҳам майли — аризами, илтимосномами, рапортми... Хуллас, милицияда ишлаш-ни хоҳламайман, ишдан бўшатишингни сўрай...

Вақт ўтиб борар, Кукарача бўлса ручкани қўлга олай демасди. Лейтенантнинг руҳида қаттиқ кураш, ғалаён кечаётганини Сабашвили тушунди. У ўзини босиб, хотирхам оҳангда: — Нима бўлди сенга, Георгий? — деб сўради.

— Давид, биласан — ариза ёзишим, милициядан кетишим мумкин... Мени бошқа нарса қийнапти... Сендан айрилишдан, ўзимга ҳўрматини йўқотишдан қўрқяпман... Шунинг учун ҳозир мени ҳайдама, илтимос. Хатоимни тузатишимга имкон бер... Гуноҳимни ювман, ўлсам ўламан-у, лекин ювман... Сабашвили ички телефон трубкасини кўтарди.

— Габо, бир минутга бу ёққа кир...

— Нима қилмоқчисан? — деб сўради Кукарача.

— Ҳоврингдан туширмоқчиман.

— Узоқ давом этадимми?

— Эсингни йиғиштирволгунингга қадар.

— Демак, умрбод ўтирарканман-да? — деди синиқ жилмайиб Кукарача. — Аммо-лекин шуни айтишим керакми, Ингани тўғри йўлга қайтариш анови аблаҳ Мурталони тутиш кўра юз маротаба муҳимроқ менимча.

— Нима?! — Давиднинг кўзи ола-қула бўлиб кетди. — Демак, қўйворган экансан-да?!

— Оббо! Нега марта айтаман — қочди, қочиб кетди!

Давид яна бир нарса демоқчи эди, аммо шу пайт кабинетга ўринбосари Габо кириб келди.

— Салом!

Ҳеч ким алик олмади. Габо бир гап ўтганини дарров пайқадую тилини тишлади.

— Қурулини олиб, ўзини карцерга қама! — деб буюрди Давид.

— Карцер банд.

— Ким бор?

— Мтацминдалик Апо, ўғри.

— Апо-мапонгни билмайман! Карцер дарҳол бўшатилин!

— Апони нима қиламан?

— Билмайман. Кўйвор!
— Йўғ-эй!
— Нима гуноҳ қипти?
— Буфетчини дўппослаган.
— Нима учун?
— Ҳақидан уриб қолган экан.
— Утган ишга саловат... Кўйвор!
— Қаёққа?
— Кулофингиз битиб қолганми, капитан? Анови Апонгизни жўнатиб, карцерга Георгий Тушурашвилини, Кукарачани қаманг. Тушунарлими?
— Хўп бўлади, ўртоқ майор! — деди Габо қаддини ғоз қилиб.
— Ҳа, баракалла. Олиб боринг!
Сабашвили кабинетдан чиқиб кетди.

Уша кундан бошлаб Кукарачанинг ҳаётида нимадир ўзгарди, у бошқачароқ бўлиб қолди. Баъзилар, лейтенантнинг омади келди, деса, бошқалар аксинча, омад ундан юз ўгирди, дедиларди. Бировлар инспекторимиз кўйдаи юовшо бўлиб қолди-я, деб таажжубланса, яна бировлар, аксинча, уни суюқоёқ қиз билан дон олишиб юришда айблашарди. Хулласи калом, Земмелдан¹ то қишлоқ хўжалиги институтигача, Вэредан то Мтацминдагача — ҳамманинг оғзидан Кукарача эди.

— Кеча Кукарачани дорихонада кўришибди...
— Негадир Кобулетига серкатнов бўлиб қолди...
— Ингани айтмайсанми... ўзини бамисоли фаришта қилиб кўрсатади, худди Муртало билан у эмас, мен илакишиб юргандай...
— Юрагим сезиб турибди, Муртало икковиниям соғ кўймайди...
— Усти-боши бир ақволда, лекин ўзини туттишини кўрсанг, дунёда ундан бахтиёр одам йўқ дейсан...
— Барибир у эски жазманидан қолмайди...
— Кукарача ҳар куни эрталаб соат олтида чиқиб кетармиш уникидан...

— Балки никоҳдан ўтишгандир?
— Йўғ-э, бўлиши мумкин эмас!..
Бу гаплар ростми, ёлгонми — ҳарҳолда ўша кунлари Инга билан Кукарачанинг исми бир-бирига уйқаш бўлиб кетгани ҳақиқатини...

Инга оғиз ойнасининг дугонаси Анисо холаникидан қайтардик. Янги жойга кўчмасимиздан олдин улар билан бир бинода, Анастасьев кўчасида яшаганмиз. Энди ойим билан Анисо хола ҳафта ўтмай бир-бирларини йўқлаб туришарди. Эски дўстлар уззукун чақ-чақлашиб ўтиришар, биз эса, Анисо холанинг ўғли — тенгқурим Зураб икковимиз ҳовлида копток тепардик.

Хуллас, биз уйга қайтардик... Мен ойимга Варазисхеви жарлиги устидан тортилган водопровод қувуридан Дуду билан қандай қилиб кўзимни юмиб ўтганимизни сўзлаб хела-ётгандим. Ойим гапимни эшитиб бўлди-ю, бирдан халолаб кулиб юборди:

— Нима учун бунақа ёлгончилигингни айтиб берайми?
— Айтинг-чи! — дедим астойдил қизиқиб, негаки шунақа одатим борлигини ўзим ҳам билардим — баъзан ақл бовар қилмайдиган латифалар тўқишни хуш кўрардим.

— Сен туғилганигда мен студент эдим, уйда кўз-қулоқ бўлиб турадиган одам йўқ эди, шунинг учун сени Анисога таъриф кетардим. У ярамас дегин, йиғламаслигинг учун сенга сўз кўксини тутаркан. Чақалоқлигида қуруқ сийнани эмган бошқарнинг ҳаммаси ёлгончи бўлиб ўсади! Тушундингми? Иккаламиз ҳам мириқиб кулдик.

Вэре бозори олдида Кукарачага дуч келдик. Унинг ёнида одмигина кийинган хушрўй бир жувон ҳам бор эди. Мен Ингани дарров танидим.

— Салом, Анна Ивановна! — деди Кукарача тавозе билан.
— Кукарача, азизим, салом! — Уни кўриб ойим хурсанд бўлиб кетди. — Қаёқларда юрибсан? Аҳволинг қалай?

— Раҳмат, ёмон эмас. Узингиз-чи? Тамаз хафа-қилмаяптими? Агар гапингизга кирмаса, бир оғиз менга айтинг, таъзирини бериб кўяман... — Шундай деб у менинг бошимни силарди.

— Йўқ, нега унақа дейсан, лекцияларинг беҳуда кетмади. Фақат ҳар замонда билмасдан ёлгон гапириб қўяди, холос.

— Ҳечқиси йўқ, Анна Ивановна, баъзан ҳаммамиз ҳам бир-биримизни алдаймиз, — деди Кукарача менинг ёнимни олиб ва сал нарироқда уялинқираб турган Ингага бир қараб кўйди.

— Танишинглар, Анна Ивановна, менинг дўстим — Инга Лалиашвили.

— Э-э, Инга шуми? Ажойиб қиз экан! — Ойим унга қўлини узатди. Инга қимтиниб, омонатгина қўл берди.

— Сиз уни қаёқдан биласиз? — деб сўради Кукарача таажжубланиб.

— Ана холос, сен билан Инганинг номи одамзотнинг оғзидан тушмай қолди-ку, азизим! — деди ойим кулиб.

Инга қип-қизариб кетди.

— Ушанда тўғри гапирган экансиз, Анна Ивановна, жудаям тўғри гапирган экансиз... — деди Кукарача.

— Қачон?

— Ёдингиздами: «Инсонга ҳадея этилган барча хазиналар ичида энг қимматлиси — сева олиш лаёқатидир», деган эдингиз.

— Ҳа-а... — деди ойим эслаб.

— Раҳмат сизга, Анна Ивановна!

— Мени нима алоқам бор?

— Барибир сиздан миннатдорман.

— Арзимайди, Кукарача...

— Хайр бўлмаса!

— Омон бўлинглар!

Кукарача билан Инга кетди. Ойим уларнинг орқасидан қараб қолди.

— Чиройли қиз экан! — деди бир оздан кейин.

— Жудаям!

— Вой билағон-эй! — Шундай деб ойим гарданиямга секин уриб кўйди. Сўнг ўнг кафтини ишқалаб: — Қўли бирам мулойим, бирам ёқимли... — деди улар кетган томондан кўз узмай.

Уша воқеадан кейин орадан бир неча ой вақт ўтди. Бир куни Марта холанинг ҳовлисига ранги докадек оқариб кетган Зевара чопиб кирдию хўнграб йиғлаб юборди:

— Кукарачани ўлдиришибди!

...Орадан ўн минут ўтар-ўтмас кварталимизнинг жамики аҳолиси Инганинг уйи ёнига тўпланди.

Санитарлар билан иккита милиционер замбилда Кукарачани олиб чиқишди. У беҳуш эди. Кўкрагининг ўқ тешган икки жойидан ҳануз қон силқиб турарди...

— Инга, — деди у, — кўз олдимни туман қоплапти... пушти ранг туман... Сени кўролмаяман... Эҳ, Муртало, номардик қилдинг-а, ярамас!.. — Кукарача афсус билан бош чайқади, кейин кўзларини Ингага қадаб, қўлини унинг юзи томон узатди. Қўл ҳавода бир лаҳзагина муаллақ турдию сўнг гўё биров зарб билан кесиб ташлагандай, «тўп» этиб замбилга тушди.

Кукарача — милиция лейтенанти Георгий Тушурашвили, ана шундоқ — заррача ҳам инграмасдан, бир оғиз ҳам гапирмай, кулимсираб жон берди.

Давид Инганинг билагига аста қўлини теккизди. Қиз бошини кўтарди: кўзларидан дувиллаб ёш қуйиларди.

— Қаёққа кетди? Қайси томонга кетди?

Инга Удзо¹ ёққа ишора қилди.

Давид оломон орасидан секин сирғалиб чиқди-да, худди бўри изига тушган қоплондай, Удзога қараб йўл олди. Эрталаб у Бетаниадан² Мурталони отга ўнгариб келиб, милиция ҳовлисига ташлади. Мурталонинг қўллари боғлоқлиқ, ҳамма ёғи дабдала, лекин тирик эди.

Роппа-роса бир ойдан сўнг халқ судининг мўъжазгина хиёбон ёнидаги биносидан муораза бошланди. Унда иштирок этишни хоҳловчилар суд зали у ёқда турсин, ҳатто хиёбонга ҳам сиғмай кетди. Залда айтилган ҳар бир сўз оғиздан-оғизга ўтарди.

Ойим судга бормади, аммо мен бирорта йиғилишни ҳам қанда қилмадим. Ҳар куни у ердан қайтиб келишни билан нима гап бўлганини ойим ипидан-иғнасигача сўраб-суриштирарди.

Суд суд бўлганидан буён бунақаси учрамагандиров — судья бечора айбланувчини ҳимоя қиладиган одам топгунча қийна-либ кетди. Тбилисидаги каттаю кичик адвокат Мурталога хомийлик қилишдан бош тортди: одамларнинг ғазаб-нафратини

¹ Земмель — қачонлардир Земмелнинг хусусий дорихонаси жойлашган жойни тбилисилиқлар ҳамон шу ном билан аташади.

¹ Удзо — Тбилиси атрофидаги тоғ.

² Бетания — Тбилиси яқинидаги ибодатхона.

қотилнинг ҳамтовоқлари ваъда қилган ришвату пўписалардан устун келди.

Муораза эрта тонгдан қоронғи кечгача, қисқа танаффуслари билан, уч кун давом этди. Сўроққа қақирилган гувоҳларнинг сони ортиб борган сайин Мурталонинг қилмишлари ҳам биринкетин ошқор бўлаверди.

Учинчи кунги эрталабки мажлисга, Давиднинг илтимосига кўра, биринчи маротаба Инга ҳам келди. У бошдан-оёқ қора кийинган, шунданми, энг аввало пахтадек оппоқ юзи киши зеҳнини тортарди. Инга залга Давид билан бирга кирдию судья ва унинг маслаҳатчилари рўпарасига бориб тўхтади; ёғоч панжара ортида, икки милиционер орасида ўтирган ва сочи устарада қирилган Муртало томонга ҳатто қайрилиб ҳам қарамади.

Таомилдаги расмиятчиликдан сўнг сўроқ бошланди.

СУДЬЯ. Айтинг-чи, бу иш юзасидан нималар дея оласиз?
ИНГА. Кукарача уйимга туш пайти келди...

СУДЬЯ. Сиз Георгий Тушурашвилини назарда тутяпсизми?
ИНГА. Мен уни Кукарача деб ўрганганман.

СУДЬЯ. Ихтиёрингиз... Хўш, нима учун Кукарача айнан сизникига келди?

ИНГА. Чунки у менинг эрим эди.

СУДЬЯ. Айбланувчи ким эди сизга?

ИНГА (узоқ сукутдан сўнг). Мурталоми?

СУДЬЯ. Шалва Фридонович Хизаншвили.

ИНГА. Мен унақа одамни билмайман.

СУДЬЯ. У чап томонингизда, айбланувчи курсисида ўтирибди.

ИНГА. Бу аблаҳни исми Муртало.

СУДЬЯ. Сизга ким бўлади у?

ИНГА. У менинг ўйнашим эди... (Залда ғала-ғовур). Кукарача билан танишмасидан олдин, албатта.

СУДЬЯ. Судга шу нарса маълумки, сиз Тушурашвили билан қонуний никоҳда турмагансиз.

ИНГА (қатъий). У менинг эрим эди!

СУДЬЯ. Сизнингча, жабрланувчига нисбатан қилинган жиноятнинг сабаблари нимада?

ИНГА. Кукарача — жабрланувчи эмас, у ўлдирилган (Залда ғала-ғовур).

СУДЬЯ (хижолатомуз). Давом этинг...

ИНГА. Кукарача уҳлаб ётган эди. Бирдан хонага тўппонча яланғочлаб Муртало бостириб кирди. Мен қўрқанимдан додлаб юбордим, лекин бир кунмас-бир кун шундай бўлишини билардим... Кукарача қуролини олишга улгуролмади. Унинг тўппончаси ҳам Мурталонинг қўлида эди... (Инга жим бўлиб қолди.)

СУДЬЯ. Гапираверинг, гапираверинг...

ИНГА. Кукарача ечиниб ётган эди. Кўзини очдию кийимига қўл чўзди. «Ташвишланма, мен билан майкада ўтириб суҳбатлашсанг ҳам бўлаверади!», деди Муртало.

— Нега келдинг? — деб сўради Кукарача.

— Мендан сўраяпсанми? — дея ҳайрон бўлди Муртало.

— Инга иккаламиз бир-биримизни севамиз.

— Ростданми?! Қаттиқ севадизларми?

— Муртало, қуролни жойига қўйгину жўнаб қол.

— Иккаласиниямми? Еки фақат сенникиними?

— Иккаласини!

— Мабодо кишининг йўқми? Қўлимга солардиму сен билан тўппа-тўғри милицияга бораверардим.

— Қалланг ишлаганда шундай қилган бўлардинг... — Кукарача шимини олди.

— Айтиб қўяй, ўрнингдан турдинг — отаман!

— Отолмайсан! Мени отсанг — ўзинг ҳам омон қолмайсан!

— Чўпчанингни бошқа одамга айт! Жиноят кодексини сув қилиб ичиб юборганман. Сени рашк туфайли ўлдираман, бунинг учун беш йил, нари борса, саккиз йил оламан. Мочағарингни нархини оширма бунча!

— Унда мени ҳам ўлдир! — деди Инга.

— Йўқ, азизим! Улим сен учун фароғат, бунинг учун эса азоб. Сен яшашиг керак, қариб-чиригунингча яшашиг керак!

— Қилмишимга яраша! — деди Кукарача.

— Тўппа-тўғри, хато қилдинг! Биласанми, нима учун? Чунки сен чекист эмас, лақашиқилдоқсан, шунинг учун ҳам манови фоҳишанинг ноғорасига ўйнаб юрибсан!

СУДЬЯ. Нима учун Кукарача «қилмишимга яраша» деди? Айбланувчи, «хато қилдинг», деганда нимани назарда тутган эди?

ИНГА. Гап шундаки, бир йил бурун Кукарача манови аблаҳни қўлга тушириб, мени илтимосимга биноан тагин қўйиб юборган эди...

СУДЬЯ (ўрнидан туриб кетаёзди). Нима? Қўлга тушириб, яна қўйиб юборган эди?!

ИНГА. Ҳа. Сиз Кукарачани билмасдингиз... у оққўнғил, ҳалол ва пок одам эди...

СУДЬЯ. Давом этинг...

ИНГА. Бошқа гапим йўқ.

— Едингдами, бу қилмишинг учун бир куни пушаймонлар ейсан, деган эдим? — Муртало иккала тўппончанинг ҳам тепкисини шайлади.

— Отма, Муртало! — деди Кукарача хотиржам ва андак ўқинч билан.

СУДЬЯ. Кейин-чи?

ИНГА. Кейин Муртало каравотга яқинлашди...

Шундай деб Инга Муртало ўтирган панжара томон бир неча қадам қўйди, сўнг нимчасининг тугмаларини ечди-да, қўйнидан тўппонча чиқазиб, то милиционерлар ўзларини ўнглаб олгунларича, Мурталога қарата кетма-кет ўқ узди.

Муртало сапчиб тушди, қўллари билан юзини беркитиб, ўзини ерга ташлади. Ҳар ўқ узилганда у бўрндай увилларди. Бир зумда ҳаммаёқ остин-устин бўлиб кетди.

Инганинг тўппончаси етти марта қарсиллади. Сўнг залга оғир сукунат чўқди.

Инга тўппончани ташлаб, полга ўтирди-да, бошини тиззаларига қўйганча ҳўнграб юборди.

Мен уйга тушга яқин қайтдим. Ойим шўрва сузиб келиб, суддаги гаплардан эшитиш ниятида ўзи ҳам стол ёнига ўтирди. Мендан на садо чиқар, на овқатга қўл урардим. Шундан кейин у шўрвани опчиқиб кетиб, мен яхши кўрадиган яхна котлет билан оқ нон келтириб қўйди. Аммо бунга ҳам қиё боқмаганимни кўриб, безовталаниб қолди.

— Нима бўлди сенга, болам, тобинг йўқми? — деди ойим пешонамга кафтини босиб.

— Бугун Ингани сўроқ қилишди.

— Нима деди боёқиш?

— Мурталога етти марта ўқ узди.

— Нима?!

— Ҳа. Тўппончадан.

— Нималар деяпсан ўзи?! Суд залида-я! Етти марта?! —

Ойим ҳамон қулоқларига ишонмасди.

— Ҳа, суд залида.

— Ўзинг кўрдингми?

— Кўрдим-да.

Ойим бир ўрнидан туриб, яна ўтирди.

— Кейин-чи?

— Теккизолмади.

— Еттитасиниям-а?

— Ҳа, еттитасиниям.

— Э, аттанг! — деб пичирлади ойим ва ўрнидан туриб, ошхонага кириб кетди. Салдан кейин мен ҳам унинг изидан чиқдим. Ойим дераза олдида ўтирар, университет биносининг оппоқ гумбазига тикилганча буркитиб папирос тортарди. Мен унинг ёнига, полга чўқдим-да, бошимни тиззаларига қўйдим. Биз шу аллозда узоқ ўтирдик... Бир маҳал ойимнинг илиқ, мулоим кафти текканини сездим: у оҳиста бошимни силарди. Уғринча кўз қиримни ташладим. Ойимнинг иккала юзидан ёш думалар, ияги билинар-билимас титрарди.

— Теккизолмади, дегинг? — дея қайта сўради у.

Мен бош ирадим. Сездимки, ўпкаси тўлиб, ҳўнграб йиғлагиси келяпти-ю, аммо ўзини базўр тийиб турибди — ойим ана шунақа бардошли, ана шунақа мағрур аёл эди.

Томоғимга бир нарса қадалгандай бўлди, чидаёлмадим: бошимни ойимнинг тиззаларига босдим уйғлаб юбордим — аввалига пиқиллаб, сўнг ўкириб-ўкириб йиғладим. Ойим менга тасалли бермас, ҳамон меҳрибонлик билан бошимни силарди. Унинг учун ҳам мен йиғлардим...

Бу воқеа 1941 йилнинг 21 июнида содир бўлди, лекин

эртасигаёқ ёддан кўтарилди: 22 июнь куни ҳамма даҳшатли хабардан саросима ичида қолди — фашистлар Германияси мамлакатимизга кўққисдан ҳужум бошлаган эди.

Фақат бир мартагина, 1943 йилда Марта хола Кукарача билан Ингани эслаб, кўзига ёш олди — ўшанда ҳамшира Инга Амириановна Лалиашвили ҳалок бўлганлиги тўғрисида ҳарбий комиссарликка фронтдан хат келган эди.

Кукарачани мен ҳам эсладим, тўғрироғи, 1979 йил 12 октябрь куни тунги соат 12 да, иккинчи инфаркт хуруж қилмасидан ярим соат олдин уни тушимда кўрдим. Ё алҳазар, Кукарача ҳалиям ўша-ўша, йигирма бир ё йигирма икки ёшда эмиш, мен эсам элликдан ошиб кетганман. У ҳамон менга насиҳат қилар ва йўл-йўриқ кўрсатармиш...

Тирик атиргул

1986 йилнинг 22 май куни. Пайшанба. Тошкент вақти билан соат ўн бирлар.

Атоқли гуржи ёзувчиси, Ленин мукофоти лауреати Нодар Владимирович ДУМБАДЗЕ-нинг ўзбек тилига ўгирилган «Кукарача» қиссаси «Ёшлик»нинг 7-сонида эълон қилишга тахтланди...

Кукарачанинг ўзи эса бир муртад ўқидан ҳалок бўлди. Аниқроғи, Кукарача 1941 йилнинг 21 июнь куни ҳалок бўлган эди. Биз бўлсак, ушбу қиссани ўқиганимиздан кейингина ўша машъум хабардан дарак топдик.

Кукарача бир муртад ўқидан ҳалок бўлди... Пушкин ҳам бир муртад ўқидан ҳалок бўлган эди. Кейин, худди ўшандай ўқ Лермонтовни қулатди...

Тўғилади Русда шоирлар

Дантес ўқин кўксига жойлаб!..

Кукарачадан ажралиш оғир. Уни ёлғиз ташлаб кетиш инсофдан эмас — у ҳалок бўлди. Зеро, марҳум бошида сукут сақламоқ жоиздир.

Дафъатан, вужудни («**Рухим, сен вужуднинг ғамини ема!**») енгиб бўлмас бир истак қамраб олади: Грузин довонидан ошиб ўтсангу Кукарачанинг қабрига уч юзу олтимиш беш сават қизил атиргул қўйсанг. Тирик атиргул!..

- Алло, Тбилиси шаҳрими?
- Ҳа.
- Кечирасиз, бу Нодар Думбадзенинг уйими?
- Ҳа.
- Ассалому алайкум!
- Ваалайкум ассалом!
- Биз Тошкентдан — «Ёшлик» журнали редакциясидан безовта қиляпмиз.
- Қулоғим сизда.
- Кечирасиз, сиз Нодар Владимировичнинг рафиқаси бўласизми ёки қизлари?
- Рафиқаси — Нинул Михайловнаман.
- Калбатано, «Кукарача»ни журналлимизда эълон қилаётирмиз..
- Бахайр.
- Шунга, қиссанинг бошидами, охиридами мухтасаргина сўз берсакмикан деб турибмиз.
- Жуда яхши.
- Ердамингиз керак, калбатано.
- Бажонидил.
- «Кукарача» қандай ёзилгани ҳақида гапириб беролмайсизми?
- Жоним билан: Нодар Владимирович ижод қилмоқчи бўлса, дарҳол денгиз бўйига жўнаб кетарди. «Кукарача»ни ёзиш учун ҳам денгиз бўйига жўнаб кетди...
- Пляжгами?... Дарвоқе, Антон Павлович Чехов «Овчи» деган ҳикоясини (1886 й.) пляжда ёзган эди. Лекин, Д. В. Григоровичга маъқул тушган бу ҳикоя негадир Иван Бунинга ёқмайди, «...нахожу его слабым рассказом», дейди...
- Б-э, пляжга эмас, Қора денгиз бўйидаги чорбоғимизга жўнаб кетди... Чорбоққа! Чорбоғни биласизми ўзи?
- Чорбоғларинг борми?!
- Ҳа, чорбоғимиз бор. Нодар Владимирович чорбоғимизда «Кукарача»ни ёза бошлади.
- Узок ёздими?

— Йўқ. У ҳеч нарсани узоқ ёзмас эди: бир ўтиришда шартта ёзиб ташларди, вассалом. Ғайратли эди-да!.. Лекин, «Кукарча»ни ёзаётган пайтида бирдан тоби қочиб қолди. Тоби қочгач, ёзишни тўхтатди... Соғайгач эса, «Кукарча»ни биратўла тугатиб қўя қолди...

— Калбатано, гапираверинг мен яхши эшитяпман.

— ... Қиссада Нодар ўзининг болалигини ёзган. Албатта, кўпгина ўринлар тўқима — тўқилган... Кечирасиз, ҳозир Тошкентда соат неччи бўлди?

— Ун бирдан ярим соатча ўтди, чамаси... Боғларингда гуллар кўпми?

— Ҳа, Нодар Владимирович, айниқса, қизил атиргулни — тирик атиргулни, қуёшни жуда яхши кўрарди. Зеро, гул қуёшсиз яшай олмайди!

— Ўзбекистон — серқуёш ўлка. Мана, ҳозир Тошкентда йигирма даража атрофида иссиқ. Тушдан кейин ўттиз даражага чиқади. Эҳтимол, симоб устунлари қирқни кўрсатса не тонг!

— Биламан, Тошкент ажойиб шаҳар!

— Ўзбекистонда ажойиб шаҳарлар жуда кўп: Самарқанд, Бухоро... Айтмоқчи, улуг Ҳофиз Шерозий суюкли ёрнинг қаро холига Самарқанду Бухорони алиштириб юбораёзган эди: «Агар кўнглимни шод этса, ўшал Шероз жонони, Қаро холига бахш этгум Самарқанду Бухорони».

— Уйлайманки, барибир сизларнинг ажойиб шаҳарларинг қамайиб қолмас эди. Ахир мамлакатингиз жуда катта-ку.

— Калбатано, нечта фарзандларинг бор?

— Иккита қизимиз бор: Манана ва Тетеван.

— Невараларинг-чи?

— Невараларимиз Нодар Владимирович ҳаётлик чоғида иккита эди: Нодар, Леван — Манананинг ўғиллари. Нодар вафот этгандан кейин Тетеван ҳам ўғил кўрди ва у ҳам ўғлининг исмини Нодар қўйди. Энди ҳамманинг ўз Нодари бор.

— Тўғри айтасиз, калбатано, бизнинг ҳам ўз Нодаримиз бор!

— Миннатдорман.

— Калбатано, мавриди топилса, Тошкентга келинг. Ажойиб шаҳар — ана, мен ҳозир қуёшни кўряпман!

— Раҳмат. Лекин, мен Нодарсиз ҳеч қаёққа чиқа олмаяпман — мазам йўқ. Ўзларинг Тбилисига келинглар, марҳамат!

— Биз-ку, албатта борамиз: қизил атиргул олиб борамиз... тирик атиргул! Хўп, хайр, калбатано! Невараларингизни ўпиб қўйинг! Айниқса, Нодарларингизни қайта-қайта ўпинг!

— Хайр!

— Соғ бўлинг!

◆ АВТОРЛАРИМИЗ ◆ АВТОРЛАРИМИЗ ◆ АВТОРЛАРИМИЗ ◆ АВТОРЛАРИМИЗ ◆ АВТОРЛАРИМИЗ

АВТОРЛАРИМИЗ ◆ АВТОРЛАРИМИЗ

Низом КОМИЛОВ. 1937 йили Чуст районида туғилган. Низомий номидаги Тошкент Давлат педагогика институтини битирган (1960 й.), ТошДУ аспирантурасида таҳсил кўрган.

Ғафур Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриётида хизмат қилади.

Аркадий Гайдарнинг «Граф саройи харобаларида» қиссасини, Александр Беляевнинг «Одам амфибия», «КЭЦ юлдузи», «Жаҳонгир» романларини ўзбек тилига таржима қилган.

Атоқли грузин ёзувчиси Нодар Думбадзенинг «Абадият қонунини» романининг («Ешлик», 1982 йил 9-, 10-, 11-сонлар) ўзбекча нусхаси ҳам Н. Комилов қаламига мансубдир.

қип-қизил либосларга ўраниб, ипак чимилдиқ ортида интизорлик ўтида ёниб ўтирган гулгун ва маъсум келинчак ҳам эмас, балки сенинг туриш-турмушинг эди!

Сени сира ишонгинг келмасди, ишонолмасдинг, чунки уни севардинг; у ҳам тақдирдан — сен билан умр ришталарини бирга чуватиб яшаётганлигидан шунчалар мамнун ва миннатдорга ўхшар эдики, бундан гумонсираш у ёқда турсин, балки бу ҳақда ўйлаб кўриш ҳам тентакликдек туюларди.

Уйга кеч қайтганларингда эшикни очиб, ўксигандек қараганларида беихтиёр бир қучоқ гул сингари даст кўтариб олганларингни эслайсан ва шундай бебаҳо дамлар ҳаққи; одамлар, тушга ўхшайди-я, деб тилга оладиган лаҳзалар ҳаққи ишонолмайсан, ишонишга қурбинг етмайди.

Шунинг учун ҳамма нарса малол келади, юрагингда баъҳолик ҳиссини кўзғайди.

— Ҳақда унга айтиш мумкинми?
— Бу ҳақда ундан сўраш мумкинми?

Манзура, машина эшигини очиб ёнимга ўтирганингда димогимга урилган атир ҳидидан юрагим ҳаприкди, кўзимга сен бамисоли олов бўлиб кўриндинг. Аммо ҳаяжонимни босдим.

— Кеч қолдинг? — дедим, ўзимни бепарво кўрса-тишга уриниб.

— Ушланиб қолдим, — дединг Манзура ва эшик ойнасини тушириб ташқарига — ҳозиргина ўзинг юриб келган йўлгага қарадинг.

— Сен ҳамиша кимларгадир керак бўлиб турасан, — дедим.

Манзура, ажабланиб ва айни чоқда савол назари билан менга қарадинг, индамаганимни кўриб лабинг устидаги холини бармоқларинг билан силаб-сийпадинг-да, маҳзун кулимсирадинг.

— Сира тушуниб бўлмайди сизни, — дединг.

Машина ойнасига ёмғир уриларди, Манзура, жуда секинлаб борардим, эсингдами, ёмғир челақлаб қуярди, Манзура, челақлаб, ғуж-ғуж чироқлар майда шиша синиқларидек ёмғир томчиларига қўшилиб машина ойнасидан жимир-жимир оқиб тушарди, эсингдами Манзура?

Йўлда, ёмғирда ивиган одамни олиб кетайлик, дегандинг, ёмғирда ивиб, бўлари-бўлган кимсанинг ўктам овозидан сесканиб тушганингни эслайсанми, Манзура; чорпаҳилдан келган, бурни катта, кенг манглайи ва кўзларида қатъият балқиган йўловчига ўшанда бир иложини топиб ўгирилиб қарагинг келганини сезиб, тўхтатганимга пушаймонлар егандим.

Машинани ўт олдираб, қайси томонга юриш кераклигини билолмай тараддулланган чоғимда:

— Уйга, — дединг Манзура.

Хаёлимдан, агар менинг ўрнимда У бўлганида ёки Манзура Унинг машинасида ўтирганида ҳам шундай — кулимсираб, қошларини чимириб, ёш боладек эркаланиб жавоб қилармиди, деган фикр ўтди.

Йўқ, Манзура, мени тушуниш қийин эмас, сен тушунардинг, бизлар бир-биримизни жуда яхши тушунардик, Манзура, эсингдами — қақраб ётган сулага сув сепганингда кўтарилган ҳовурдан бошинг айланиб, уни тўймай-тўймай ҳидлардинг, Манзура, мен эса сени еру кўкка ишонмасдим Манзура!

— Юрмайсизми? — дединг гинахонлик билан. Назаримда, фаромуш эдинг, Манзура.

Мен унинг кайфиятини авзойидан ёки ҳорғин кўзларидан эмас, балки елкаси оша қараб япроқлари сарғая бошлаган кўчадаги дарахтларнинг ўйчан саф тортиб туришларини кўриб пайқадим. Негадир кейинги пайтларда у шундай ҳолатга тез-тез дучор бўляпти, ҳарчанд зўр бермай бунинг сабабини билолмасдим.

Йўлда ўша йигит тушиб қолди, Манзура, эсингдами, у пул узатмоқчи бўлганида бақувват, қаттиқ билага елканга тегиб ўнғайсизландинг; узр айтиб пулини олмаган бўлсам-да, унинг нигоҳи остида гўё киракаш шофёрга — ночор ва заиф одамга айланиб қолгандим. Унинг раҳмат, биродар, дегани-чи, эсингдами Манзура; машинадан у тушгач ҳойнаҳой икковимиз ҳам ёмғир ва ўша йўловчи ҳақида хаёл суриб кетгандик, Манзура, сен ўшанда ҳам худди ҳозиргидек фаромуш эдинг.

«Нега фаромушсан, Манзура?!»

«Мен ўзим ҳам нима бўлганини билолмаяпман. Куз бошланибди. Дарахтлар япроғи сарғайибди. Умр ўтяпти. Аммо умрнинг ўтиши фасллар алмашаётганидан сезилмас экан, одамнинг ҳаётда янги нарсаларга дуч келиши, илгари ўзи сезмаган, билмаган, шубҳа қилмаган ҳаёт жумбоқларини кашф этиши орқали яхшироқ билинаркан.»

— Илҳомни олиб келамизми? — деб сўрадим, ўнғайсиз жимликдан тезроқ қутулиш учун.

— Хоҳишингиз, — дединг Манзура, назаримда, нигоҳингда бўлакча бир ифода — банагоҳ кутган ва талпинган одамни кўриб қолган кишининг кўзларидек севинч пайдо бўлди. Мен шоша-пиша кўзгуга қарадим, аҳамият берса арзигулик манзура ёки одам кўринмади. Фақат бир тўда болалар йўлка бўйлаб тизилишиб боришарди, Манзура, уларнинг ортидан эргашган кучук тинмай ирғишларди.

«Мана ўша кадрдон кўчалар... Ёмғир ёғаётган эди...»
Мен машинани Чорсуга бурдим.

Илгари бу ерларнинг антиқа номи бўларди. Умуман, нега одам болалиги кечган ердан ўтса юраги орзиқиб кетади, маъюс тортади, хаёлга чўмади. Овназир дейишарди, Кесаккўрғон дейишарди.

Бир пайтлар шу кўчалардан оқиб ўтгувчи ариқ бўйларидеги чимда ағанаб то уйдан қақириб келмагунларича кўрагимизни муздек чимга бериб ётмасмик; юлдузлар фонуси ўчгунча, дунёни забт этамиз, деб қасам ичмасмик?! Баъзи фильмлару чучмал ҳикоялардаги касалманд, иззатпараст қаҳрамонларнинг пайти келиб шаҳарни оёқлари тагида кўришни орзу қилганликлари устидан кулиб, шу кўчаларда уларни борсакелмас томонларга жўнатиб юбориш керак, деган қарорга келмаган эдикми?

«Кўчаларнинг тақдири одамларнинг тақдирига ўхшайди. Мен шу ердан саккиз йил қатнадим, аммо ҳануз у бегона, нотаниш кўчага ўхшайди...»

Манзурага кўз ташладим.

Манзура, хаёл сурарди. Мен буни унинг елкаси оша кўзим тушган эски ва чанг деразалар туфайли пайқадим. Бироқ ҳозир сезиш, пайқаш камлик қиларди, умуман, Манзуранинг доимий жавоблари, кулимсирашлари, хаёлчан нигоҳи мени ҳеч нарсадан оғоҳ қилолмасди, худди муҳташам бинони ўн қадам наридан кўриб ичида ҳукм сурган ҳаётдан беҳабар одам сингари мен ҳам Манзура билан бирга яшаганим билан, унинг кўнглидан, хаёлларидан беҳабар эдим. Бу мени қийнарди. Мен Манзура ўй сурса унинг хаёлотига юз

бераётган воқеаларга иштирок этишни истардим, унинг кўнглига мўралаш, кўнглидан огоҳ бўлиш ягона хоҳишим эди. Мен шунчаки хоҳламасдим, балки бунга жону жаҳоним билан талпинардим, алалхусус, бу туйғу тобора чуқурроқ илдиз отиб, бесабрлик ва умидсизликнинг сизот сувлардан озук ола бошлаганди.

Гоҳо ўзим гўё аллақайси китобдаги бир ҳикоянинг, Манзура эса шу китобдаги бошқа ҳикоянинг қаҳрамони-дек туюларди менга. Назаримда, ўша ҳикояларнинг қаҳрамонлари сингари қарашларимиз, кўнглимиз, истакларимиз бир-бирига яқин, ўхшаш ва бир-бирини тўлдирадигандек, шунга қарамай, муаллифнинг инонихтиёрига биноан ўзга-ўзга ҳикояларнинг қаҳрамонларига айланиб қолгандик гўё.

Турли мавзуда ёзилган бу икки ҳикояни мантиқан бирлаштиришнинг иложи борми? Жиллақурса, ҳар иккала қаҳрамон тақдирини бир асарга олиш мумкинми? Балки бу ҳикоялар бир асарнинг ўзаро узвий бобларини ташкил этар? Манзура билан бир уйда яшасак-да, бир муқова остида эълон қилинган, бироқ бир-бирини тополмасликка маҳкум — бегона-бегона оламда яшаётган ҳикоя қаҳрамонларини эслатардик.

Чунки, у кўнглини очса, юрагидаги гапларни қанчалик менга ишонсаю хаёлларини узоқ ва батафсил ҳикоя қилса шунчалик мендан йироқлашарди. Буни унга айтишдан ўзимни сақлардим, негаки у барибир ҳис қила олмасди, менинг кўнглимдаги гапларни тинглашни истамасди, шунинг учун ишонтиролмаслигим мумкин эди.

Гўё Манзура билан мени бир қудрат ҳеч қачон бир-бирини тушуна олмайдиган танларга ажратиб ташлаганди. Бу — шубҳа эди. Уни ўзим кашф этдим. Тўғриси, уни **тутиб** олдим.

Кунлардан бир кун кечаси Манзура уйқу аралаш нозланиб бир одамни дам-бадам чақиравергандек туюлди. Туш кўряпти, дея ўйладим-у, тушига ўша кирган бўлса-я, деган ўй кўнглимдан кечиб шу заҳоти елкасидан тўтганча бехос қаттиқ силтадим.

Манзура чўчиб ўғонди, аммо бирмунча вақт нима гаплигини фаҳмламай шифтга тикилиб ётди-ётди-да, кейин ажабланиб:

— Нега ухламаяпсиз? — деб сўради.

Мен, уйқум келмаяпти, деб жавоб беришни ўзимга эп кўрмадим.

— Алаҳсирадинг, шекилли? — дедим уйқули кўзларига тикилиб.

— Алаҳсирадимми? Тушимда сиз билан туғуруқхонадан келаётганмишман. Қўлимда йўргакланган чақалоқ эмас, бир даста гулмиш. Сизга айтсам, қайрилиб қарамасмишсиз. Мен сизни чақираверибман. Худди шу пайт уйғониб кетдим...

Унинг уйқу тўла сузилган кўзлари тунчиरोқ шуъласида қизғиш учқунлар сочди, сўнг киприклари кун сайин мендан йироқлашиб бораётган ботиний оламига олиб борувчи ягона йўл — қорачиқларини яширди.

Мен ўнгайсизландим, бироқ бу бир нафасда ўтиб кетди. Гарчи ўшанда мен шубҳани худди кўчада кетаётган одамни кўргандек кўрган бўлсам-да, барибир, унинг шубҳалигига ишонмагандим. Назаримда, у тузоққа ўхшаган нарса эди. Аслида у бир ботқоқлик эканки, қутулишга уринганинг сари домига чуқурроқ тортар экан...

Сен унга ишонардинг, рост, жуда ишонардинг. Аммо ким билсин, севмаган одам ишонаркан-у, севган одам ишонолмас экан шекилли. Кимдир ёдгорлик буюмини, биров фарзандини, бошқа биров севгилисини еру кўкка ишонмаслиги бежиз эмас-да. Сен илгари Манзурага

ишонардинг, демак бундан чиқдики, ўша пайтларда уни қаттиқ севмагансан, фақат унга маҳлиё бўлиб, ёнингда экани учун кўнглинг тўқ юравергансан, ҳозир эса унга сира-сира ишонмайсан... Балки унга батамом ишониб юрганигда у сенга ишончини йўқотгандир? «Наҳот ўша — бир пайтлар кўнглини муҳаббат билан қанот-атлантиролмаганим эвазига чеккан изтироблари, ютган зардоблари ҳаққи бугун Манзура мендан совиб кетган бўлса» деган ўйдан юрагинг орқага тортиб кетарди. Агар, чиндан ҳам шундай бўлса унда ҳеч кимни айб олмасдинг. Йўқ-йўқ, айбдор... айбдор топила айбдорсиз айб йўқ, бунга ўша айбдор, ўша. Қовжира боққа монанд қалбга ногаҳоний самимияти, од ахлоқи, одамийлиги билан меҳрини ёмғирдек ёғмағда бундай ҳодиса юз бермасди. Сенинг шубҳаларинг ялмоғизга қиёс қилса, ялмоғизнинг жони — қирм олма — ўшанинг қўлида!

Сен Манзурани ўша билан бирга кетаётгани уларнинг эмин-эркин, ҳавас қилгудек ёнма-ён кетишаётганларини; унинг чорпақил, ўрта буй, манглайию қарашларида қатъият акс этган одам эканию ўқтин-ўқтин Манзурага меҳр-муҳаббат билан қараб-қараб қўйишини тасаввур қиласан. Бироқ, уларни худди шу ҳолатда учратиш ёки кузатиш мумкин эмаслигига ақлинг етади, чунки буни фақат тасаввур қилиш мумкин, деб биласан. Ҳатто рўпарангдан иккови — Манзура билан хаёлчан йигит қиқиб қолган тақдирда ҳам ишонмасликка, худди ўшаларга ўхшаркан, деб ўтиб кетишга руҳан ҳозирлик кўриб қўйгансан.

Шулар ҳақиқат эканига ишонмаганингдек, рўё эканига ҳам ишонмайсан. Бунинг турган-битгани азоб эди. Лекин шунга қарамай сен кўникдинг ва бора-бора бу сенга табиий ҳолдек туюла бошлади.

Аммо, барибир, гоҳо-гоҳо уни кўргинг келар, шунда юрагингни бадҳоқлик ҳисси чангаллаб олар ва сен оғриқдан лаззат топардинг.

Ойлаб бундай шубҳа таъкибида юриш ёки умидсизлик тоши остида эзилишни инсон руҳи кўтаролмайди. У бундан қутилишнинг йўлини излайди ва, пировардида, албатта топади.

Сен шу чоққача ниманики арзимас, бачкана ва майда деб ҳисоблаган бўлсанг шу нарсаларга — улфатчиликка, пулга, кийинишга ва совға-салом билан аёлларнинг кўнглини овлашга ҳирс қўйдинг, бинобарин, шу нарсалар ҳаётингда пайдо бўлган бўшлиқни тўлдиришдан таскин топа бошлардинг.

Манзуранинг телефонда қандай гаплашаётганини кузатиб ўтирарканман, иложи борица унинг гапларини эшитмасликка ҳаракат қилардим. Манзура ҳафсала билан оройиш берган сочини кафти билан тузата туриб жилмаяр, бирдан жиддий тортар, шунда қошлари бағоят чиройли чимирилар, бир нарсаларни ўсмоқчи бўлиб, қайта-қайта сўрар ва ора-чора менга жавоб қарагандек қараб кўяр эди. Ажабо, унинг бу ҳаракатлари шунчалар эриш туюлардики, мен, аслида у телефонда ҳеч ким билан гаплашаётгани йўқ, шунчаки роль ўйнаяпти, холос, деган ўйга борардим. Унинг гапларидан эмас, менга аталмаган қилиқларидан зерикиб ўрнимдан турдим-да, дераза ёнига келиб пастга қарардим.

Шаҳар тинмай япроқларини тўкаётган дарахтларни мунғайиб кузатарди.

— ...Алло, — дердинг Манзура, — алло, алло, ҳа, эшитяпсизми, йўқ, йўқ, майли, бемалол, мен ҳозир сўрайман, қўймай туринг...

— Менга қаранг, — дединг.

Мен ўғирилдим:

— Мана, қарадим.

— Шунба куни уларнинг вақти йўқ экан, агар иложи бўлса жума куни борсақ, деб таклиф қилишяпти. — Манзура, шунга менга айтатуриб ҳаяжонланмадинг (бу сенинг кўзларингдан сезилиб турарди, аммо қизардинг). Мен ажабландим.

— Иложимиз йўқ, деб айт, — дедим мен ҳаяжонланиб, аммо қизармай.

— Нега?

— Машина ҳукумат идорасига қарашли, мен шанба ни ўзим тузатиб, бориб келишга кўндиргандим. Йўқ, н бундай деб айтма, иложимиз йўқ, дегин, холос. Манзура, трубкага бир нималар деб тушунтира шладинг-да, баттар қизариб кетдинг. Мен эса яна разадан шаҳарни томоша қила бошладим.

Ниҳоят, телефондаги «миссиянгни» тугатиб нариги кириб кетдинг, шу чоқ телефон яна жиринглади. Мен аҳамият бермадим. Иккинчи бор чўзиб жиринглаганида негадир кўнглимдан ўтган фикрдан бошим қизиб, юрагим ҳаприқди, секин трубкани кўтардим.

Ҳеч ким овоз бермади. Фавқулодда, мен ҳар қанча кутмай у унини чиқармаслигини сездим. Айни пайтда у ҳам кутарди, трубкани сира қўйгиси келмасди. Одамзод тафаккури ижод қилган симлардаги мавжуд алоқа пунктларининг икки учда бири борида **жудо** бўлгани учун ўзини бахтсиз ҳисоблаётган, бошқаси уни **топиб олганига** қарамай, тўла бахтиёр бўла олмаётган кимсалар индамай туришарди.

Ахири, шаҳарнинг аллақаерида турган нариги кимса трубкани қўйди. Негадир шоша-пиша телефон станциясига кўнғироқ қилдим. Кутилмаганда хаёлимга келган фикрдан ҳаяжонланиб кетганим учунми, номерни теришга ҳам қийналдим.

— Алло, алло, телефон станциясими бу? 02-30-33 абонент эгаси сизни безовта қиляпти. Кечирасиз, бир — икки минутча илгари мана шу номерга қайси абонентдан телефон қилишганини айтиб беролмай-сизми?

— Бир минут, — деган овоз келди. Мен бояги Манзура қилиқларини томоша қилган кўзгуга қараб қўйдим. Қизариб кетган эканман.

Бир оздан сўнг қитирлаш эшитилди-ю, аммо жавоб бўлмади. Ичкари уйдан Манзура чиқди. У менинг авзойимни кўриб ажабланди шекилли, сумкасини газета ва журналлар тахланган хонтахтада қолдириб ёнимга келди.

— Алло, алло? — дедим мен.

— 02-30-33 номерли абонентга икки минут аввал кимдир кўчадан, аниқроғи Чилонзор метроси станциясидан кўнғироқ қилган.

Мен: — Чилонзор метросидан?! — дея қайта-қайта айдим.

Трубкани қўйиб қараганимда сен кўзларингни олиб қочдинг, Манзура. Беихтиёр оғзимдан чиқиб кетди:

— Сен Чилонзор метроси томон кетяпман деганмидинг?

Кунора, баъзан ҳар куни ишга чиқишининг сен учун кўнғил ёзишдан фарқи йўқ эди, чунки фақат шу кунларда то қош қорайгунча, ҳатто ярим кечага қадар одамлар орасида қолиб кетиш билан овунардинг; одам тафтини одам олади, бирови билан аския айтишасан, бирови ғашинга тегади — энсанг қотиб чалғийсан, бирови эса ҳасрат қилади, ўз дардларингни унутасан — хуллас, ахён-ахён, шунда ҳам ёлғиз қолиш истагида шаҳарнинг одам сийрак қисмидаги ошхоналарнинг

бирида овқатланиб бўлгач, ҳордиқ чиқараётган чофингда эсинга тушиб таъбингни хира қилишини айтмаганда, уни деярли унутасан.

Бахтингга, «ўн биринчи» маршрут-такси Студентлар шаҳарчасидан Эски шаҳардаги маҳаллалару илонизи кўчалар бўйлаб Урдага қатнардди. Бу — ажойиб кўчалар, паст-баланд эски уйлар орасида қатнаш ва ҳар сафар, куни бўйи 15—18 марта антиқа манзараларга дуч келиш зерикмаслик дегани эди. Уйлар, уйларнинг деразаларидан тортиб одамларигача ғаройиб, қисқаси, зерикмасдинг, улкан шаҳар ичида беҳад ўзига хос шаҳарча мавжудлигини биринчи бўлиб пайқаб қолган кимсадек ҳовлиқасан, босинг қизийди, кўнглингда бир-бирига ўхшамаган, бир-биридан таъсирли ҳикоялар туғилади — нимаси томоша эмасу нимаси ёмон?!

Танангдаги қон томирларига ўхшаб кетадиган ва ҳар бир маҳалланинг юраги — гузарга бориб туташадиган эгри-бурги кўчаларни кузатиш; оғзи коски, жиззаки, аммо кўнгли тоза йўловчиларинг билан йўл-йўлакай икки оғиз суҳбатлашиш, онда-сонда маршрут-таксини чеккароққа қўйиб, чойхонага кириб чой ичиш ҳовурингни олади, алоқ-чалоқ хаёлларингни тарқатиб юборади; шунда сен Манзурани унутардинг, юрагингда зулукдек ёпишган шубҳа бу нотаниш одамларнинг беғараз аскиялари, меҳрибон нигоҳлари остида эриб кетарди, кечқурун ҳориб-чарчаб уйга қайтгач, ювинишга аранг ҳолинг келиб, дастурхонда ош совугунча хонангда ётар экансан, нега шундай, деб ҳайрон бўлардинг.

Бу кўчаларнинг номлари ҳам антиқа эди, бироқ, гарчи сен шаҳарлик бўлсанг-да, кўп кўчаларнинг номини билиш у ёкда турсин, ҳатто эшитмагандинг, эшитгач, кўргач ҳам эсда сақлаб қололмасдинг, шунинг учун ҳам улар қадимий куйларнинг номига ўхшаб ғалати туюларди. Гоҳи-гоҳида мўйсафидлардан биронтаси: болам, Овназирда тушириб қолдир; ёки: Ҳажмалнинг биқинида тўхтатиб юбор, болам, деса яйраб кетардинг. Бу сенинг ўша кунлардаги ҳолатинг, кайфиятинг билан боғлиқ эди.

Гулбод, Хонақо, Овназир, Кесаккўрғон, Чақичмон, Ҳажмал деган номлар қадимий куйлардек таъсир қиларди сенга. Бир вақтлар Манзурани эркалаб чақирганларинг эсинга тушарди, маъно кулимсираб қўярдинг. Студентлар шаҳарчасидан чиқиб, Овназирдан чапга бурилганинг ҳамано Минотавр маконидек илонизи, чигал кўчалар худди сени кутиб тургандек истикболингга югурарди, боғ ҳовлилар — сирли меҳрибонликлар бағрига шўнғирдинг гўё; бора-боргунча дардингни оларди — сен шунга ҳис қилармидинг? Сезармидинг?

Сен, бир-бирига улиниб кетган маҳаллалар тугул ёнма-ён кўчаларда яшаётган одамларнинг табиатию лутфи-каломида тафовут кучли эканлигидан ажаблалардинг. Нега шундайлигини билишга қизиқардинг. Овназирлик одамларнинг тажанглиги, кўрслиги, хонақоликларнинг юмшоқ феълига мос келмаслиги, лангарликларга хос ишбилармонлик гап келса отасини аяб ўтирмайдиган камҳафсала чақичмонликлар учун бегоналиги, ҳажмалликларнинг эса қуданинг оши билан қудағайни сийлашга усталлиги, улфатпарастлиги сенинг қизиқишларингга ўт қаларди.

Баъзан бу кўчаларни беихтиёр ўз тақдирингга ўхшата бошлардинг, нимаси ўхшарди — билолмайсан; лекин ўхшашлигини сезасан. Тўғрироғи, ҳеч қачон, ҳеч ерда туташмайдиган бу кўчалар Манзура билан менинг ҳаёт йўлимни эслатар, деган ўй ҳам йўқ эмасди, кўнглингда. Бу — бежиз эмас, чунки қаердан бошланганию қаерда тугаши номаълум кўчалар охир-оқибатда сен

ўзингни эмин-эркин, бир пайтлардагидек ҳушхол сезадиган оламга айланиб қолганди. Бу — янги оламда кўчалар кўп эди, илонизи эди; адашиб кетиш мумкин-дек туюларди, аммо шунга қарамай, уларнинг адоғида катта йўл — манзил бор эди. Шу имконият бу кўчаларнинг географиясини яратган эди. Бироқ, сени назарингда, тўғри ва кундай равшан хаёлот кўчаларининг биронтаси Манзура сари олиб бормасди. Манзура сенга қоронғи хаёллари, руҳий оламининг ниҳояси йўқлигидан қатъи назар, гўё унга етишмоқ учун умид қолдирмагандек эди. Ким билади, сен балки Манзуранинг сирли ва муҳам дунёсига ўзинг кашф этган мана шу янги олам орқали кириб бориш мумкин деган фикрга келгандирсан?! Эҳтимол, чиндан ҳам шу тариқа йўл топиш насиб этар?! Токи, бир маконда яшаб учрашолмагач, бир-бирини топа олмагач вужудлар бошқа-бошқа маконда яшаб бир-бирлари сари йўл топар?!

Аммо, мана бир йилдирки, сен Манзура яшаётган оламдан атайин узоқлашиб бораётганинг, бир йилдирки, унинг кўнглига қўл солиб кўриш истаги вужудингни чўдек ёндираётганига қарамай, бегоналар, турли йўловчилар; паст-баланд уйлар, энсиз кўчалардан иборат оламда танҳо яшамоқдасан, лекин Манзуранинг оламига олиб борувчи умид йўли у ёқда турсин, унга алоқадор бирон нарса уни учратганигча йўқ. Қайтанга ундан тобора йироқлашиб бораётганига ўхшайсан. Бунинг бирдан-бир сабаби — унинг тобора Манзурага яқинлашаётганлиги экани ҳали сенга қоронғи эди.

Афсуски, бу ҳақда Манзурадан ҳеч вақони сўролмадинг, чунки ориятинг йўл қўймасди, қолаверса, бу муаммони гувоҳсиз бир ўзинг ҳал этишинг керак эди. Лекин сўролмаслигини бошқа сабаби ҳам бор эди — ҳали ўзинг бунга ишонч ҳосил қилмаганинг, демак булар шубҳадан бўлак нарса эмасди. Зотан, бунинг оддий шубҳа эканига сен ишоналмасдинг. Ҳолбуки, шубҳа ҳам ишонини талаб этади. Ишончсиз шубҳа бўлмагани каби, бешубҳа ишонч ҳам бўлмас экан. Муҳаббат риштасининг бир учи ишончга, бир учи эса шубҳага уланади.

Студентлар — бир оз беандиша, хаёлпараст, шубҳасиз, сердаъво тоифа. Уларнинг ажабланиши куйинишга ўхшайди, қувончлари бачканаликни эслатади. Ораларида одамовилари кўп учрайди. Ҳар куни мен шундайларининг ўлдим деганда уч-тўрттасини кўраман. Маршрут-таксига чиқиб, орқа ўриндиққа, бир бурчакка ўтириб оладилар-да, кела-келгунча хаёл сурадилар.

Бир ҳисобдан бу — яхши, ҳеч кимга малол келарлик сўз айтмайди, тинчгина ўй ўйлаб кетади. Ёнидаги ҳамроҳини гапга тутиш, бирон янгилик ҳақида мунозара кўзғалиб қолса, аралашиш уларга ёт — бор-йўқлиги билинмайди.

Мен уларни «ғаввос ниначи»лар деб атардим. Бу тоифанинг одамовилиги баъзан шубҳа уйғотар, эҳтимол бу умидсизликдандир, деб ўйлаб қолардим...

Улар ҳақида Манзурага сўзлаб бергим келарди-ю, бироқ журъат қилолмасдим. Чунки биламан: мен учун мароқли, муҳим нарса унинг гашига тегади — зериктиради. Умуман, кейинги пайтларда Манзуранинг юзидан бир ифода аримайдиган бўлиб қолди: диққатпазлик. Битта гап унга камлик қилади, иккита гап — ортиқча. Эҳтимол... қизиқ фикрлар кўнглидан кечади-да! Одам бирон ерда тансиқроқ таомдан тўйиб еди дейлик, уйига келиб дастурхонда худди шу овқат турганини кўрса... томоғидан ўтармиди? Албатта ўтмайди!

Менимча, Манзурада ҳам шунга ўхшаш ҳолат юз берарди. Сухбатимиз чўзилмадан, сезаманки, гапла-

римни эшитгиси келмайди. Демак, менга тегишли мулкни У батамом эгаллаб олибди. Қизиқ, улар нима ҳақида суҳбатлашишар экан, а!

«Одам абадул-абад изтироблар, ғам ташвишлардан қутулолмайди, шекилли...»

«Лекин шунга қарамай яшадан тўйиб кетмайди...»

«Дунёда сизни топганимдан буён, мен ҳам ҳаётдан тўйиш, зериктиш нималигини билмай қолдим, Манзура».

«Сиз кейинги пайтда чегарани унутиб қўйяпсиз».

«Узр. Негадир мен, ўртамазда чегара йўқ бўлса керак, деб ўйлабман».

«Мени кечиринг».

«Лекин... аслида бор, мен учун сизнинг кўзларингиз...»

«Сиз бебаҳо одамсиз. Аммо мени тўғри тушунинг...»

«Мен тушунмаслик дардига гирифтор бўлишни истардим. Умрнинг ярми ўтгач, тушунишни нима кераги бор, Манзура, одамнинг беҳуда яшаётганини англаши...»

«Мен бўлсам, тушунишни истардим: ҳамма-ҳаммасини. Ўзимни сизни ҳам, бизларни нима қийнаётганини, бир-биримиздан узоқлашсак ҳам, яқинлашсак ҳам борган сари оғирроқ бўлиши сабабларини — шуларнинг барчасини одамларга айтиб минбаъд тушунтиролмаслик сабабларини англагим келади».

«Бизларнинг пешонамизга миллиард йил аввал шу қисмат ёзиб қўйилганига ишониб кетади одам».

«Лайча етаклаган хоним»ни ўқиганмисиз?»

«...»

«Ҳикоя қаҳрамонларини ўзимизга ўхшатаман».

«Манзура!..»

«Керакмас, кўйинг. Мен қийналаман».

Сен кузги дарахтларнинг одам юрагини ўртаб юборадиган даражада маъсум эканини ўзингча кашф этиб, маҳзун кулимсирадиган-да, кўзгу орқали каби нани ичини кузатдинг. Йўловчилар сенга маҳтал бўлиб ўтиришар, орқадаги ўриндиқ бурчагида таниш хилватнишинлардан бири — «ғаввос ниначи» ўтирарди; гўё у ўн-ўн икки чоғли одам орасида эмас, қандайдир дарё бўйида бир ўзи шитирлаётган қамишзорга термулиб турганга ўхшарди. Сен кўнглинг бўлмай елканг оша унга қарадинг, бу қилигиндан ажабланибми яна икки-уч йўловчи шу томонга қаради; буни у пайқамасди ҳам, қуёш нурлари остида сарғиш ҳовур таратаётган дарахтзордан кўз узмай ўтираверди.

Сен соатингга кўз қирингни ташладинг-да, яна бир оз кутишга аҳд қилдинг, аммо йўловчилар ошиқаётганини сезиб моторни ўт олдирдинг, рўпарадаги дарахтдан бир гала чумчуқ дув этиб кўтарилдию барглари тўкилди. Ерга тўшалган хазонларни босиб тез-тез келаётган кулранг плашдаги қиз мотор гуриллаганини эшитиб, югурди. Ичкарига кириб жойлашган ҳаммоно димоғингга ҳуш бўлиб қид келди.

Йўлга тушдинг, бугун сира шошилмасдинг, кўнглингда сокинлик ҳукмрон эди.

Ҳатто йўловчиларни элиб қўйиб, овқатлангани кетаётганингда ҳам шу ҳолат вужудингдан аримади. Юрагингга айни пайтда дунё сизга кетадигандек эди.

Сен латтани ҳўллаб сувини яхшилаб сиқиб ташлагач, бамайлихотир машина ойналарини артиб чиқдинг, эшик тутқичларини тозаладинг, кўзингга кир-чир ёки чанг босгандек кўринган жойини артавердинг. Орқа ўриндиқ, суянчиғини артаётганингда ўнг томонда, бурчакда ётган қоғозга кўзинг тушди. Битта-яримта йўловчи унутиб қолдиргандир, деган хаёлда кўлинг олдинг. Паришонхотир студентлардан биронтасиники бўлса керак, деб ўйладинг ҳам. Ним яшил ранг жилд ичидан

оппоқ қоғозлар чети чиқиб турарди. Кулимсираб қарадинг. Ундан жилди тўқ қизил рангдаги мўъжазгина китоб чикди. Муқовада: «Хулио Кортасар. «Непре-ривность парков» деган сиёҳи кўк ёзув, қуйида — ичидан оппоқ булутлар сузиб ўтаётган қорачиғи мовий кўзининг сурати. Ва яна аллақандай қоғозлар... Машинка-ланган. Ҳужжат-пужоат эмасми, дея эҳтиёт шарт юзада турган қоғозга кўз югуртирдинг. Зинҳор-базирҳор бошқача ниятда қараганинг йўқ эди, тилладан бўлганида ҳам бу қоғозга сен қизиқмасдинг. Вақти эмасди, юрагинга сифмасди ҳам. Аммо кўз югуртираётиб, дастлабки саҳифанинг бир четиға «11 август» дея ёзиб қўйилганини кўрдинг юрагинг «шиғ» этиб кетди. 11 август — Манзуранинг туғилган куни! Бу — тасодиф эканлиги кўриниб турганига қарамай, энди азбаройи қизиқиб қолганлигинг учун қоғозларни жилд ичидан чиқариб олдинг. Биринчи қилган ишинг — уларни тўқибга солиш бўлди: устидаги бошланиши эмаслигини англагач, қоғозлар орасидан биринчи ва иккинчи бетларини излаб топдинг, кейин «Дарё кўчалар» деган сарлавҳани кўриб, нима гап эканлигини англагач, секин кулиб қўйдинг.

Ўқишга тутиндинг.

«Ҳикоя ёзиш жуда қийин. Эҳтимол ҳамини шундай бўлиб келгандир, лекин мен бунини энди-энди, ёзганларим эълон қилина бошлагач ҳис қиялган, шекилли. Лекин бир нарсани кўнглим сезяпти: истаган мавзуда яхши ҳикоя ёзиш мумкин, фақат ўша нарса одамни ҳаяжонлантира олса. Зотан, ўшандай воқеанинг ўзи сизга бирон-бир ҳикоя тўхфа қилиши мумкин экан.

Мана масалан, кеча мен Анҳор бекатиға яқин ерда турардим. Куз оқшомларининг бири эди.

Туғилган кунингни нишонлаганимиз эсингдами, Манзура, шаррос ёмғир ёғиб меҳмонлар айвонга қочиб қўришганди ўшанда, бу уч ойдан бери зориқтирган қилинган илк ёмғири эди, хайрли ёмғир дейишган эди, Манзура, аммо ўшанда меҳмонлар кетишга йиғлагандинг; бу ҳикоя бунчалар умидсизлик туғдирмасал!

Сен бунини худди ўзинг ёки бирон кимса билан биргаликда ёзгандек кўнглинг сув ичиб қувонасан; аммо мен ёзмаганман бунини, Манзура, мабодо ҳикоя ёзиш қўлимдан келганида, ёмғир шаррос қуйган ўша кеча инс-жинсдек кўриниб кейин ғойиб бўлган нотаниш йиғит ҳақида ёзардим, назаримда, ёмғирни ҳам ўша атай ёғдирганга ўхшайди, Манзура, лоақал одамларнинг ҳаловатини бузиши мумкин бўлган бемаҳал ёғингарчилик ҳақида ёзардим, Манзура.

Атрофимизни қуршаб турган барча воқеалар, одам-лар ҳақида жиддий асарлар ёзса бўлади.

Бир зиёли киши анҳор бўйига келди-да, оғир хабелларга берилганча турди, ва ниҳоят, қўйин чўнтагидан бир дафтар, ҳа, ҳа, оддийгина дафтар чиқарди ва уни сувга улоқтирди.

Трамвай келиб тўхтади. Мен кўприкка қараб юрдим, у эса кета бошлади. Кўприк панжараси оша сувга қарадим. Дафтар ўлган қушдек қанотлари ёйилиб оқиб борарди. Менинг нотаниш қаҳрамоним эса қайтаяпти. У ёнимдан ўтатуриб, анҳорға фаромуш назар солди, унинг катта-катта кўзларидаги ҳасратни мен илғаб қолдим. Юзлари сокин, бу — изтироб чека-чека бир неча кун нима қиларини билмай қийналган одамнинг чеҳраси эди. Афтидан, у нимадандир воз кечишга қарор қилган, бундан ҳам афсус чекапти.

Сувда оқиб кетган дафтарда муқаррар бир жумбоқ

бор. Лекин нима — бу? Ана шуни топсам, яхши бир ҳикоя чиқишини кўнглим сезиб турарди (трамвай тўхтамай ўтиб кетди). Нима бўлиши мумкин? Одамлар йўқотмоқчи бўлган қоғозларини ёқиб юборадилар, йиртиб ташлайдилар, аммо кечинмалар қутқусида анҳор бўйига келиб, уни сувга ташламайдилар. Демак, бу одам шу дафтарни беному нишон... тўхтанг... нариги кўприк... Кўприкдан ўтгач эса... Нимани ўйлаб вақтни кетказяпман ўзи? Менинг ўрнимда ким бўлса ҳам шундай қилар эди.

Зинадан тушдим у оёғимни қўлимга олиб югурдим. Анҳор ёқалаб чопиб кетяпману дам-бадам сувга қарайман. Мана, сенга ҳикоя ёзиш!

Ниҳоят, кўприкка яқинлашдим. Чимзорда газета ўқиб ўтирган бир чол ажабланиб қаради менга. Кўприкдан озгина ўтгач, анҳор ўзани сезиларли даражада кенгайиб сув ёйилиб оқарди. Ўша ердан бир жуфт қувур ўтган, сув тошиб оққан ёз фаслида уларни сув кўмиб юборар, ҳозир эса уларни ялаб оқар эди.

Шу ерга яқинлашган чоқда юрагим бир ҳаприқди, қичқириб юбораёздим. Дафтар боя кўз ўнгимда қай йўсин оқиб кетган бўлса, худди ўшандай — қанотларини елпиғичдек ёйган қуш мисоли қувурга ёпишиб турарди.

Қувурдан атак-чечак юриб бордим-да, уни олдим. Ҳаяжонимни босолмаётганим ёки анча ердан югуриб келганим учун ҳансираётганим сабаблими, назаримда, дафтар худди тирик қуш каби қўлимда питирлагандек бўлди.

Ўйга кетаётибману ҳазина топган одамдек ҳаяжонланаман. Севинчимни яширолмай, трамвай ойнасидан кўчага термуламан. Ниҳоят, ҳаммани қойил қолдирадиган ҳикоя сюжетини топгандек юрагим ёнади.

Ўйга келасолиб дафтар варақаларини очиб, оралариға тоза қоғоздан қўйдим, бироқ саҳифалар қуришиға ҳам сабрим чидамай ўқишга тутиндим.

Қарийб ҳаммаси кечинмалар тафсифи бўлиб, у ер-бу ерида бирон-ярим воқеа ҳикоя қилинарди. Мени шу нарса ҳайрон қолдирдики, уни ўқиган ҳар қандай одам гап нимада эканлигини дарҳол фаҳмлар, шунга қарамай у ким ҳақида, кечинмалар марказида турган — ким бунини англаб бўлмасди.

Ундан кейин, муаллиф ўзи учун ёзганми уни ёки бир кунмас бир кун кимгадир юбориш учун — бу ҳақ номуълум эди. Мен фақат бир нарсани англадим: аёлнинг эри... Яхшиси, шундай ўзини келтириб қўя қолай...

Бир сирни фош этгани келиб, эшикни очишга журъат қилолмай остонада турган одамдек юрагинг ҳовлиқар, бўғзинга тиқиларди. Худди ўзингни қийнаган кўп жумбоқлар жавоби шу ҳикояға дафн этилгандек эди.

11 АВГУСТ.

Дунёда нима абадий, инсондан нима қолади?

Фақат яхшиликми?

Наҳот бошқа ҳеч бир нарсалар абадий эмас. Бундан чиқди, яхшиликдан бошқаси ўткинчи ва нокирак экан-да! Инсон фаолияти ўз йўлиға, лекин бу ақида кишининг ички дунёсини чегаралаб қўяди. Ахир, нега унда баъзан одам ўзига ўзи ёмонликни раво кўради ва шундай чоқларда совуққон бўлади? Яхши натижа бериши мумкинлигини билса ҳам, шунга юз фоиз амин бўлса ҳам гоҳо икки оғиз ширин сўзини бировдан дариг тутуди. Ишининг силжиши ва оқибат амалға ошишиға путур етса ҳамки, кўнглиға қараб иш тутуди. Ҳеч бўлмаса, мана шундай ҳолатдаги қилмишни бачкана ва ўринсиз деб баҳолаб бўлмайди? Нега яхшилик қилиш

хайрли эканини ва одамдан дунёда яхшилик қолиши мумкинлигини билатуриб, шундан ўзини тияди?

Яқинда «Мефистофель» деган фильмни кўрдим. Мана шу асар қаҳрамони — Мефистофель сира яхшилик қилмайди, аммо ишига чуқур ишона билиши, эътиқоди, қалби ва санъатини юксакларга олиб чиқиш, ўша юксакликда яшашга интилиш — унинг аҳди. Дунёда ундан шу қолмайдими? Бу — камми? Яхшилик нима ўзи? Нима учун яхшилик қилиш керак? Қайси иш ҳақиқий яхшиликка киради? Агар ҳозир одамлар назарда тутганича иш қилсанг — яхшилик қилишдан осони борми, деган фикрга келасан. Қўшнинг шанба куни янги дарвоза қуряпти, дейлик, гарчи у айтмаса-да, юмушинг бошингдан ошиб ётганию тобинг йўқлигига қарамай, сен чиқиб то иш битгунга қадар қарашсанг — бу яхшиликка кирадими? Ёки дўстингни укаси фалокатга йўлиқиб бирдан оламдан ўтди дейлик, сен дўстингнинг ёнидан жилмай, баравар азият чекиш тугул, ғам ютсанг — бу-чи, яхшиликми? Ёки мўъжазгина брошюрани таржима қилсанг-да, қаламҳақини бир тийинига ҳам тегмай ночорроқ бир кимсага, дейлик, сўққабаш кампирга ёки саккиз-тўққизта болалик одамга ҳадя қилсанг, буни тоза кўнгил билан бераётганингни айтсанг қочсанг, қайтиб ҳеч қачон ҳеч кимга бу ҳақда айтмасанг — яхшиликми? Одамдан шу қоладими? Э, бунча осон экан яхшилик қилиш, яхши ном қолдириш... Ундан ташқари бундай ишларни киши умрининг охиригача, яъни ҳар куни қила олмаслиги аниқ. Одам аҳён-аҳён, кўнглига сиққанида — имкони бўлганида яхшилик қилади. Мен учун ҳозир дунёда бундан кўра осонроқ иш йўқдек туюляпти. Чунки истаган пайтда шундай қилишим мумкин.

ЎША КУНИ, КЕЧҚУРУН.

Тавба, амалда яхшилик қилоламанми, деб узоқ бир танишимниқига бориб томини бўяшдим. У ҳайрон; бир йилдан бери кўришмаган эдик...

Барибир, кўнглим ёзилмади, юрагим сиқилаверди, назаримда, ҳаммаси осон-у, кераксиздек ҳеч нарса ёқмайди. Болалик — бу, десам, ўз болалигимни эсламан, йўқ, шундай ҳолатларни бошидан кечирганимда, юрагимга ҳамма нарса сиғарди ва тез кўнгилга урарди. У пайтда кўп нарса мавҳум бўлса, энди ҳаммаси равшан. Икки болам бор, хотиним яхши, маданиятли, катта қизим еттинчи синфда ўқийди. Обрў-эътибордан нолимасам ҳам бўлади.

Мен бир аёлни севиб қолдим...

12 АВГУСТ.

Кеча унинг туғилган куни экан; ўзи айтди. Ғалати ахволга тушдим. У жуда маънос эди, пайқамасди, қизлигида туғилган кунини синфдошлари билан қандай ўтказишганини гапириб берди. Унинг кўзларида бир сир бор, қарасанг, ҳеч кўз узолмайсан. Худди кўз қорачиқлари ичида кимдир сени чақиртираётгандек, имлаётгандек туюлади...

Уни бир дона гул билан... табрикларим, шунда қувониб кетди, севинчини яширмади, гулни ҳидлади-да, кўзларини юмиб: «Ҳеч ким менга гул тортиқ қилмаган эди», деди.

Ўзимдан ўзим тўлқинланиб, хўрсинардим, унинг чиройли турмакланган сочларига, бўйнига, иягига қарардим, ниҳоят ниятига етган боладек ҳаяжонимни яширолмасдим.

Бирга метрога тушдик. Тиқилинча, вагон кунжагида бир-биримизга жуда яқин туриб кетдик. Одамлар суришганда у бағримга кириб қолар, шунда ўн саккиз яшар қиздек дув қизариб, менга қарар, термулиб

турганимни кўриб хаёлчан кулимсирарди. Нима деб ёзишни ҳам билмайман: унинг сочларидан, қулоғининг орқасидан алланечук бўй келар, кўнглим орзиқарди.

14 АВГУСТ.

Метрода бирга кетдик.

Чиройли, боз устига ўзинг ёқтирган аёл ёнида бўлсанг худди гулни кўриб қолгандек унга қарагинг келаваркан.

Бир нарсани жуда-жуда билгим келарди: менинг кўнглимдагини у сезармикан? Ун етти яшар эмас-ку, ахир, сезар?

Одам учун ҳаётда асосий нарса нима? Аслини олганда, бу жуда аҳмоқона савол. Чунки одамга битта нарса асосий бўлиб, қолгани иккинчи даражали, номуҳим бўлолмайди. Соғлиқ бўлса-ю, фаросат бўлмаса, ёки пул, илмий унвон, обрў-мартаба, саломатлик бекаму кўст бўлатуриб маънавий мажруҳ бўлса-чи? Ёки севувчи ёки ўзи жон-дилидан севадиган дўсту бўлмаса-чи?

Менга дунёда фақат у етишмаётгандек туюларди. Мана, энди уни топдим. Туриб-туриб ажабланаман: агар, у бўлса — бас, бошқа ҳеч нарсанинг кераги йўқдек; уни кўрсам, овозим эшитсам, ўзимга ишончим ортади; руҳий қудрат сезаман. Уттиз тўртга чиқиб... Кулади-да, биров эшитса.

Нима қилай?..

17 АВГУСТ.

Аёлнинг дилбарлиги нимага боғлиқ? Муайян бир жавоб топиш амримаҳол, қолаверса керак ҳам эмас. Чунки гул нимаси билан чиройли деганда унинг қайси хусусиятини айтиш керак; рангиними, ноёблигиними, ҳидиними — биллолмайсан киши.

Бугун, метродан чиққач, биринчи марта пиёда кетдик ва йўлда шу гап кўнглимдан кечди.

Қош қорая бошлаганда чорраҳага яқинлашдик кўздан пана ерда тўхтадик. Бизлар турли-туман мавзуларда суҳбатлашар эдик, аммо нималар деяётганимиз сира эсимда қолмасди. Жуда қийналганга ўхшайди у. Беихтиёр унинг кафтини кафтларим орасига олдим, сўнг бармоқлари орасидан бармоқларимни ўтказиб уни ўзимга тортдим. У кулди, кейин кўзи ёшланди. Нима дейишимни билмай, худди мўъжизага дуч келган одамдек туравердим. Бир оздан сўнг бармоқларини лабимга босдим. У юзимни силади.

Мен юраги шикаста, бутун вужуди, руҳи муҳаббатга интизор аёлнинг изтиробга тўла ҳаётига кириб бораётган эдим.

«Сиз кейинги пайтда чегарани унутиб қўйяпсиз».

«Узр. Негадир мен ўртаимизда чегара йўқ деб ўйлабман».

«Мени кечиринг, сизни ранжитмоқчи эмасдим».

«Аслида сиз эмас, мен кечирим сўрашим керак».

«Сиз яхши одамсиз».

«Мен бахтсиз одамман».

МУҲАББАТ!

Биз бирга юрган йўлларнинг ниҳояси айрилиқ билан тугар эди. Бир-биримизга ҳарчанд талпинмайлик, тўсиқлар имконимиздан кучлироқ эканлигини сезардим. Бу — сариқ рангда очилажак гулнинг ҳеч маҳал қизил ёки оқ тусда бўлмаслигига ўхшаш гап эди. Назаримда, унинг қарашлари ва ҳамда ажабо: сочларининг ҳидидан ҳам бу сезилиб турарди.

Иттифоқо, улар дуч келдилар ва ўша заҳоти бир-бирларини то шу чоққача кутиб, қўмсаб яшаганликларини пайқаб қолдилар. Дуч келдилар ҳам эмас, ниҳоят,

**Максуд
Бекжон**

ХАЁЛПАРАСТНИНГ КУНДАЛИГИ

Мўъжиза

Қор кураётган куракнинг товуши...
Қанчалар юракка яқин бу товуш!
Қор кураётган киши ҳақида ўйламай, ўша мўъжизавий
товушга тиз чўкким келади.

Такрорнинг зарари

Болаликда севиб ўқиган китобингизни такрор ўқи-
манг. Акс ҳолда энг ширин хотиралардан маҳрум бўлиб
қолишингиз мумкин.

Пешона

Унинг пешонаси худди қоринга ўхшарди.

Ҳеч қачон

Санъат, шеърият ҳақида баландпарвоз ёки самимий
сўзларни айтиб бўлган заҳоти ўриндан ирғиб туриб,
қандайдир буйруқни бажармоқ учун чопиб кетиш амри-
маҳол.

Самимият

Юзингизни самимият қуёшига тутинг! «Қорайиб
кетаман», деб кўрқманг. Бу «қоралик» ниқоб остидаги
заҳилликдан минг бор гўзал!

Қисқа йўл

Одам ўзини ақлли кўрсатишга уринмаётган пайтда
анча ақлли кўринади.

Муҳаббатни бошидан кечирган одам

Муҳаббатни бошидан кечирган одам меҳр, шодлик,
бахт ҳақида ёзади.

Муҳаббатни бошидан кечирган одам кўркув, ғусса
ҳақида ёзади.

Муҳаббатни бошидан кечирган одам лоқайдлик,
зеркиш, мақсадсизликни ёмонлаб ёзади...

Санъат

Инсон чекаётган азобларни лаззатга айлан-
тиради ва ёки аксинча.

Кўкламнинг биринчи шеъри

...Сабабми? Марҳамат, мингта сабаб бор! —
Шаддод булутларда акс этган виқор,
Қуёшга талпинган майсанинг рўйи:
Ё лобар қизларнинг кўкламги ўйи...

Юз минг сабаби бор қувонганимнинг:
Мени қувонтирар қаҳри ғанимнинг.
Мени қувонтирар Сиздаги ҳайрат,
Мени қувонтирар сабабсиз ғайрат!

Юз мингта сабаб бор хурсандлигимга!

Омон бўл, мен кетдим, яхши қол,
Йўлларни унутма биз юрган.
Мен эккан гулларни териб ол,
Сўзларим унутма буюрган.

Омон бўл билмадим, сен билан
Қачон кўришармиз қайта биз.
Муҳаббат ва нафрат — силсила;
Демак юракларга қайтамыз.

Тарбия

Фикр чўзилувчан,
Қаттиққўл тарбиячи
Уқувчининг қулоғидан чўзгани каби,
Энг илғор,
Энг ўткир фикрни
қулоғидан ушлаб
ўзга қутбгача
чўзишинг мумкин.
Фикр чўзилувчан,
Шўрлик ўқувчининг қулоғи каби
Узайиб кетар у тарбиямиздан.

Лаҳза

Ноннинг ушоғи ҳам
Агар, нон бўлса,
Кесакнинг бўлагин ҳам
Кесак, деб айтсак,
Инсон эндигина туққан бир парча гўштни
Инсон десалар...
Демак бир лаҳза ҳам
Мангуликнинг бир ушоғи эрур,
Лаҳза ҳам мангуликнинг
Битта бўлаги,
Лаҳза ҳам мангуликдан тушган
Битта парчадир:
Демак,
Лаҳза ҳам — мангулик,
Мангулик!

Меҳнат, ёшлик ва байрам қўшиқлари

«Ёшлик» журнали редколлегияси республикамизнинг барча шоир ва бастакорларини, обуначи ва ўқувчиларини янги оммавий қўшиқлар конкурсига иштирок этишга таклиф этади.

Маълумки, ҳаётимизда янги анъаналар тобора кўпроқ қарор топмоқда, халқимизнинг олис тарихидан ҳамроҳ бўлиб келаётган яхши расм-русмлар эса яна ҳам бойиб, янгича мазмун касб этмоқда. Энг яхши анъана ва одатларга бағишланган қўшиқлар халқимиз томонидан севиб куйлаб келинмоқда. Айниқса, совет замонида яратилган «Меҳнат аҳли», «Тўйлар муборак», «Ўзбекистонда» сингари ўнлаб қўшиқлар бунёдкор халқимизнинг руҳи, орзу-интилишларига ҳамоҳанглиги билан қадрли. Лекин шу билан бирга тан олиш керак, кейинги йилларда бундай оммавий қўшиқлар кам яратилди. Байрам ва тантаналарда ҳамма бирдай севиб айтадиган қўшиқлар эса, ниҳоятда саноқли. Коммунистик ҳашар ва меҳнат оммалашиб кетган бир пайтда ҳашар ва меҳнат байрамларида айтиладиган қўшиқлар, давра ва йўл қўшиқлари, касб ва ёшлар қўшиқлари ниҳоятда зарур.

Биз шуни эътиборга олиб, меҳнат, ёшлик ва байрам қўшиқлари яратишда иштирок этишга таклиф этамиз. Улар қуйидаги мавзуларда бўлиши мумкин:

ҲАШАР ҚЎШИҒИ (умумхалқ ҳашарига чиққанда айтиладиган).

ҲОСИЛ ҚЎШИҒИ (биринчи терим ёки ҳосил қарвони юрганда айтиладиган).

ДАВРА ҚЎШИҒИ (туғилган кунда, ёшларни ҳарбий хизматга узатишда ёки сайлларда айтиладиган).

ЙЎЛ ҚЎШИҒИ (автобуста, поездда ёки саёҳатда бир киши ёки кўпчилик айтиши учун).

КАСБ ҚЎШИҒИ (бирон касбни танлаганда ё уни эгаллаганда ёшлар томонидан айтиладиган).

Бундан ташқари муҳтарам ўқувчилар конкурсга янги мавзулар таклиф этишлари, шунингдек, аввалдан айтилиб келинган, эндиликда унутилиб қолган қадимги халқ қўшиқлари текстларини ҳам ёзиб юборишлари мумкин.

Олинган шеърый текстлар сараланиб, бастакорларга ҳавола этилади ва журналда эълон қилиб борилади.

Конкурс натижалари келаси йили — Улуғ Октябрь социалистик революциясининг 70 йиллиги арафасида яқунланади.

Конкурсда энг яхши деб топилган қўшиқлар муаллифларига ҳар бири 100 сўмдан 6 та мукофот берилади.

Бизга йўллаган текстингизга ўзингиз ҳақингизда ҳам қисқача маълумот илова қилинг.

Сиз топган, тўқиган, ёзган қўшиқлар халқимизнинг ҳаётига, меҳнатига ҳамдам бўлиб қолишига ишонамиз.

Адресимиз: 700029, Тошкент, Ленин кўчаси, 41

«Ёшлик» журнали редакцияси, «Меҳнат, ёшлик ва байрам қўшиқлари» конкурсига

ЗАМОНАГА МОС ҚЎШИҚЛАР КЕРАК

Қўшиқ ҳамиша инсонга ҳамроҳ. Оддий иш кунимиз ҳам одатда яхши қўшиқ ва куй тинглаш билан бошланади. Туш пайтида, оқшом чоғи ҳам яхши қўшиқлар тинглаш кишига ором бахш этади. Аммо қўшиқ фақат ҳордиқ чиқариш воситаси эмас. У инсонни янги марраларни забт этишга, изланиш ва яратишга руҳлантиради. Шу билан бирга у ёшларни ҳар томонлама мукамал, ватанга меҳр ва садоқатли қилиб тарбиялайди.

Асримиз бошларида яратилган «Дадил оёққа қалқинг, ўртоқлар», «Ҳой ишчилар!» сингари қўшиқлар ўша даврнинг ўзига хос гимнларига айланган. Гражданлар уруши, Улуғ Ватан уруши даврларида ҳарбий-ватанпарварлик мавзуида ўнлаб қўшиқлар яратилди. Катта қурилишлар пайтида туғилган, халқимизнинг фидокорона меҳнатини тараннум этувчи қўшиқлар ҳам талайгина. Бизнинг давримизда ҳам бундай қўшиқлар яратилмоқда. Ҳабибулло

Раҳимов, Фарҳод Алимов, Мустафо Бафоев, Аваз Мансуров, Эдуард Қаландаров сингари истеъдодли ёш бастакорлар қўшиқчилик соҳасида самарали ижод қилмоқдалар. Аммо ҳаётимиздаги янги урф-одатларга бағишланган, ёшларни меҳнат ва жасоратга руҳлантирувчи асарлар ҳали кам. Қолаверса, қўшиқни ташвиқ қиладиган ташкилотлар ишини жонлантириш, энг яхши қўшиқларни мунтазам матбуотда ёритиб бориш ишини йўлга қўйиш ҳам долзарб бўлиб турибди. Албатта, қўшиқни фақат профессионал шоир ва композитор ёзиши шарт эмас. Халқимиз талантларга бой. Қўшиқни сеувчи, юрагида ижод ўти учқунланган ҳар бир киши бу борада ўз кучини синаб кўриши керак.

«Ёшлик» журнали редакцияси эълон қилган янги конкурс айни муддао бўлган. У ёшлик ва навқиронликни, меҳнатда фидойиликни улуғлайдиган, янги зафарларга руҳлантирадиган ажойиб қўшиқлар яратилишига сабаб бўлади, деб ўйлайман. Ўз тенгдошларимни, барча бастакорларни ана шундай замонавий қўшиқлар яратишга даъват этаман.

Надим НОРХУЖАЕВ,

Тошкент Давлат маданият институтининг катта ўқитувчиси,
СССР Композиторлар Союзи аъзоси.

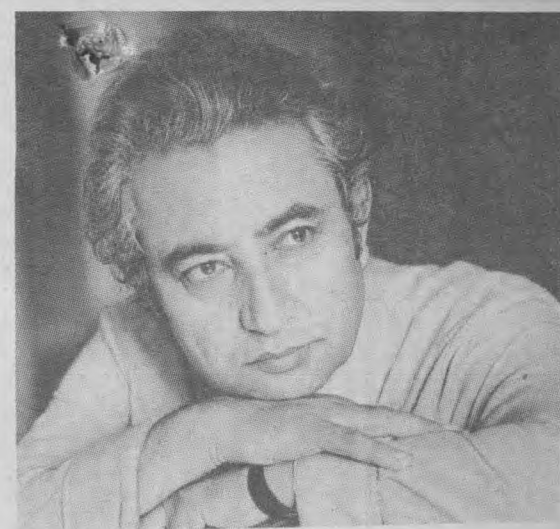
ЮРАК ҲАМ ҚЎШИЛИБ КУЙЛАСИН

Қўшиқ — инсон руҳининг жавҳари. Одам қайғурганда ҳам, қувонганда ҳам куйлайди! Куйлаб ҳар гал ўз юрагини бўшатади. Руҳидаги тўлқинларни, товланишларни намойиш этади.

Қўшиқда инсон кўринади, халқ кўринади. Халқ руҳининг юксак жилвалари унда баралла акс этиб туради.

Одамлар дили дилига, боши бошига қовушганда қўшиқ айтади. Шунда гўёки бир бутунча яхлит бир юракка айланиб кетади. Демак, қўшиқ бирлик рамзи, яқдиллик тимсолидир.

Ўзбек халқи қўшиқпараст халқ. Мақомларимизда халқимизнинг минг йиллик руҳий тажрибаси мужассамдир. Оғир, вазмин мақомлар-

дан ташқари халқ йўлида айтиладиган енгил, нафис тароналаримиз ҳам мавжуд. «Ёшлик» журналимиз ана шундай тароналарни кўпайтириш ва оммалаштиришга бел боғлаб, ғоят хайрли иш қиляпти. Давраларда елкама-елка туриб, қўлни қўлга бериб айтиладиган қўшиқлар жуда зарур!

Шундай бир воқеани эслайман: бир гал Грузияда бўлганимизда қардош республикалардан келган адиблар галма-галдан ўз она юртлари қўшиқларини куйлаб беришди. Навбат бизга етди. Биз ўзбекистонлик меҳмонлар «Том устида тоғора»дан бўлак бирор нарса айтолмадик, анча хижолат чеқдик. Ўйлаб қарасак, шундай пайтларда айтса арзигулик қўшиқларимиз деярли йўқ экан.

«Ушшоқ», «Наво» каби оғиркарвон ашуларни айтиш ҳар кимнинг ҳам кўлидан келавермайди. Мен шоирларимизни янгроқ, ҳассос қўшиқлар ёзишга чақираман. Халқимизга ҳар бир мисрасидан ўт чақнаб турадиган қўшиқлар керак. Шундай қўшиқлар керакки, унинг ижрочиси ҳам, тингловчиси ҳам ўзлигини унутсин. Қўшиқларда халқимизнинг ҳар бир юрак зарби нақш этилсин, унинг келажак орзумидлари юлдуздек чақнаб турсин.

Жамол КАМОЛ

адабиётининг зийрак билимдони эдилар. Эркин оилада ҳам шарқ адабиёти — Навоий, Бедил, Фузулийларнинг дoston, ғазал, рубоийларини, ҳам ғарб адабиёти — Гёте, Пушкин, Лермонтов, Есениннинг шох сатрларини тинглаб, қалбига жо этиб воёга етди; Навоий, Фузулий, Пушкин, Есениндан болалиқда ёд олган юзлаб сатрларни ҳаруз унутгани йўқ.

Шеърятга майл Эркинда жуда эрта уйғонди ва ўқувчилик йиллари пионерлар уйидаги тўғаракка қатнай бошлади. Эркин Воҳидов Ғайратий бош бўлган бу тўғарак, унинг сабоқлари ҳақида марок билан кўп гапиради. Дарҳақиқат, бу тўғарак Эркин, шунингдек унинг кўпгина тенгдошлари учун илк адабий-ижодий сабоқ даргоҳи бўлган, ўзи учун сеҳрли туюлган ижод сирлари билан илк бор шу даргоҳда танишган. Сўнгра ўша кезлари республикадаги илмий-адабий марказлардан бирига айланган Тошкент Давлат университетининг филология факультетида татлим олди. Бу масканда қизгин адабий баҳс-мунозараларнинг кети узилмасди, адабий учрашувлар, янги асар муҳокамалари ғоят баланд савияда ўтарди, дадил гаплар ўртага ташланарди; ўша давр ўзбек адабий танқидчилиги, танқидий тафаккур савия-дарҳасини ҳам биринчи галда айна шу ерда ишлайдиган адабиётшунос-танқидчиларнинг матбуотдаги мақола, чиқишлари беқарор эди. 50—70-йилларда ўзбек адабиётига кириб келган ўқиб ёрқин истеъдодлар мана шу жўшқин адабий марказ сабоғини олганлар. Эркин Воҳидов ҳам шу қозонда қайнаган. Университет сабоғи унинг ижодий тақдирда ғоят катта из қолдирди, деб айтсак хато қилмаймиз.

Эркин Воҳидов шоир сифатида шаклланган, ижоди гуркираган йиллар Ватанимиз, халқимиз тарихида, жамиятимиз маънавий-сиёсий ҳаётида ғоят муҳим ўзгаришлар, янгиланишлар юз берган, мазмундор, ҳаяжонли воқеаларга бой давр бўлди. Шу йилларда мамлакатимиз ривожланган социализм босқичига, фан-техника революцияси даврига кирди. Бу йилларда партия, янги таҳрирдаги КПСС Программасида таъкидланганидек, большевиклик принципалик ва ўз-ўзини танқид руҳини намоеъ этиб, омманнинг мададига таяниб, шахсга сизгиниш оқибатларини, партия ва давлат раҳбарлигининг ленинча нормаларидан чеклинишларни тугатиш, субъектив, волюнтаристик ҳатоларни тузатиш юзасидан катта ишларни амалга оширди, социалистик демократия янада ривожлантирилди, совет қонунчилиги мустахкамланди. Буларнинг барчаси ижтимоий, адабий-ижодий тафаккурга кучли таъсир кўрсатди, адабий ҳаётда жиддий ўзгариш рўй берди, қатор нохуш ҳоллар — ҳаётини ва бадий ҳақиқат, социалистик реализм ҳақидаги бир ёқлама чекланган тасаввурлар, догматик қарашлар кескин танқид остига олинди, машғум «конфликтсизлик назарияси», «ҳаётни пардозлаб кўрсатиш» тенденцияси қаттиқ қораланди, қуруқ риторикага, мадҳиябозликка қарши фаол кураш бошланди; ҳаётни, инсон шахсини, унинг қалбини, маънавий дунёсини ҳамма қирраси, бутун мураккаблиги, зиддияти билан ҳаққоний акс эттириш, ҳаётда мавжуд, етилган муаммоларни мардона туриб кўтариб чиқиш, китобхонанинг тили учиде турган гапларни баралла айтиш, шакл бобида дадил изланишлар қилиш учун кенг йўл очилди.

Яхши биламизки, ижоднинг, ижодкорнинг шаклланишида адабий муҳит, тарбия, шароитнинг аҳамияти қанчалар катта бўлмасин, оқибат-натияжада шахснинг истеъдод даражаси, характери ҳал қилувчи роль ўйнайди. Яна шуниси борки, ҳар қандай қулай шароитда ҳам ижод ғоят ўзига хос индивидуал, изтироб ва қийноқларга тўла тўхтовсиз изланишлар, гоҳо зиддиятлар ичида кечади. Шунга қарамай, ёзувчи, шоирларнинг ижодий йўли ҳақидаги кўпчилик ишларда ижод эволюцияси жўшқин талқин этилади; шоир ёки ёзувчи бошда бир оз қийналиди, изланади, ҳар хил кўчаларга кириб чиқади, камчилик ҳатоларга йўл қўяди, сўнг тўғри йўлни топиб оладию бу ёнига энди иши юришиб кетаверади... Аслида ундай эмас. Ёзувчи, шоир галдаги ҳар бир жиддий асариде — ижодининг янги босқичида гўё қайтадан туғилади; бирор янгилик кашф этар, муайян ютуқларга эришар экан, ижодининг аввалига хос қандайдир хусусиятдан воз кечиши ҳам мумкин... Эркин Воҳидовнинг ижодий эволюциясини кузатганда — шоирнинг ўн беш ёшда ёзган лагерь тонги ҳақидаги болаларча содда, масъум сатрларидан тортиб эллик ёш бўсағасида яратган мардона, шафқатсиз ҳақиқат ёғдулари билан йўғрилган, драмаларга тўла қалб туғёнидан иборат «Истамбул фожиаси»га қадар босиб ўтган ижодий йўлига назар ташлаганда бунга яна бир қарра иқдор бўласан киши.

Шоирнинг ўттиз беш йиллик ижоди ҳамиша баҳс-мунозаралар

ичида кечди, у шеър, шеър табиати, шоирнинг бурчи, масъулияти хусусида кўп ўйлади, бу ҳақда кўп ёзди; неча бор ўзининг шеър ва шоир ҳақидаги қарашларини баён этди. Шеър ва шоир бобида сўз очганда у ҳар доим ижод машаққатларини, шоирлик иши осон эмаслигини алоҳида таъкидлайди.

«Агар ҳар бир сўзи халқнинг, даврнинг нидоси бўлса, у шоир — бахтли», дейди у. «Хўш, бугунги куннинг шоири қандай бўлиши керак?» деган савол кўйиб, ўзи шундай жавоб қилади: «У, бизга ниҳоятда улкан қўринадиган, аммо сайёрлар ичида нуқтадек кичик бўлган Ер дарди билан яшамоғи шарт. Бу кичик нуқтанинг ҳасратлари кўп.

Замин — тасаввур қил,
бормоқда танҳо,

Барҳаёт юлдузлар
балқиб турибди.

У бутун тириклик ва
йўқлик аро

Симоб қатрасидай
қалқиб турибди.

Шоир худди мана шу «тириклик ва йўқлик аро» қалқиб турган замин соқчиси. Шунга кўра, унингча, асл шоирлик — истеъдоддан ҳам, маҳоратдан ҳам юқорирок тушунча. «Яхши шеърлар ёзмоқнинг, ҳатто баркамол сатрлар битмоқнинг ўзи ҳали ҳақиқий маънодаги шоирлик эмас, — деб ёзади у «Шоирнинг ҳаёт кўшиғи» мақоласида. — Токи бутун китоб ва ҳар бир мисрада шоирнинг ўзлиги бор олами билан, қалбу идроки, дарду қувончи, таржимаи ҳоли ва дунёқарашини билан шоирнинг эгаси намоеъ бўлмас экан, дилкашу дардкаш инсон кўриниб турмас экан, бу ҳали тўла маънодаги шоирлик эмас». («Ўзбекистон адабиёти ва санъати», 1985 йил 29 ноябрь). Ўз-ўзидан равшанки, шоирнинг ўзлиги бор олами билан тўла намоеъ бўлиши ҳам ҳали ҳақиқий маънодаги шоирлик эмас. Шоир шахснинг баркамоллиги, шоир қарашининг, бадий концепциясининг теранлиги, ижодининг ижтимоий-гражданлик пафоси, таъсирчанлиги шоирлик истеъдодининг бош мезонидир; шоир шеърларида намоеъ бўлган ўзлиги даврни, даврнинг катта ҳақиқатини, унинг муҳим жиҳатларини акс эттирган, миллионларнинг дарду қувончига ҳамоҳанг бўлган, одамларга ҳаёт ва инсон қалбининг янги-янги қирраларини кашф этиб беролган, фикр ва туйғуларни жунбуша соловган тақдирдагина унинг ижодкори чин маънода шоир дейишга лойиқдир. Ахир, «поззия — қалб инқилоби» деган ҳикмат бежиз айтилмаган; чинакам поэзия аввало шоир қалбининг ғалаёни, инқилоби тарзида туғилади, айна пайтда одамлар қалбини ҳам ғалаёнга солади, унда инқилоб ясади. Навоий, Бобур, Машраб шеърятини ҳам, А. Пушкин, В. Маяковский, С. Есенин шеърятини ҳам, ҳозирги замон шоирларидан Евг. Евтушенко, Р. Ҳамзатов сингариларнинг шеърятини ҳам шундай...

Эркин Воҳидов ижодига, хусусан унинг 70—80-йилларда битилган асарларида худди шу чин шеърятга хос фазилатларни кўриш мумкин. Уларнинг аксари кўпчилиги қалб ғалаёнидан туғилган, шунинг учун ҳам қалбларни ғалаёнига сола олади. Йўқ, мен бу билан Эркин Воҳидов ижодини бирданга осмонга чиқариб кўймоқчи эмасман, балки, унинг энг яхши шеърларида давр синовларидан ўтган етук асарларга хос хусусиятлар мавжуд эканини, аниқроғи, улар баркамол реалистик шеърят анъаналари руҳида ёзилганини таъкидламоқчиман, холос. Шоирнинг бундай поэтик тафаккур, чин шеърят даражасига кўтарилиши эса осон, силлиқ кечгани йўқ.

Бир вақтлар шоирларга нисбатан «куйчи» деган атама кенг қўлланилар эди: «ҳаёт куйчиси», «бахт куйчиси», «шодлик куйчиси», «бахор куйчиси», «севги куйчиси»... Бу атамалар 30—40-йиллар шоирлари ижоди моҳиятига мос келарди. Эндиликда, 70—80-йиллар шеърятини вакилларига бундай атамалар унча ёпишмайди. Ҳозирги кундаги энг пешқадам шоирларга «куйчи» эмас, «тадқиқотчи» атамаси кўпроқ мос тушса керак. Дарҳақиқат, ҳозирги шеърларда ҳаётни, инсон қалбини, руҳиятини тадқиқ ва бадий таҳлил этиш, қалбнинг мураккаб кечинмаларини, ҳаяжон, қийноқ ва титроқларини, орзу-армонларини беришга, бинобарин, ҳаёт драматини ифодалашга, ҳаёт жумбоқлари, муаммолари устида ўй-мушоҳада юритишга мо-йиллик устун. Эркин Воҳидовнинг ҳозирги шеърятини ҳам шу хусусият етакчилик қилади.

Эркин Воҳидов адабиётга 30—40-йиллар шеърятини таъсирида ҳаёт, ёшлик, сеvgи куйчиси сифатида кириб келди. Бошда кўпроқ табиатдан, турмуш ҳодисаларидан, ҳаёт гўзаллигидан ҳайратла-

ниб шеърлар ёзган, кейинроқ ақл ва ҳис баҳсига киришиб, гоҳо ҳиссиётни устун қўйган пайтлари бўлган, гоҳо ақл-мушоҳада устунлик қилиб, ақли гап айтиш учунгина шеърлар ҳам ёзган; мадҳия, фаҳрия, қасидачилик кайфиятларига берилган онлари ҳам бўлган; романтик ҳаёллар оғушида ишқий ғазаллар битган, кўнгил завқини, севги, бахт наҳидасини тўлиб-тошиб қуйлаган; содда-самимий, болаларча шўҳ, беғубор, қувноқ юмор, ҳазил-мутуйибалар билан йўғрилган шеърлар ҳам яратган; шулар қаторида гоҳо кўнгил армонларини, ўқинчларини, халқимизнинг оғир ва шонли кечмиши, тарихимизнинг қора ва нурли саҳифаларини ҳам шеърларга солган, лекин, барибир, ҳаёт мадҳи, фахр, ифтихор туйғуси етакчилик қилган... Йиллар ўтган сари шоир ижодида фикрлар қўлами кенгайиб, ҳис-туйғулар тобора сержило бўлиб борди. Шоирда яқоидан қоникмаслик, ўзини янгилашга мойиллик кайфияти туғилди. У бир дард, армон бўлиб вужудини ғалаёнга сола бошлади, бу ҳолат 70-йиллар бошларида, аниқроғи, 1972 йилда ёзилган «Йўқолган шеър»да жуда яхши ифодаланган: шоир ўз асрига мос, бутун оламнинг шавқу дардини ўзида мужассам этадиган шеърлар излайди, шундай шеърлар ёзишни орзу қилади. Ниҳоят, бу орзу-интилиш, изланишнинг самараси 70—80-йилларда яратилган қатор шеърларида, «Рухлар исёни», «Истамбул фожиаси» дostonларида кўринди.

Ёзувчи Пётр Проскурин яхши айтган: «Чинакам истеъдод ҳамиша шафқатсиз, ўта шафқатсиз бўлади». Дарҳақиқат, улкан сўз усталари қалби гўзаллик, мурувват, шафқат туйғуси билан тўлиб-тошгани ҳолда, ҳаёт ҳақиқатини ҳеч қачон бўяб-безаб, ҳаёт зиддиятларини, драмаларини хаспўшлаб, юмшатиб кўрсатмаганлар, ўткир муаммоларни четлаб ўтиб, ҳаётни нукул шодлиғу қувончлардан иборат деб билган эмаслар. Ҳаёт ҳақиқатига ҳамиша тик қараганлар.

Тўғри, ҳар бир шеърдан шундай улкан талабларга тўла жавоб кидириш, ҳар қандай шеър албатта шафқатсиз реалистик услубда ёзилишини талаб этиш ўринсиз. Аммо чинакам реалистик шоир ижоди, ижодининг муайян даври яхлит ҳолда бу талабларга жавоб бериши мумкин. Эркин Воҳидовнинг 70—80-йиллар ижодида худди шу маънодаги реализмнинг теранлашувини, шоир шеърияти янги босқичга кўтарилганини тасдиқлайдиган қатор аломатлар бор.

Худди шу босқичда яратилган шеърларидан бири «Замин ташвишлари» деб аталган. Бу ном фақат мазкур шеърни эмас, шоирнинг шу босқичдаги барча яхши шеърлари, дostonлари моҳиятини ифодалай олади. Реал ҳаётга ўта яқинлик, замин, замон ва инсон ташвишлари билан ҳамдардлик, оддий кундалик ташвишларда катта инсоний муаммоларни кўра билши, улardan умумбашарий маънолар кидириш, бугунги кунда барчани ҳаяжонга солиб турган масалаларни дадил ўртага қўйиб, уларга жавоб излаш — бу даврдаги энг яхши дoston ва шеърларига хос хусусиятлардир. Шоирнинг ўзи бир интервьюсида ҳозирги замон жаҳон тараққийпарвар шеърияти ҳақида айтган сўзларини ўзининг энг яхши дoston, шеърларига ҳам тўла тadbик этса бўлади: бу асарларнинг ҳар сўзида, ҳар бир сатрида инсоният қисматидан безовта қалб кечинмалари, замон тақдирига жавобгарлик ҳисси билан тепаётган юрак ҳаяжонлари ловуллаб туради, бу шеърлар дунёга тийрак кўз билан назар солишга қақриқ бўлиб янграйди. Шоирнинг «Замин ташвишлари», «Инсон», «Бизлар ишляпмиз», «Бонг уринг», «Оқсоқол», «Шарқий кирғоқ», «Ёлғизлик истаги», «Темиртан даҳолар», «Сирдарё ўлани», «Зангори шўбалар», «Максим Горький билан суҳбат», «Арслон ўйнатувчи», «Вируслар», «Тушлик танаффус», «Рухлар исёни», «Истамбул фожиаси» сингари поэма ва лиропублицистик шеърлари. «Манфаат фалсафаси», «Сен менга тегма», «Мажлис қилинг», «Донишқилоқ латифалари» каби сатирик, юмористик асарлари — барчаси шундай ўткир гражданлик руҳи-нафаси билан йўғрилган.

Биламизки, адабиётдаги, бинобарин, шеъриятдаги янгилик аввало инсонни янгича тушуниш, янгича талқин этишдан бошланади. Эркин Воҳидов шеъриятдаги бурилиш ҳам инсон, унинг табиатини, ҳаёти моҳиятини мураккаблиги, зиддиятлари билан янгича поэтик идрок этишдан бошланган. «Йўқолган шеър»дан кейин бир йил ўтар-ўтмас ёзилган «Инсон» қасидасини эслайлик. Шеър инсон мадҳи, инсонни улугловчи сатрлар билан бошланади:

Собиту сайёрада

Инсон ўзинг, инсон ўзинг.

Мулки олам ичра бир

Ҳоқон ўзинг, султон ўзинг.

Шоир шу инсон қудрати, хусусан унинг ҳозирги фан-техника революцияси шароитидаги имкониятлари хусусида сўз очиб, коинот саҳросида қарвону сарбон, кенг жаҳон унинг кафтида, шамс-кўёш дил тафтида эканини айтади. Инсон измидаги бу ёғру дунё надур, деган савол қўяди-да, кескин ва шафқатсиз равишда «Кошонадур, вайронадур», дея жавоб қилади. Шу сатрлардан бошлаб шеърда мадҳия оҳанги чекинади, шоирнинг ҳам фахр-ифтихор, ҳам афсус-надоматларга тўла армонли нидоси янграй бошлайди:

Бунда оқ бирла қаро,

Зулмат, зиё шоху гадо

Жанг қилурлар доимо,

Ул ён ўзинг, бул ён ўзинг.

Сен бало, ҳам мубтало,

Хайр ила кин, рости риё,

Фитнагар олам аро

Фаттон ўзинг, қурбон ўзинг.

Инсон зотига хос шу тарздаги зиддиятли таъриф-тавсиф давом этади: инсон гоҳ адолат, гоҳ адоват қўйнида, ўз дилининг даргоҳида эса гоҳ шайтон, гоҳ ғилмон; қотил ҳам, қурбон ҳам, ҳаёт уммонида қатрадек сарсон ҳам, гардон ҳам — шу инсоннинг ўзи! Маънавий фикрат ҳам, чангали ваҳшат ҳам — шу инсоннинг ўзи!

Инсон тафаккури мислсиз мўъжизалар яратаётган, фан-техника гоҳ тараққий этган шу даврга, тараққийга мос тарзда фикр юритиш, яшаш ўрнига ҳамон азалий ирк, қон, имон талашилар, мамлакатга мамлакат, миллатга миллат қасдлиги давом этаётганлиги шоир дилига азоб беради, «Шуми инсондек яшаш», дея ўқинч билан хитоб қилади. Ҳолбуки, ҳозирги кунда жамики инсон бир бўлиб биргаликда бош қотирадиган умумбашарий муаммолар тўлиб-тошиб ётибди.

Онаизоринг — замин,

Танҳо йўғу боринг — замин,

Хаста беморинг — замин,

Ўғлон ўзинг, дармон ўзинг.

Бағрида ётқучи — сен,

Неъматларин тортқучи — сен,

Тиф бўлиб ботқучи — сен,

Пайкон ўзинг, қалқон ўзинг.

Демак, она замин тақдирини шу улуг ва оғир зот — инсоннинг ўз қўли-ихтиёрида. Шоир инсонни Инсон деган улуг номга муносиб бўлишини, фарзандлик бурчига содиқ қолишини тилайди. Айни чоқда, шоир инсон даҳосига, унинг имкониятларига, истиқболига ишонч билан қарайди, бу номни ҳамиша ўқинч, армон аралаш ёниқ бир меҳр билан қаламга олади.

«Инсон» қасидаси билан гўё Эркин Воҳидов ижодида инсон тўғрисидаги шеърый баҳслар туркуми бошланди. «Тирик сайёралар», «Темиртан даҳолар», «Вируслар», «Арслон ўйнатувчи», «Максим Горький билан суҳбат» каби шеърлар шу туркумни ташкил этади.

«Инсон — сир, жумбоқ. Бу жумбоқни ечиш керак», деган эди Ф. Достоевский. Адабиётнинг, бинобарин, шеъриятнинг бу вазифаси шу жумбоққа жавоб кидиришдан иборат. «Тирик сайёралар» шеърисида шундай сатрлар бор:

Фазоларнинг қай бурчагига

Фикри билан етадир инсон,

Аммо не бор ўз юрагига

Билмай ўтиб кетадир инсон.

У яшайди тилсимлар аро,

Ҳар кашфиёт янги маррадир.

Унинг ўзи сирли бир дунё,

Дунё эса фақат заррадир.

Худди шу — фикри билан фазоларнинг қай бурчагига етиб борган, кашфиётлари билан янги-янги марраларни забт этаётган,

аммо «ўзи сирли бир дунё»лигича қолаётган бугунги кун одамнинг юрагида не бор, инсон табиати ва ҳаётининг қайси жиҳатлари шоирга тинчлик бермаётир. — Эркиннинг бу туркум шеърлари шу каби ҳаётини масалалар теварагидаги эҳтиросли баҳслардан иборат.

Шоирни ҳаммадан бурун инсоннинг маънавияти, эътиқоди масаласи қизиқтиради. Инсон — олижаноб, юксак эътиқоди билангина инсон. Имон, виждон, эътиқод — инсонни ичдан ёритиб, тафтиш этиб турувчи, тўғри йўлга бошловчи, олижаноб мақсадга йўловчи сирли, сеҳрли «илохий» куч. Шу муқаддас туйғудан маҳрум шахс эса қабиҳ, аянчли ва кўрқинчли; бундай кимса қалбида нур, ҳис, кўзида маъно йўқ, берсанг бу дунёни ютмоққа ҳам қодир, зар қасдида, дунё қасдида, шахсий манфаат йўлида жамики тубанликлар сари боришга тайёр. Шоирнинг катъий хулосаси шундай:

Мен ҳақ билдим Ленин эътиқодини,
Оламга табаррук зиёси тўлсин.
Имон денг, виждон денг, майли отини,
Лекин одамзоднинг «худо»си бўлсин.

«Максим Горький билан суҳбат» шеърисидаги айна шу баҳс «Темиртан даҳолар», «Вируслар» шеърларида давом эттирилади ва янада кескин тус олади. Шеърлардан бири кибернетик олим Восил Қобуловга, иккинчиси эса медик Шабот Хўжаевга бағишлангани бежиз эмас. Кибернетика ва медицина фанлари мўъжизалари билан инсоннинг бугунги камолоти орасида шоир фаройиб зиддиятлар, номувофиқликлар кўради. Бу ҳол уни изтиробли ўйларга чулғайди.

Биламиз, яқин-яқинларда ҳам кибернетика маҳсули саналмиш роботни — темир одамларни кўпчилик шоирлар киноя-пичинг билан ҳиссизлик, лоқайдлик рамзи сифатида тилга олишар эди. «Темиртан даҳолар» муаллифи эса масалага бошқачароқ ёндашади, роботларни «темиртан даҳолар» деб атади, улар масканини «сеҳру мўъжизалар мамлақати», «музаффар, баркамол тафаккур юрти» деб таърифлайди. Шоир темиртан даҳоларнинг меҳнат ва ҳаёт тарзини ажиб бир лутф, киноя-пичинг аралаш инсонлар ҳаёт тарзи билан қиёс қилади:

Бу юртда режа бор,
иш бор,
ғайрат бор,
Темирлар ҳордиқ кун қилмаслар талаб.
Душанба бошлари оғримас наҳор,
Кечикиб келмаслар ишга эрталаб.
Бунда таъма қилмас
ҳеч ким дўстидан,
Бу юртда бўлмайдиган фитна,
ғийбатлар.
Ҳеч қачон «К-14» «Д-5» устидан
«Б-3»га ёзмайдиган юмалоқ хатлар.

Бора-бора майин лутф, киноя-кесатик оҳанги хийла кескин тус олиб, публицистик шиддат касб этади:

Не ажаб улар ҳам ўрганса бир кун,
Ким билсин,
олимлар балки туймишлар.
Одамзод нафаси тегмасин учун
Уларни шишага солиб қўймишлар.
Темирларга ётдир севинчу кўз ёш,
Дунё можароси
уларга абас.
Бизнинг низоларга бермаслар бардош,
Чунки улар темир,
одамлар эмас.

Агар шеърдаги сатрлар юзаки тушунилса, шоир ҳиссиз, аммо ақли роботларни инсонга зид ва ҳатто ундан устун қўяётгандек бўлиб туюлиши мумкин. Аслида шеърда инсон камситилаётгани йўқ, балки бу ерда инсон табиати ва ҳаётига оид шафқатсиз ҳақиқат мавжуд, асар бошдан-оёқ инсонни янада баркамол

кўриш истаги ғояси билан йўғрилган. Модомики, инсон тафаккурининг самараси — темиртан даҳолар салтанатида олий интизом, мусаффо иқлим мавжуд экан, нега уларнинг ижодкори бўлмиш одамлар турмушида шундай тартиб ўрнатиш мумкин эмас? Ахир, инсон зоти ҳар жиҳатдан темир даҳолардан устун-ку?! Шоир инсоннинг ўз шаънига номуносиб хатти-ҳаракатларидан, темир ҳам дош беролмайдиган ишларидан қуюнади.

Иккинчи шеърда шоир медик олимга мурожаат қилиб, шифокорларнинг инсон танидаги даҳшатли вирусларга қарши ҳужуми ва бу борадаги муваффақиятларини тан олган ҳолда, инсон зотида таҳдид солаётган маънавий хасталик — имонсизлик, худпарастлик, мансабпарастлик вирусларини йўқотиш ғоят мушкул эканидан изтиробга тушади:

Мансаб савдоси ҳам классик вирус,
Киритса арзийди тиббий дарсликка,
Шарсимон вирусни мумкин ўлдириш,
Чора йўқ юмалоқ худпарастликка.

Шоир имонсизлик дардининг хунук белги-кўринишлари, даҳшатли оқибатлари ҳақида қуюниб ёзади:

Йўталсиз ҳеч ерда ишинг битмаса,
Кўк қоғоз тутмасанг — кўролмасанг кун,
Бундоқ кўкйўталга чора этмаса
Кўқариб, ўпкалар қуриши мумкин.

Бу не дард — минбарга чиққан беибо
Чиройли ёлгонга қарсак уришлар.
Мўминликнинг илиқ муҳити аро
Ййраб кўпаяди манфур вируслар...

Демак, бу хилдаги ўта хавфли, манфур маънавий хасталик вирусларининг пайдо бўлиш, кенг ёйилиш сабаби аён: лоқайдлик, мурасасозлик, пасивлик; шоир ибораси билан айтганда, «мўминликнинг илиқ муҳити аро» улар тез учриydi, яйраб кўпаяди. Уларни бартараф этишнинг йўли битта — уларга қарши аёвсиз курашмоқ, шиддатли ҳужумга ўтмоқ даркор!

Шоир фақат инсон табиатидаги, маънавиятидаги кам-қўстлар, ожиз томонлар устида эмас, инсондаги айрим зиддиятлардан холи бўлмаган кучли, гўзал жиҳатлар, эзгу туйғулар ҳақида ҳам мушоҳада юритади. Маънавий баркамол, ибратли шахслар, умуман инсондаги юксак маънавий фазилатлар қаламга олинганда таъриф-таъсифга берилиб мадҳиябозлик томон тойиб кетиш ҳеч гап эмас. Бундай ҳоллар ўтмишда хийла кенг тарқалган эди, ҳозирги кунда ҳам гоҳо учраб туради. Эркин Воҳидов шеърини ҳам бундан мустасно эмас. Бироқ шоирнинг 70—80-йиллар шеъринида ўзгача манзарани кўрамиз. Шоир инсондаги эзгу хислатлар, ноёб туйғулар ҳақида ёзганда ҳам бирёқламаликдан қочади, диалектик поэтик тафаккур йўлидан боради, киши қалбини, қалб бисотини хилма-хил товланишлари, ички ҳаракати, муайян зиддиятлари билан кўрсатишга интилади.

Ҳақиқат, адолат учун кураш, ростгўйлик — илғор адабиётнинг, чин шеърининг бош принципларидан бири. Ростгўйлик фақат адабиётнинг, чин талант соҳибининг эмас, том маънодаги маданиятли, зиёли, маънавий етук одамнинг зарурий хислати, фазилати. «Хирадманд улдирким, ёлгон демас», деб ёзади Навоий «Маҳбул кулуб»да. Эркин Воҳидовнинг биз юқорида тилга олган шеърлари, шубҳасиз, одамлар кўнглига ҳақиқат, адолат ёғдуларини олиб киради, китобхонни ҳаёт, унинг муаммолари, одамлар, уларнинг табиати, қалби мураккабликлари устида теран ўйлашга мажбур этади.

Шуниси характерики, ҳали кўзбўямачилик, ёлгончилик, дабдабозликка қарши қизғин кураш бошланмаган, аммо бундай иллатлар ҳушёр, виждонли одамларни ташвишга солаётган бир пайтда — 70-йилларнинг ўрталарида шоир айна шу ҳодисаларга, бу борада адабиётда пайдо бўлган стереотипларга муносабатини, умуман ҳақиқат, адолат ҳақидаги қарашларини баён этувчи маҳсус шеърлар билан чиққан эди. Улар орасида «Бизлар ишлаяпмиз» шеъри принципиал аҳамиятга эга. Бу шеър ўзининг ошқора, кескин баҳс-мунозара руҳи билан ўқувчи эътиборини тортади, одат тусига кириб қолган кўп номақбул таомилларга танқидий қарашга ундайди, адабиётдаги

жимжимадорлик, мадхиябозлик, дабдабабозлик никобига ўралган ёлгончиликнинг асл башарасини кўрсатиб беради.

Шеърдаги ифода тарзи-усули унда илгари сурилган гоя моҳиятини очишга жуда мос: шеър ҳаёт қаҳрамони — оддий меҳнаткаш, заҳматкаш, ҳалол, ростгўй деҳқон билан ҳар қандай гапга тўн кийдириб аравани қуруқ олиб қочадиган мадхиябоз муҳбир-шоир орасидаги мулоқот асосига қурилган, аниқроғи шеър бошдан-оёқ қаҳрамоннинг ўзи ҳақида муҳбир-шоир айтган, ёзган жимжимадор дабдабали таъриф-тавсифларга эътирози, чин дил розидан иборат. Шоир деҳқон тилидан муҳбир тасаввурига, таъриф-тавсифига зид ҳақиқий меҳнат лавҳаларини чизади.

«Чопиқ гашти» дединг,
эх, бу не роҳат,
Билмоқ бўлсанг,
сезмоқ бўлсанг не ҳузур,
Кун бўйи демайман,
бир-икки соат
Лолақизғалдоқнинг офтобида тур.
Бу иш
«пўлат отни мағрур суриш» эмас,
Рост гапни айтавер,
уялтирмас рост.
Далада чанг ютиш, «жавлон уриш»мас,
Бизлар ишляпмиз,
Бу меҳнат холос.

Энди қаҳрамоннинг мана бу эътирозига эътибор беринг:

Газетда шеърингни ўқидим у кун,
Сувчи тўғрисида
битибсан «ашъор».
Тасвирлабсан:
сувчи оппоқ ойдин тун
Сув бўйида ёрин кутар интизор.
Бир кеча кўрсайдинг
сувчи заҳматин,
Ойни хандалакка қилмасдинг қиёс,
Тарк этиб саҳарги уйку лаззатин,
Бизлар ишляпмиз,
Бу меҳнат холос.

Йўқ, шеър қаҳрамони ҳам, шоирнинг ўзи ҳам деҳқон меҳнати нуқул машаққату мушкулотлардан иборат деб атамоқчи эмас; шоир ҳаётни бирёқлама — жаннат деб, меҳнатни эса нуқулгина роҳат-фароғат деб тушуниш, кўрсатишга қарши. Муаллиф деҳқон ҳаёти, меҳнати бобида жимжимадор таърифларга, ҳамду саноларга қарши чиқар экан, меҳнатнинг юксак қадрини, қаҳрамонона моҳиятини асло инкор этмоқчи эмас; шеърда келтирилган дабдабаю жимжималардан холи, ўта ҳаётий, табиий, зарурий меҳнат лавҳалари, деҳқоннинг рўй-рост сўзлари замирида чинакам қаҳрамонлик мавжуд. Шеърни ўқиётганда ўқувчи бунни баралла ҳис этиб туради. Бугина эмас, шеър қаҳрамони ўша оддий, одми, бир оз жайдари кўринган одам — деҳқон ҳаёти ва меҳнатидаги чуқур ижтимоий ўзгаришларни жуда яхши идрок этади. Аслида қаҳрамоннинг ўзи ҳам элик йил бурунги омочу кетмондан бошқасини билмайдиган аввалги оми деҳқон эмас, балки ҳозирги фан-техника тараққиёти даври одами.

Шоир бугунги меҳнат кишининг ҳаётини бутун мураккаблиги, ўзгаришу янгилликлари, машаққату завқлари билан бор ҳолича кўрсатиш шпорини ўртага ташлайди; қуруқ мадхиябозлик, жимжима гаплар билан яратувчилик меҳнат моҳиятини очиш асло мумкин эмаслигини алоҳида уқтиради.

Жимжима гапни кўй,
тўғрисини ёз,
Токи кўрсин,
билсин,
англасин олам,
Биз ишляпмиз,
Бу меҳнат холос.

Шеър шундай яқунланади. Дарҳақиқат, ҳақиқатни айтиш, ифодалаш, фақат тўғри сўз орқалигина деҳқон меҳнатининг улуғворлигини, деҳқон қаҳрамонлигини бошқаларга, бинобарин жаҳонга кўрсатиш, билдириш, англашти керак. Бунини шоир шеърларида юксак пафос билан ифодалаган. Бугунги кун талаби шоирнинг қанчалар ҳақ эканини исботлаб турибди.

Эркин Воҳидов ижодида реализмнинг тобора чуқурлашуви, ижтимоий пафоснинг теранлашуви устида сўз борганда шоирнинг яна йккита шеъри — «Шарқий қирғоқ» билан «Сирдарё ўлани»ни четлаб ўтиб бўлмайди. Ҳаётнинг шафқатсиз ҳақиқатини ифода этиш, китобхон учун муҳим ва зарур гапни айтиш чин шеърининг бош хусусияти экани хусусида кўп гапирдик. «Сирдарё ўлани» ва «Шарқий қирғоқ» шеърларида ҳам бугунги куннинг муҳим муаммоси кўтарилган: бирида экология — она табиатни асраш-авайлаш масаласи, иккинчисида эса сайёрамизда ҳамон давом этаётган омонсиз синфий курашлар ва бу курашларда адолатпарварлар зиммасига тушган оғир, шарафли масъулият ҳақида гап кетади. Чин шеърят, умуман чинакам адабий асарда муҳим ҳаётий муаммони кўтариш, ҳаётнинг шафқатсиз ҳақиқатини ифодалашнинг ўзи етарли эмас, ижодкор шу ҳақиқатни аввало ўзининг, қолаверса, китобхоннинг шайхларди, алами, фарёди, қалб ҳақиқатига айлантиролса, алоҳи шахс, эл-юрт, замин ташвишларини бамисоли тоқат қилиш мумкин бўлмаган жисмоний оғриқ тарзида ҳис этиб, ўша оғриқларни ўзгаларга ҳам юқтиролса, ўзгалар қалбини ларзага сола билса, яъни асарда муҳим гап, шафқатсиз ҳақиқат юксак гуманистик пафос даражасига кўтарилса, шундагина баркамол асар туғилади. Биз юқорида кўриб ўтган шеърлар шундан далолат берадики, Эркин Воҳидовнинг 70—80-йиллар ижодида реализм билан баробар гуманистик мотивлар ҳам теранлашган, энг яхши шеърлари инсон ва инсоният, она замин тақдири ҳақида астойдил қайғуриш, унинг ташвишларига чин дилдан ҳамдардлик, чексиз мурувват туйғуси билан йўғрилган.

«Сирдарё ўлани» халқ ўланлари руҳи, оҳангида битилган: бир томонда она дарёнинг гўзал таъриф-тавсифи, иккинчи томонда шоирнинг дарёнинг ҳозирги ҳолати, аччиқ қисматида безовталиги, ташвиш-зорлари; шоир назарида, Сирдарё кўҳна Жайхун билан бирга она водий ҳаёти, қувончи, алами, зори, юрт учун ҳам томир, ҳам юрак... Шоир гурур билан: «Сен борсанки, кенг воҳода ҳаёт бор, Демак юртнинг лабида бол, набот бор...», дейди. Шоирни «халқ тимсоли» дейишга лойиқ мана шу она дарёнинг бугунги қисмати қаттиқ ташвишга, изтиробга солади, «Нега буюн бемадорсан, ҳалаксан?», дея уни ўкинч билан саволга тутлади. Дарҳақиқат, она юртимиз, бу ердаги тирикчилик аввало Аму билан Сирдарё тақдирига боғлиқ. Ҳозирги фан-техника революцияси даврида ҳар икки дарёнинг қисмати жамоатчиликни қаттиқ ташвишга соляпти, табиат бойликларидан оқилона фойдаланишни унутган, ҳозирини хузурини ўйлайдиган истеъмолчилик кайфиятига мубтало кимсалар айби билан бу дарёлар мушкул аҳволга тушиб қолди. Бу ҳақда кўп гапирляпти, кўп ёзиляпти. Жамоатчилик ва ёзувчиларнинг она табиатни авайлаш йўлидаги шу хил жонбозлиги КПСС XXVII съездида қўллаб-қувватланди. Эркин Воҳидов ҳам жамоатчиликнинг шу ташвишли овозига жўр бўлиб, бу ҳақда ўзининг салмоқли ва таъсирчан сўзини айта олди. Шеърнинг ҳар банди охирида худди нақоратдек такрорланган «Оқиб тургин, қуриб қолма, онажон» деган ўта самимий, чексиз меҳру ўкинчларга тўла сатрлар худди халқ ўланларидаги куйган дилнинг ўтли зорлари сингари ўқувчи қалбининг туб-тубига етиб боради, уни титроққа солади. Шеър охиридаги:

«Мен болангман, нидо бўлай сен учун,
Бир жилгадек даво бўлай сен учун,
Керак бўлса фидо бўлай сен учун,
Майлига, мен адо бўлай сен учун,
Оқиб тургин, қуриб қолма, онажон».

деган сўзларда ҳеч қанақа сохта жонбозлик, атайин фидойилик йўқ, улар ўта самимий, табиий — ўзини она юрти, она халқининг чин фарзанди санаган софдил одамнинг, чин гражданнын юрак сўзлари!

«Шарқий қирғоқ» шеърда табиатнинг сирли бир қонуни, яъни дарё соҳиллари орасидаги тафовутдан — ғарбий қирғоқларнинг ҳамшиша тикроқ, шарқий қирғоқларнинг эса ётироқ бўлиши тўғрисидаги оддийроқ туюлган қузатишлардан бошланган гап-сўзлар жиддий ижтимоий масалаларга уланиб кетади, ижтимоий

масалалар эса зўр гуманистик мотивлар билан суғориллади. Шоир кўнглини аввало «чархи кажрафтор»нинг ноодил иши — бир соҳилга юксак мартаба бериб, бошқа бир соҳилни хокисор этгани хижил қилади. Шоир ҳаёли оловли йиллар, қонли кечувлар томон учади.

Биз доим борганмиз кунчиқар ёқдан,
Ўлимнинг юзига тик боқиб ҳар гал.
Ёв эса юксакдан, фарбий қирғоқдан
Каттол ва бешафқат ёғдирган ажал.

Биз шарқдан борганмиз, шарқий соҳиллар
Тўпга нишон бўлди, текис ва яйдоқ.
Биз бўлсак — фидойи жони сабиллар
Тикка боравердик, танимиз байроқ.

Шоир омонсиз жанг манзараларини қизишда давом этади, бу жангларда совет кишиси кўрсатган мислсиз матонат, ғоят қимматга тушган ғалаба ҳақида ҳам ифтихор, ҳам алам-изтироб билан ёниб ёзади.

Дарё бўлиб окди дарёдан хунлар,
Дўзах оловида бамисли дунё.
Минглардан юз қолдик, юзлардан ўнлар,
Қирилдик, орқага қайтмадик аммо.

Бизга душман эди ҳийла ва ҳадик,
Йўқ эди мардликдан ўзга ҳимоят.
Ёв ўқи тугади, биз тугамадик,
Фарбий соҳилларни олдик ниҳоят.

Шеърда ҳақиқат, матонат, жасорат ва чексиз мурувват, катта инсоний дард кўшилиб-чатишиб шиддатли симфонияга айланади.

Булар ўтган уруш хотиралари ва улар билан боғлиқ ҳаяжонли ўй-мушоҳадалар. Бугунги кунда ўша омонсиз жанглар ўтган соҳиллар гўё ҳеч нарса бўлмагандек тинч ва беозор ётибди, дарё эса оҳиста чайқалиб оқмоқда, аммо шоир қалби безовта, чунки, бир томондан, ўша қурбонлар руҳи уйғоқ, улар авлодларни ёлғизликка ундамоқда; иккинчи томондан, бугунги кунда ҳам қанчалар кирғин, омонсиз жанглар қаерлардадир давом этмоқда, ўша азалий шафқатсиз ҳақиқат хануз амалда. «Ҳамон ёв қургони фарбий қирғоқда, Ҳамон бизнинг маскан шарқий қирғоқдир». Шоир қалби ўтган уруш хотиралари туфайли қанчалар ўртанса, дунёда бугун давом этаётган аёвсиз жангларни эслаб ундан ҳам кучлироқ ларзага тушади.

Дардлар гирдобда чарх урар замин,
Мажруҳ сийнасида силқиб оқар қон.
У ҳар кун, ҳар лаҳза минглаб одамин,
Шарқий қирғоқларда бермоқда қурбон.

Шу тариқа шеърда шарқий қирғоқ рамзий образ даражасига кўтариллади, социал адолат, ҳақиқат қурашчилари қароргоҳига айланади; шоир ўз жойини ўша шарқий қирғоқда деб билади, адолат қурашчилари, фидойи жангчилар дарди, орзу армонларини кўтүр вужуди билан ўз дарди, орзу армонлари сифатида қабул қилади.

Дунёда бор экан ноҳақлик, зулм,
Дунёда бор экан асорат, жафо,
Жангдამиз, бир бошда бор битта ўлим,
Шарқий соҳилларда жонимиз фидо.

Худди «Сирдарё ўлани»даги каби шоирнинг бу гапларида ҳам ҳеч қанақа сохта фидойилик йўқ. Булар — чин ҳақиқатпарвар, адолатпарвар, инсонпарвар шоирнинг, чин гражданнын чин дил сўзлари! Зотан, шундай туйғу, аҳду паймондан мажруҳ одам ҳеч қачон ҳақиқий маънодаги гуманист шоир бўла олмайди.

Шоир ижодда шаклланиб, тобора сайқал топиб, етакчи тенденцияга айланган худди шу хусусиятлар — ҳаёт ҳақиқатини мураккаблиги, зиддиятлари, шафқатсизлиги билан бор ҳолича бериш, ўтқир ижтимоий-маънавий масалаларни дадил ўртага

кўйиш, масала моҳиятини очишга интилиш, фалсафий мушоҳадаларга мойиллик, инсон, она замин тақдир ҳақида астойдил қайғуриш, қалб безовталиги, туғёни, чексиз муруввати — буларнинг барчаси «Рухлар исёни» ва «Истамбул фожияси» асарларида яна ҳам ёрқинроқ, кучлироқ тарзда намоён бўлган. Бу икки асар Эркин Воҳидов ҳозиргача босиб ўтган ижодий йўлининг энг баланд чўққиси, ўттиз йиллик ижодий изланишларининг муайян якунидир.

«Рухлар исёни» — аввало, қаҳрамонлик достони. Унда муаллиф асримиз бошларида чақмоқдек ярақлаб шеърятда ўчмас из қолдирган, исёнкор шеърлари билан бутун Ҳиндистон ярим оролини ларзага солган, ҳаётини, эл-юрт эрки, бахти йўлига фидо этган оташин бенгал шоири Назрул Ислому жасоратини улуғлайди. Айни пайтда «Рухлар исёни» — фожийи достон. Автор исёнкор шоир қураши, жасорати қанчалар қимматга тушганини, шоир билан давр ва халқ орасидаги мураккаб, зиддиятли муносабатларни, шоир қалбининг орзу-туғёнларини, алам-изтиробларини бутун кескинлиги билан кўрсатади; Назрул Ислому жасорати, фидойилиги аянчли қисмати баҳонасида шоирнинг, умуман ижодкорнинг ҳаётдаги ўрни, гражданлик бурчи, қолаверса инсонийлик, фидойилик, эрк ташналиги, ижтимоий ва маънавий ҳаётнинг бошқа хилма-хил муаммолари устида мушоҳадаларга толади.

«Рухлар исёни» шакл жиҳатидан ҳам ўзига хос, новаторона асар. У хилма-хил шеърӣ шакллар, ритми, ҳиссий оҳанг, ранглар, ҳам реал-ҳаётӣ лавҳалар, ҳам ривоятлар, шартли-символик ифодалар синтезидан туғилган. Шу хилдаги шакл ва ифода ранг-баранглиги асар замирида ётган ҳаётӣ ҳақиқатни мураккаблиги, хилма-хил қирралари билан ифода этишга хизмат қилган, шоирнинг узоқ йиллик кузатиш, ҳаётӣ тажриба, хулоса, ўй-мушоҳадаларини, кўнги дардларини тўкиб солишга имкон берган.

Достонда бош қаҳрамон Назрул Ислому ҳаётӣ хронологик тарзда изчил баён этилмайдими, балки шоир ҳаётидан энг муҳим, кескин дақиқалар танлаб олинди, улар поэтик таҳлилдан ўтказилади. Поэтик таҳлил пайтида автор ўй-мушоҳадаларга қанчалик эрк бермасин, барибир изчил тарихийлик принциpidан келиб чиқиб иш кўради. Назрул Исломудек исёнкор шоирни етиштириб берган тарихий шароитни, Назрул Ислому фожиясининг туб ижтимоий сабабларини тарихан ҳаққоний кўрсатишга эришади. Достонда реал ҳодисалар билан ёнма-ён келтирилган хилма-хил ривоятлар, тарихий воқеалар худди ўша тарихий-ижтимоий ҳодисалар моҳиятини, умумбашарӣ маъносини чуқурроқ англашга, улардан жиддий фалсафӣ сабоқ-хулосалар чиқаришга қаратилган.

Достон ҳақсизлик ва адолат, истибод ва эрк орасидаги мангу қурашда истеъдоднинг ўрни ҳақидаги фалсафӣ мушоҳадалар билан бошланади; чин истеъдоднинг табиати яралишдан ноҳақликка, адолатсизликка, истибодга қарши исёнди, деб санайди муаллиф.

Шоир юрак —
Пок тилаги,
Имонидир башарнинг.
Армон тўла
Юракдаги
Исёнидир башарнинг.

Назрул Ислому дунёга шоир бўлиб, яъни ўз даврининг пок тилаги, имони, армон тўла юракдаги исёни бўлиб туғилди, давр, эл-юрт шундай исёнкор шоирга муҳтож эди, «Замон унинг ёниб турган юрагини сўрарди». Шоир ҳали туғилмасдан бурун ўз юртидан жудо этилган эди; эл-юрти зобитлар оёғи остида топталиб ётибди, жаҳолатда қолган халқ золим зобитларга қарши туриш ўрнига ҳинд ва мусулмонга ажралиб, бир-бирини қириш билан овора. Муаллиф Ҳиндистон тарихининг шу қора кунларини алам билан қаламга олар экан, яна шоир ва унинг гражданлик бурчи ҳақидаги баҳсга кўчади:

Ҳар нечаким зўр истеъдод
Тошқин илҳом,
У нега,
Халқинг ётса
Чекиб фарёд,
Ярамасанг кунига.
Шоир эсанг,

Шоир бўлиб
Нега келдинг ҳаётга,
Элинг ётса
Дардга тўлиб,
Келолмасанг нажотга.

Назрул Ислому шеърларидан бирида «Мен исёнкор», «Мен қайғули бу дунёнинг нотинч қолган руҳиман», деган эди. Достон муаллифи шоирнинг шу хилдаги сатрларига таяниб, унинг исёнкор қалби манзараларини чизади, ижодининг бош пафосини очади. Худди ўша безовта қалб, исёнкор ижод поэтик талқини жараёнида муаллиф шоир фожиасининг ибтидосини кўради: шоир шеърларидаги исёнкорона руҳни биров тўғри англайди, биров нотўғри — шоир зарур гапи, ҳақ достони учун таъна-дашномлар остида маломатларга қолади. Биров «Қани шеърда гуллар рақси? Қани булбул навоси?» деса, бошқаси «Бу шеър шарққа хосдир наҳот? На ишқий, на риндона», дея ажабланади. Биров «Бузмоқ абас, исён эса гуноҳдир» деса, яна бирови «Сийёсат-ла ўйнашмоқни ким қўйибди шоирга», дея таъна ёғдиради. Бундан ҳам ёмони, бор гапни билиб туриб курашдан, ғалаван ўзини четга олган худбин, жасоратсиз, ношуд-нотавон мунофиқлар ғаламислигидир. Мана, уларнинг ақидаси:

«Ҳа, зулм бор,
Ҳақсизлик бор,
Барчага бу аёндир,
Аммо
буни зинҳор-зинҳор
Айтиб бўлмас замондир».
«Ҳамма билар,
Инсон эркин —
Яшаши шарт пойндор.
Биз ҳам айтсак бўлар,
лекин
Уйда бола-чақа бор...»

Шоирни айниқса шу хилдаги журъатсиз мунофиқлар ақидаси қийноққа солади, ҳақсизликни кўра-била туриб индамаслик, пассивлик хиёнатдир. Онгли одамлар лоқайдлиги, пассивлиги оломон орасида жаҳолатнинг кенг ёйилишига йўл очади. Жаҳолат туфайли эса эл орасида ўзаро низо, ниҳоқ авж олади. Бу фақат золиму зобитларга қўл келади. Автор достоннинг «Ғалаён» бобида 1926 йилги Калькуттада бўлиб ўтган фожиали воқеа — жаҳолат, диний адоват оқибати ўлароқ келиб чиққан қонли тўқнашувлар баҳонасида шоир-қаҳрамон қалби орқали буни ёрқин ҳамда таъсирчан ифода этади. Шу ўринларда Назрул Ислому фақат қайноқ қалби, оташин сўзлари билангина эмас, амалий фаолияти билан ҳам фаол курашчи, жасур жангчи сифатида кўринади, жаҳолатда қолган элнинг кўзини очиш, ўзаро низога барҳам бериш йўлида жонбозлик кўрсатади. Минг афсуски, худди ўша оломонни кўру кар қилиб қўйган, ғафл бандасига айланган жаҳолат туфайли шоир тухматга, таъкибга учрайди; шоирни ғалаённинг сабабқори деб атайдилар, эл учун жон тиккан шоир эл душманига айланади; ҳибса олинади, энг даҳшатлиси — ўзи тотувликка ундаган ҳинд билан мусулмон икки ёнда уни таъкиб этиб боради... Яна шоир қалбининг аламли фарёди янграйди:

Шоир бўлсанг,
Бўлсин қалбинг.
Элга қурбон бўлгудек.
Шоир бўлсанг,
Бўлсин халқинг
Сенга қалқон бўлгудек.
Шоир бўлсанг,
Сени элинг
Қалби билан тингласа,
Ёд олмаса ҳамки шеъринг,
Фидолигинг
англаса.

Достонда келтирилган ривоятлар асар пафосини авж пардаларга кўтаради. «Жаҳолат тўғрисида ривоят»ни достоннинг чўққиси деб аташ мумкин. Донишманд улуғ ҳақимнинг жаҳолат ҳукм сурган замонда нашта билан кўрнинг кўзини очишга журъат қилиши, жохил оломон томонидан бундай журъат

макруҳ аталиши, ҳақимнинг сазойи этилиши, гулҳанда куйдирилиши, энг ёмони — ўз қўлида шифо топиб кўзи очилган худди ўша чолдан таъна-дашном эшитиши, ўша жохил чол ёққан оловда куйиб қулга айланиши... Ривоятда келтирилган бу аянчли воқеалар ва улар туфайли шоир қалбида кечган ўй-мушоҳадалар ўқувчи қалбини титроққа солади. Ривоят шу билан тугамайди. Жаҳолат, зулм, адолатсизлик мангу эмас, ҳар қанча қаршиликка, зарбаларга дуч келмасин, эзгулик, адолат эртами-кечми барибир юзга қақпади. Бояғи фожиадан — донишманд ҳақимнинг оловда ёндирилиши ҳодисасидан кейин...

Шу оловдан
Элнинг,
ажаб,
Ақл кўзи
очилди.
Ўқиндилар,
Аза тутиб
Йиғладилар,
куйдилар.
Донишмандга
Йиллар ўтиб
Олтин ҳайкал
қўйдилар...

Кўнгилга армон соладиган, айни пайтда, унга далда берадиган бундай воқеа реал ҳаётда, фан-маданият, адабиёт тарихида кўп марта содир бўлган. Назрул Ислому қисмати — шу хил шафқатсиз ҳақиқатнинг бир кўриниши. Орадан йиллар ўтди, шоир Ватани — Ҳиндистонда катта ўзгаришлар бўлди, мустамлакачилар юртдан қувилди, Ҳиндистон мустақиллик, тинчликсеварлик, ижтимоий тараққиёт йўлига тўшиб олди, бир вақтда таҳқирланган, жабрланган шоир ҳаётда ўз ўрнини, қадрини, кадрини топди, эл ардоғига сазовор бўлди. Афсус, минг афсуски, у тазйик, ҳибс, қийноқлар оқибатида ҳали ўттиз бешга етмаган навқирон ёшида, айни ижоди қайнаган пайтда эс-хушидан айрилган эди. Шу ҳолда у қирқ йил яшади. Бироқ юртдаги ўзгаришларни, ўзига кўрсатилган эҳтиромларни сезмади, билмади, уни тарқ этган ҳуш бир лаҳза бўлсин қайтмади.

Бу асар фақат қаҳрамонлик достони ё фожийи достон ё ўй-мушоҳадалар достони бўлиб қолмай, тарихий сабоқлар достони ҳамдир. У Назрул Исломудек ёрқин сиймо, асл халқ фарзанди нинг шонли ва аччиқ қисматидан сабоқ чиқариб олишга чақирин бўлиб янграйди.

«Истамбул фожиаси»да ҳаётнинг бошқа бир шафқатсиз ҳақиқатига дуч келамиз. Агар «Рухлар исёни» ўз даврдан хийла олға кетган, давр нобопликларига, ижтимоий зулм ва адолатсизликка қоқоқ одатларга, жаҳолатга қарши чиққан жасур, мардона шахснинг аянчли қисмати бўлса, «Истамбул фожиаси» давр тўзонлари, ҳаёт чигалликлари ичра гангив ноҳуш, номақбул тўққинлар исканжасига тушиб қолган, адашган, аммо кечикиб бўлса-да хатосини англаган одамлар фожиасидир. Худди «Рухлар исёни»даги каби «Истамбул фожиаси»да ҳам қаҳрамонлар қисмати замоннинг муҳим тарихий, ижтимоий воқеа-ҳодисалари — Улуғ Ватан уруши, урушдан кейинги давр капитализм дунёсидаги кескин зиддиятлар, мамлакатимиз социал-маънавий ҳаётидаги жиддий муаммолар билан боғлиқ ҳолда талқин этилади.

Драматик поэма фабуласи бир қарашда анъанавий-романтик характерга эга: қондош оға-ини севги туфайли бир-бирига рақиб бўлиб қолган — олғир оға иниси кўнгил қўйган қизни йўлдан оздириб, унинг васлига эришиб бахтиёр, иниси эса ҳижрон, фирман алангасида бир умр бахтсиз, саргардон... Сюжет ривожини жанжирида романтик руҳдаги асарларга хос фавқулодда шартли ҳалқалар талайгина: оға-ини ва улар орасига ғов солган аёл, яъни, ҳам қондош, ҳам ашаддий рақиб оға-ини ва уларнинг ҳар иккисига азиз бўлган шахснинг қирқ йилдан сўнг хорижда бир-бирига дуч келиши, аллақачон марҳум саналиб, номи қаҳрамонга айланган, шухратларга бурканган одамнинг тирик, бунинг устига ватангадо бўлиб чиқиши, бир вақтлар ўзга номда ўзга эл одами бўлиб юртига, оғаси, севгилиси, онаси хузурига келиб кетиши, буни ҳеч ким сезмай қолиши — буларнинг барчаси романтик асарлар сюжетига хос хусусиятлардир. Булардан ташқари асарнинг шаклий-шеърини тузилиши, ифода тарзи, оҳангида романтик кўтаринкилик, аллақандай салобат мавжуд. Айни пайтда автор тасвирда изчил, шафқатсиз реалистик йўлдан

боришга — қахрамонлар фожиасининг ҳам субъектив, ҳам объектив-ҳаётий асосларини очишга, улар характерини мураккаблиги, зиддиятлари билан кўрсатишга, уларни замонасининг реал, жонли одамлари сифатида беришга интилади. «Улар хатолари ва армонлари билан, ишончлари ва иштибоҳлари билан шу заминда яшаб турган одамлар», дейди муаллиф асарга ёзган сўзбошида. Энг муҳими, ҳодиса ва характерлар талқинида шоир бир хиллик ҳамда бирёқламалиқдан қочади. Асардаги уч етакчи персонаж — оға Жалол, ини Исқандар, орадаги аёл Саодат — ҳаммаси ўзгарувчан характер, умринг турли босқичларидан турли вазиятларда турлича ҳолда кўринадилар, бир вазият, бир ҳолатда ўзлари ҳақ деб билган нарса-ҳодисага бошқа бир вазият, ҳолатда ҳаётий тажрибадан келиб чиқиб бошқачароқ қарайдилар. Кўп ҳолларда бир ҳодисанинг уч персонаж томонидан уч хилда идрок этилиб, уч хил баҳоланиши, аксари қарашлардаги тафовут ва зиддиятларнинг кескин тус олиши асарга ўзига хос жиддий баҳс-мунозара руҳини бағишлайди. Баҳслар пайти автор воқеага бевосита аралашмайди, ким ҳақ, ким ноҳақ, асл ҳақиқат қайси томонда эканини ҳушёр китобхон сезиб билиб туради. Хуллас, бу асар муайян адабий-эстетик таъсирлиги бор нозик дидли, билимдон китобхонга мўлжаллаб ёзилган.

Асар персонажларидан бири: «Манфаат деб аталган «чўпон» одамларни пода қилиб ҳайдаб юрибди», дейди. Ҳамма ҳам ўша манфаат деб аталган «чўпон» ихтиёрига тушиб қолган, дейилса тўғри бўлмас, аммо кейинги йилларда ўша «чўпон» домига тушиб қолганлар хийла кўпайди. Ҳозир партиямиз ўшандай шахсларни манфаат «чўпон»и тазйиқидан қутқариш учун жанговар кураш бошлади. «Истамбул фожиаси»даги Жалол — ўшандай тазйиққа дуч келган шахс.

Жалол шахсий манфаат, мартаба, шон-шухрат кўйида билиб-билмай кўп номақбул ишларга, гуноҳларга қўл урган; бир вақтлар у иниси тиригида хорлаб, ўлими ҳақидаги ёлғон хабардан сўнг уни эъзозлашга тушган, иниси жасорати ҳақидаги хабардан эса худбин мақсадларига, сохта шухратига пойдевор сифатида фойдаланган; шон-шухрат, мансаб-мартаба деб халқни алдаган, кўзбўямачилиқлар, қаллобликлар қилган. Мана, ўша қаллоблик тарихидан бир лавҳа:

Бу воқеа ўн етти йил илгари бўлган.
Эндигина ранс бўлиб сайланган эдим.
Эрта баҳор бир кун обком вакили келиб
Бир пиёла чой устида гап очиб қолди:
«Биз маслаҳат қилдик, — деди, — областимизда
Сизнинг колхоз машғал бўлиб туриши керак.
Қурултойга сиз борасиз. Нутқ гапирасиз».
«Нега, — дедим, — кўшни колхоз ҳамма жиҳатдан
Олдинда-ку?...» У: «Йўқ, — деди, — ҳамма жиҳатни
Ўйламоқни бизга қўйинг. Сиз муносибсиз.
Қахрамоннинг акасибиз. Табиат сизга
Кўп хислатлар бериб қўйган. Кўрсаткич бўлса...
Кўрсаткичи тўрилайсиз... Ёрдан берамиз».
Бўшлиқ қилдим. Кўндим. Шундан бошланиб кетди...

Бу — Жалолнинг иқдор сўзлари. Ҳа, ҳаётимиздаги жуда кўп салбий ҳодисалар худди шу тарзда — масъулиятсиз юқори раҳбар ходимларнинг «кўрсатмаси», ижрочи ходимларнинг бешфарқлиги ва виждонсизлиги туфайли келиб чиққан, гуноҳларни кўра-била туриб индамаслик оқибатида янгидан-янги қилларга йўл очилган.

«Сен ҳам шунини билиб қўй. Биз ёт билмасин деб
Айбимизни ёпа-ёпа кўп ютказганмиз»,

дейди Жалол ўқинч билан.

Ҳаётда йўл қўйилган хатони мардларча тан олиш ҳам жасорат; йўл қўйилган хато сабабларини, туб моҳиятини, хато оқибатларини, дахшатларини англаб етиш, юракдан ҳис этиш ҳам мардлик, ақли расолик, инсонийлик аломати. Жалол шундай ҳолатларни бошдан кечиради. Хориждаги ини билан учрашув Жалолга зўр инсоний имтиҳон бўлади; Исқандар ва Саодат билан тўқнашув, тортишувлар асосида унинг қалби кучли зилзилалар ўчоғига айланади, кўп иккиланишлар, иштибоҳлар, ички олишувлар жараёнида у азоб-изтироб билан охири чин ҳақиқат, адолат йўлини танлайди; шахсий ҳаётда йўл қўйган хато, ўз жигарига қилган адолатсизлик, бу адолатсизлиқнинг

бутун дахшатини юракдан ҳис этиш Жалол учун бошқа айбларини — ижтимоий фаолиятдаги гуноҳларини таг-тагигача англаб етишга йўл очади.

...Билки, инсон умридан агар

Бир кун муддат қолган бўлса, ўша муддатни

Покланишга сарф этмоғи керак. Ҳа, шунда

Нопок ўтган — бутун умр бир туш бўлур

Ўша бир кун ҳаёт бўлар. Чинакам ҳаёт.

Бу гаплар — Жалолнинг эндиги фалсафаси.

Шу тариқа «Истамбул фожиаси» ҳозирги куннинг муҳим ижтимоий-маънавий муаммолари — ҳаётимизни ҳар қандай губорлардан поклаш, халос этиш ғояси, социал адолат нури билан йўрилган асардир.

Достонга ҳали охириги нуқта қўйилгани йўқ. Муаллиф ҳам асар устидаги иш давом этажанини айтади. Дарҳақиқат, унда янада сайқалга, чуқурлаштиришга муҳтож ўринлар бор. Чунончи, Жалол руҳиятидаги ўзгаришлар, унинг охириги қатъий қарори қанчалар қимматга тушиши мумкинлиги, олдиндаги вазият нақадар чигал ва мушкуллиги бутун драматизми билан кўрсатилгани йўқ; воқеа ва ҳодисаларнинг уч шахс доирасида чеклаб қўйилиши муаллиф олдида муайян ижодий қийинчиликларни келтириб чиқарган, персонажлар, айниқса, Жалол ижтимоий фаолияти билан боғлиқ мураккаб муаммоларни кенгроқ ёритишга монелик қилган, воқеаларга яна қимлардир аралашолмай, дардини, гапини айтолмай қолгани сезилиб турибди; сюжет занжиридаги омонатроқ ҳалқалар реалистик далиллашни тақозо этмоқда...

Бу хилдаги кам-кўстларидан қатъи назар дoston бугунги адабиётимизда муҳим ҳодисадир. КПСС Марксий Комитетининг Совет Иттифоқи Коммунистик партияси XXVII съезидига Сиёсий докладыда: «Жамият ёзувчидан бадиий кашфиётларни, ҳаёт ҳақиқатини кутмоқдаки, бу фазилатлар ҳамиша чинакам санъатнинг моҳияти бўлиб келди», деган сўзларни ўқиймиз. «Лекин ҳақиқат мавҳум эмас, конкрет тушунчадир, — дейилади яна докладда. — Ҳақиқат халқнинг ишларида ва жамият тараққиётининг зиддиятларида, қахрамонлик ва оддий меҳнат кунларида, галабаларда ва муваффақиятсизликларда, яъни ҳаётнинг ўзида, унинг кўп қирралигида, драматизми ва улугворлигида намоён бўлади». «Истамбул фожиаси» асари Эркин Воҳидовнинг биз юқорида кўриб ўтган энг яхши дoston ва шеърлари каби теран ижтимоий пафоси, гуманизми, давр талабларига, замон ва замин ташвишларига эшлиги, мардона ҳақиқати, ҳаёт ҳақиқатини бутун қирралари, драматизми ва улугворлиги билан ифода этишга қаратилгани учун ҳам ардоқлидир.

Эркин Воҳидовнинг ҳаёт мураккабликлари, ижтимоий-гражданлик мотивлари бевосита эркин намоён бўлган айрим асарлари устидагина тўхталдик. Шоирнинг адабиётимиз, маданиятимиз ривожидagi хизматлари шулар билангина чекланмайди. Унинг классик шеърят анъаналари изидан бориб ҳозирги давр кишининг бой маънавий дунёсини очиб берувчи «Ёшлик девони», уруш оқибатлари ҳақида баҳс этувчи «Нидо», Тошкент зилзиласи даврининг поэтик хроникаси бўлмиш «Палаткада ёзилган дoston», Ҳамза номидаги театрда 500 мартадан ортқ намоёиш этилган «Олтин девор» асарлари, шунингдек И. Гёте, С. Есенин, А. Блок, М. Светлов, А. Твардовский, Р. Ҳамзатовдан қилган таржималари, айниқса, «Эрон тароналари» билан «Фауст» таржимаси адабиётимизда, маданий ҳаётимизда улкан воқеа бўлди.

Мана шундай кўп қиррали ва салмоқдор ижодни шоир фаол жамоат ишлари билан бирга қўшиб олиб борди. «Ёш гвардия» нашриётидаги хизмат, «Ёшлик» журналга редакторлик, мана энди Фағур Ғулум номидаги нашриётга директорлик, Ёзувчилар союзидаги хилма-хил вазифа-топшириқлар, Ватанимиз бўйлаб ва чет элларга қилинган сафарлар, улкан анжуманлардаги чиқишлар... шуларнинг ҳаммасидан ортиб асосий машғулот — бадиий ижод билан банд бўлиш, банд бўлганда ҳам бутун борлигини, қалб кўренини, ақл-заковатини, куч-қувватини бахш этиб, ғоявий-бадиий юксак асарлар яратиш... Булар айтишга осон! Аслида, чинакам санъат асари ҳамиша қайноқ ҳаёт ичида, қизғин ижтимоий фаолият жўрлигида тинимсиз изланиш, машаққатли меҳнат эвазига майдонга келади. Фақат қайноқ ҳаёт ичида туғилган ижодгина замон ва замин ташвишларига ҳамоҳанг бўла олади.

Ботирхон Акрамов,
Маҳкам Маҳмудов

Маънавият ва заковат бутунлиги

«Жамиятнинг маънавий соғломлиги, одамлар яшайдиган маънавий муҳит кўп жиҳатдан адабиёт ва санъатнинг аҳволи билан белгиланади. Адабиётимиз янги дунёнинг туғилишини акс эттириб, шу билан бирга янги дунёнинг қарор топишида актив қатнашди, ана шу дунё кишини — ўз она юртининг ватанпарварини, чинакам интернационалистни вояга етказди. Бу билан адабиётимиз умумхалқ ишидаги ўз ўрнини, ўз ролини тўғри танлаб олди. Аммо, халқ, партия ёзувчининг, санъаткорнинг ишига баҳо беришда, адабиёт ва совет санъатининг ўзи ўз вазифаларига ёндашишда қўлланадиган мезон ҳам ана шундан иборатдир», деб таъкидланди КПСС Марказий Комитетининг Совет Иттифоқи Коммунистик партияси XXVII съездида Сийсий докладда.

Инсон ақлу заковати нималарга қодир унинг қалбида қандай олам яширин? Инсон заковати билан инсон маънавиятининг чегараси борми? Уларнинг қайбири инсоннинг том маънода бахтиёр бўлиши учун кўпроқ хизмат қилади? Бу масалалар қадимдан кишиларни қизиқтириб келади. Бу мавзуда юзлаб, ҳатто минглаб бадий асарлар, илмий монографиялар ёзилган. Зотан, адабиётнинг биринчи вазифаси ҳам инсоннинг қалби билан онгини тадқиқ этишдан иборатдир.

Хурматли журналхон! Бугун биз сизнинг эътиборингизга ҳавола этаётган филолог олим Ботирхон Акрамов ҳамда олим ва ёзувчи Маҳкам Маҳмудовнинг ушбу баҳс-манозарасида ҳам юқоридаги масалалар хусусида сўз юритилади.

Маҳкам МАҲМУДОВ. Фан-техника тараққиёти беқиёс кўламларда ривожланаётган, моддий неъматлар ишлаб чиқариш юксалган ҳозирги даврда кишиларнинг маънавий савияси қай даражада? Бу саволнинг зиддиятли томони шундаки, ахлоқий, маънавий эҳтиёжларни аниқ рақамлар билан ҳисоб-китоб қилиб бўлмади. Соддароқ қилиб айтганда, илғор корхоналаримиз одамларга аъло сифатли нон, сут, ширинликлар, кийим-кечак, уй-рўзғор жиҳозлари етаказиб бериши мумкин. Аммо одамларга ким етарли миқёсда одамийлик, виждон, гўзаллик, яхшилик, мардлик, олижаноблик, ҳалоллик, софдиллик, севги ва руҳий-маънавий фароғат етказиб бера олади? Маълум маънода «дефицитлашиб» бораётган, шоир Абдулла Орипов айтганидай, «Қизил китоб»га ёзилаётган бундай мусаффо туйғуларсиз эса инсон баркамол бўлолмайди. Назаримда бугун биз ҳамма нарсадан ҳам кўра кишиларнинг маънавий камолоти ҳақида кўпроқ ўйлашимиз керак.

Ботирхон АКРАМОВ. Алишер Навоийнинг лирик, лиро-эпик ва насрий асарларида «фазлу камол» ёки «камолу фазл», «зеҳни солим», «таъби мавзун» каби пурмаъно таъбир-ибораларни учратамиз. Бунда улуғ шоир «фазл»да асосан инсоннинг ахлоқий-маънавий дунёсини, «камол»да унинг ақлий заковати, шунингдек, «солим»да тафаккур бутунлигини, «мавзун»да туйғулар, майлар нозиклиги ва уйғунлигини кўради, кўзда тутди. Навоий интеллектуал — маънавий дунёнинг бундай муҳим жиҳатларини кўпинча ёна-ён қўяди, уларни бир бутун деб билади... Биз ҳам бугунги ёшлик, хусусан, талабалар дунёсига бир-бири билан узвий шу икки жиҳат — маънавият ва заковат категориялари орқали ўз муносабатимизни билдирсак, мақсадга мувофиқ бўлур эди.

М. М. Ботирхон ака, сиз кўтарган масала мохиятан чуқур. Уни атрофлича мулоҳаза қилиш керак. Ақлий, интеллектуал ривож ҳақида гапирадиган бўлсак, бугун ёшлар ҳар қачонгидан ақлироқ, Улар ҳар кун газета ўқийди, телевизор кўради, радио эшитилади, китоб мутолаа қилади, турли фанлардан сабоқ олади. Шунинг учун ҳам устоз Абдулла Қаҳҳор ўзининг болалик йиллари ҳақида ёзганида, ўша давр одамларининг соддалигини тасвирлар экан, булар энди «ўтмишдан эртактлар»га ўхшаб қолди, деган эдилар. Ҳа, ҳозирги ёшлар жуда кўп нарсаларни билишади. Аммо, бу билимлар уларнинг фазлу камолини орттириятми, йўқми, деган саволни ўртага ташлаш пайти келмадимикин? Менимча, аллақачон бу ҳақда ўйлаш пайти келган.

Ақлий билимлар ақлий онгни оширади, ахлоқий ва бадий билимлар маънавий онгни оширади. Бизнинг маориф тартиботи мизинг ҳозирги даражасида асосан болаларнинг ақлий билимларини, ижтимоий, сиёсий, иқтисодий, табиий-техникавий билимларини ошириш эътибор марказида турибди. Мактаб боласи ёшлигидаёқ ҳатто ота-бобоси билмаган Жеймс Уаттнинг буғ машинасини, Стефенсон паровозини, Лаваузье қонунини, Ньютон биномини, Эйнштейннинг нисбийлик назариясини, квантлар ва лазерларни озми-кўпми идрок қилади. Аммо, у баъзан оддий нарсани — отасини, онасини, ака, ука ва бошқа яқинларини, дўстларини, муаллимларини — умуман инсонни чин юракдан ҳурмат қилиш кераклигини, одамни оламдаги барча мавжудотлардан ва техника қуролларидан юксалтириб турувчи — кўнгли борлигини, у тоза ва нафис бўлиши заруригини билмайди. Ана шу ибтидоий-маънавий билимдан хабарсизлиги туйғайли ҳар қадамда ота-онасини, ўзга одамларни ранжитади, кўполлик қилади, яхши ният билан қилган гамхўрликка, жонқуярликка лоқайд қарайди ёки кўрнамаклик қилади. Ҳа, бу гапларни очiq айтaverиш керак, яширган билан бари эътиборини ошкор қилиб қўяди.

Аниқ фанлар — физика, химия, биология, математика, геометрия, электроника, кибернетика ва ҳоказолар инсон қўлидаги қудратли қурол. Бу қурол агар маънавий, ахлоқий онг жиҳатидан етарли камол топмаган одамлар қўлига тушиб қолса нима бўлади? Бу ҳақда ҳозирги авлодгина эмас, қадимият мутафаккирлари ҳам кўп ўйлашган. Қадимий инсоният бу ҳақдаги ташвишларини поэтик фантазия маҳсули бўлмиш мифлар, ривоятлардан равшан акс эттирган. Зевс бошлиқ Олимп маъбудлари илоҳиятни, юксак руҳий парвозларни тушунмайдиган оддий одамлар қўлига олов бериши абадий таъқиқлаб қўйишган. Маъбудлардан бири Прометей одамлар мангу зулматда яшамасин, деб илоҳий оловни (бизнингча, илм-фан зиёсини) осмондан ўғирлаб, ерга олиб тушган. Прометейнинг бу ишидан ғазабланган Зевс уни лаънатлаб, қояга мангу занжирбанд этишга фармон берган. Шуниси таъсирикли, илм-фан, ҳунар, оловкорлик маъбудди Хефестнинг ўзи биринчи бўлиб Прометейни зан-

жирбанд этиб, унга азоб беришга мажбур бўлади. Тўғри, Прометей инсониятни зулматдан, билимсизликдан халос этиб, улуғ жасорат кўрсатди. Аммо кейинчалик, инсоният ана шу илм-фан олови ёрдамида оммавий қирғин қуролини ишлаб чиқара бошлади. Инсоният худди ақли қирмаган ҳаб боладай, ўз уйини ёқиб, олов билан ўйнаша бошлади.

Баъзи ёшлар маънавий билимлардан ҳабарсизлиги туфайли журъат, дадиллик нимаю уят, андиша, ҳаё, тортинчоқлик нима унча фақламай, бу нозик тушунчаларни чалкаштириб юборишади. Қаерда қайси бирини ишлатишни билишмайди.

Сиз ҳазрат Навоий катта эътибор берган «фазлу камол» иборасини яхши талкин қилдингиз. Чиндан ҳам одамларнинг ахлоқий, маънавий хислатлари — камтаринлик, одоб, тавозеъ, адолат ва ҳақиқат туйғулари инсонни фозилликка етаклайди. Биз, масалан, сув ва ҳавога оддий нарса деб қараймиз. Аммо шуларсиз инсон яшаёлмайди. Шунга ўхшаш одоб, тавозеъни ҳам жуда оддий нарса деб ўйлаймиз. Ҳолбуки, шу оддий нарсага яшаш ҳам жуда қийин. Устоз Навоий «Маҳбул қулб»да шу ҳақда ёзади: «Одобли ва гўзал хулқи одамлар кўпаяверса, ҳаётнинг дўстлиги, бир-бирига бўлган меҳр-муҳаббатни борган сари қуввож топади. Одобли инсон барча одамларнинг яхшисидир ва барча халойиқ учун ёқимлидир. У мансабдор кишилардан гўзалроқ ва бадавлат одамлардан ҳурматлироқдир. Одобли одам тенгдошлари орасида ҳам таҳсинга лойиқ, ҳеч қандай эҳсон бермай каттадан-кичик ҳаммани шод қилади, ҳеч қанақа ҳада қилмай, кишиларнинг ғамини тарқатиб, кўнгли уйини обод қилади. Ёшларни кўзга улуғ қилиб кўрсатадиган фель-атвор — одобдир, одобларнинг юриш-туришида халқ улуғворлик кўради. Одоб... — ҳурматсизлик эшигини беркитади ва одамни мазахдан, камситилишдан сақлайди. Одоб — одам табиатига инсонийлик бахш этади...» Алишер Навоий фазилатли кишиларнинг оддий бир хислатини шундай таърифлайди. Маънавий камолот, Сиз айтгандай, ақлий заковат билан қўшила, мўъжизалар ҳосил бўлиши мумкин.

Б. А. Маҳкамжон, назаримда, масалага бир оз ойдинлик киритиб олишимиз лозимга ўхшайди. Маълумки, ақлий заковат, маърифат ҳақида антик дунёдан то бизнинг асримизгача қанча мутафаккирлар комил ва солим, ҳатто доҳиёна башорат сўзлари билан баробар, ўзлари яшаган ижтимоий муҳит, ҳукмрон идеология таъсирида маълум зиддиятлӣ фикрларни ҳам билдирганлар. Сиз Зевс томонидан Прометейга нисбатан қўлланган дунёдаги жазо, оловкорлик маъбудни Хефест ҳақидаги мифни эсладингиз. Бунда инсон биринчи кашфиётларидан ўзи таҳликага тушганига ишора қилишингиз ҳам мантиқдан холи эмас, албатта. Айни чоғда мен бу қадимий афсона билан ўрта асрларнинг машвум ҳақиқати — Фарб ва Шарқнинг реал Зевслари реал Прометейларга — барча ҳурфикр алломою адибларга нисбатан тутган ғайринсоний сиёсати, жазо чоралари ўртасида катта тафовут кўрмайман (Бруно, Галилей ёки Насимий, Машраб қисматларини эслаш kifоя). Ўрта асрлардаги турли ёвузликлар аслида тафаккур ва заковатнинг бўйсунмас қудратидан саросимага тушиш оқибати эмасмиди? Ва аксинча, инсон заковати, илмий-ижодий даҳосининг кучига комил ишонч ва эътиқод билан қараган жасур, фидойи зотлар ўзлари яшаган зиддиятли замон, социал муҳит доирасини ёриб чиққан, келажак сари қанчалик илгарилаб кетган бўлсалар не ажаб? Башариёт цивилизацияси тарихида, Шарқ Ренессансининг аввалги ва кейинги босқичларида (IX—XI ва XV—XVI асрлар) жаҳон афкори оммасини то хануз ҳайратга солаётган тафаккур мўъжизалари яратилгани — шу фактнинг ўзи маърифатнинг мўъжиз сиз ҳаётбахш кучидан далолат бермайдими? Мутафаккир ҳалифа Хорун-ар Рашиднинг афсонага айланган ўлмас номи билан боғлиқ Бағдод ва Басра илмий марказларида бунёд этилган илҳиёт ва дунёвий фанлар академияси («Байт-ул ҳикма»), унинг фахрий аъзоларидан бири, жаҳон алломаларининг иккинчи устози («муаллим-ас сони») деган улуғ унвонга мушарраф бўлган вадудлошимиз Абу Наср Форобийга, улуғ замондош ва издошларига, кейинроқ Улуғбек ва Навоийларга муяссар бўлган илмий-ижодий парвозлар уларнинг заковати асли маънавий камолотига айланганидан ёрқин нишонанку. Хуллас, маърифат ва заковат даҳолари турли тўсиқ ва кишанларни писанд қилмаганлар, ҳатто шаккокликдек «гуноҳи азим» қасоратидан қўрқмаганлар, чунки улар ўзларини инсониятнинг келажакига мансуб деб билганлар. Шу маънода мен заковатнинг баъзан маънавий-ахлоқий дунёга салбий таъсир кўрсатиши мумкин (майли, бунинг муайян объектив ва

субъектив сабаблари, асослари ҳам бўлсин), деган фикрга моҳият эътибори билан ишонгим, демак, принципда қўшилгим келмайди.

М. М. Тўғри, маърифатга фақат жоҳил, фосиқ, тўнкатабиат одамларгина қарши чиқиши мумкин. Маърифат инсон заковатини шакллантиргани ва ўстиргани яхши. Аммо бу маънавий зиёга айланса, унинг кўнглини, қалбини ҳам гўзаллаштирсанига чинакам маърифат бўлади. Атом бомбаси ва ядро қуролининг кашф этиш маърифат эмас. Даҳо Навоийнинг физика ва химияни Эйнштейнчалик билмаганлиги ажабланарли эмас, аммо бунинг учун шoirини ким илмий тафаккурдан узоқ деса олади?

Б. А. Маҳкамжон, сиз Навоий «Хамса»сининг насрий баёнини яратиб ва нашр этишда қатнашгансиз. Навоийнинг ўз замонасига нисбатан ғоят дадил илмий фантазияга мойиллигини яхши биласиз. Мен инсоннинг тафаккур уфқлари тинимсиз ўзгариб, кенгайиб бориши, ақлий заковатнинг том маънода мўъжизакор қудрати, чексиз имкониятлари ҳақида, бунинг айниқса, бугунги талаба ва толиба ёшлар учун не чоғлик зарурати ҳақида ўйлаганимда, сўзни беихтиёр яна улуғ Навоийдан бошлагим келади. Фарход отасининг хазинасидан сирли сандиқдан ваҳм қилиб: «Ани кўрдунг, билурнинг фикридан кеч», деган сўзларига ғоят шикаста ҳол тавозе ва ҳалим одоб билан аввал узр тилаб, сўнгра, ўзининг чуқур эътиқодини шундай ифода этади: «Ҳар ишники қилмиш одамизод, Тафаккур бирла билимиш одамизод». Бу кўпроқ инсон заковатининг истикболига умид боғлаб, эзгу ҳаёл билан айтилган сўзлар айниқса маърифат неъматлари қуёш нурулари каби барчага баробар саховат кўрсатиши ҳаётимиз қонунига айланган бир шароитда, қолаверса, фан-техника мўъжизалари замонда ўзгача маъно, ўзгача қиммат касб этади. Лекин таассуфки, баъзи ёшлар ақлий заковатдек битмас-туганмас давлатнинг ҳақиқий кадр-қимматини англаб етолмай-дилар.

Бунинг асосий сабаблари нимада? Космик аср ёшлиги «одамизод тафаккури»нинг мислиз қудратини англашга қодир эмасми?

М. М. Космик аср ёшлиги тафаккурнинг мислиз қудрати олдида ожиз деб бўлмайди. Чунки, бундай мислиз қудрат ёшларнинг иштирокида вужудга келяпти. Павел Корчагин ёш эди. Юрий Гагарин инсоният тарихида биринчи марта фазога учганида ёшларнинг тенгқури эди. Ҳозирги жуда кўп илмий кашфиётларнинг муаллифлари ёшлар. Улар кибернетик машиналар ёрдамида мураккаб, мушкул вазифаларни дақиқанинг миллиондан бир улушида ҳал этишяпти. Алишер Навоийнинг «Сади Искандарий» достонида бир гуруҳ алломалар ойнаванд шар — лот ясаб, океан тубларини тадқиқ этишгани тасвирланади. Ҳозир олимлар Қуёш тутилишини, Ер силканишини, қор, ёмғир ёғишини олдиндан айтиб беришади. Ҳатто бир вақт Нил ҳавзасида жуда катта тошқин, тўфон бўлиши башорат қилиниб, минг йилликдан ҳам кўхна ёдгорликлар бўлакларга ажратилиб, баландроқ жойларга кўчириб ўтказилди. Ер қуррасидан неча миллион ва миллиард километрлар узоқликдаги само ёриткичларига сайёраларо станциялар, сунъий йўлдошлар, радиозондлар юборилиб тадқиқ этиляпти. Инсоният ақлий заковати мўъжизалари бизни ҳайратга солади. Аммо, худди шу ақлий заковат, фан-техника тараққиёти, илмий кашфиётлар туфайли ҳозир даҳшатли оммавий қирғин қуролининг бунёд этиляптики, улар Ер қуррасини неча минг марта вайрон этиши мумкин! Қуроляроғларга Ер юзида ҳар лаҳзада сарфланаётган маблағларга дунёдаги миллионлаб болаларни боқиб, қийинтириш, беомурларни соғайтириш мумкин. Ақл қудратининг бундай ақлга мувофиқ эмаслиги оламдаги барча виждонли кишиларни ташвиш ва қайғуга соляпти. Шу маънода Женева музокараларида СССРнинг ядро қуролига қатагон (мараторий) эълон қилиш тўғрисидаги таклифини бутун инсоният юракдан маъқулламоқда. Чиндан ҳам бундай ақлсизликка чек қўйиш керак. Соғлом тафаккур урушни, вайронгарчиликни ҳаммаша рад этади.

Жан Жак Руссонинг Франциядаги Дижон академияси конкурсиде тақдирланган «Илм ва санъатларни ўрганиш ахлоқий покланишга ёрдам берадими?» деган машхур асари ёдимизга тушади. Инсон — табиат фарзанди, — у табиат билан уйғун ҳолда яшаш керак, деган таълимотни яратган Руссо оқоридеги саволга салбий жавоб беради. У, илм-фаннинг инсоният тараққиётидаги ролини инкор қилмагани ҳолда, инсон хулқини тоза сақлаш илм-фандан кўра муҳимроқ деган фикрга келади. Маркс ва Энгельс юксак кадрлаган француз мутафаккирларидан бири Руссонинг бундай саволни қўндаланг қўйиши тасодифий

эмасди. Бу савол Европа ва Шарқ мамлакатларида асрлар давомида мутафаккирларни ҳаяжонлантириб келади. «Европадаги бундай муштор олимлар даврасида фанни қоралаш, бундай шухратли Академия қаршида илмсизликни мақташ, илмий ишларга нафратимни чинакам олимларга ҳурматим билан мувофиқлаштириш мен учун осон иш эмас, — деб бошлайди у асарини. — Олимларга илм қанчалик азиз бўлса, фозилларга фазл ундан ҳам азиздир».

Мутафаккир илмлик, маданиятлик ниқоби остидаги ахлоқсизликни кескин қоралайди. «Одобрлик биздан бениҳоя кўп нарсаларни талаб қилаверади. Ҳушахлоқлик бизга буйроқ бераверади, биз бениҳоя кўп одоб қондаларига амал қиламиз-у, лекин сира ўз ақлимиз билан иш кўрмаймиз. Одамлар аллақачон асл қиёфасини кўрсатишдан чўчиб қолишган, чунки, уларни кимдир бўлишига мажбур қилишди. Мажбурият остидаги мана шу одамлар, жамият деб аталмиш мана шу «пода» доимо бир хил шароитларда бир хил иш қилишга ўрганишган. Қандай одамларга дуч келганини билиб бўлмайди, фавқуллода муҳим воқеалардагина уларнинг кимлиги билиниб қолади, шу тариқа уларнинг ҳақиқатан кимлигини билиш учун катта воқеаларни кутиш керак. Буни кутишга эса вақт йўқ. Чунки, ўша катта воқеалар бўлиши учун аввал уларнинг кимлигини билгинг келади-да. Мана шу ноаниқлик нақадар кўп гуноҳлар шодасини келтириб чиқаради. Бу аҳволда самимий дўстлик қаерда, чинакам ҳурмат қаерда, кимга ишониш керак, билмайсан, киши. Мана шу доимий ва маккор «маданийлик», мақталган «тарбия кўрганлик», асримиз «маърифати» замирида шубҳа, кўрқув, совуқлик, вазминлик, нафрат каби иллатлар ётади... Ҳеч ким ўз рақибини очикчасига сўкмайди, аммо уни моҳирона тухмат билан шарманда қилади. Одамларнинг ўзга миллатларга адовати камаёди, аммо шу билан бирга ўз Ватанига муҳаббат ҳам сўниб боради. Ҳеч нарсани тан олмаслик ҳеч нарсага ишонмасликка айланади».

Қизиғи шуки, Мисрдан Грецияга кўчган ривоятларга кўра, фанларни ихтиро этган маъбуд Хермес инсоният оромини бузган энг катта душман деб ҳисобланар экан. Ўша асарда Руссо барча халқларга мурожаат қилиб, бундай дейди: «О, халқлар, билингни, табиат сизларни билимлардан асраб келди, табиат худди онадай, гўдак фарзанди қўлидаги хавфли қуролни тортиб олиб қўйди: ёмон нарсаларни сизга билдирмасликка ҳаракат қилди, барча фалокатлардан сизни асрашга интилиди».

Албатта, буюк француз файласуфи Руссонинг фикрлари биз учун ҳамшира ҳам тўғри туюлавермайди. Аммо, унинг одамзодга фалокатлар келтирувчи турли фанлардан кўра ҳалолликни, яхши хулқни тарғиб қилиши қимматлидир.

Б. А. Сизнинг буюк мутафаккир Жан Жак Руссодан келтирган далилингиз юрихтаётган баҳсимиз чиндан-да жиддий эканини кўрсатади, мувоҳис масъулиятини оширади. Руссонинг айниқас: «О, халқлар, билингни, табиат сизларни билимлардан асраб келди... худди онадай фарзанди қўлидан хавфли қуролни тортиб олиб қўйди... барча фалокатлардан сизни асрашга интилиди...» каби сўзлари қанчалик самимий айтилган бўлмасин, беихтиёр, менга машҳур поляк адиби ва назарётчиси Ян Парандовскийнинг ғайри-одатий бир фикрини эслати, у «Сўз кимёси» китобида ёзишича, баъзан бадий ижод ва ижодкорлар табиатига зид ҳолда, ўта худбин, маънавий-ахлоқий маҳдуд шахс қаламидан... таажуб қолари даражада гўзал, комил асар туғилиши мумкин... Руссонинг маърифатга нисбатан танқидий позицияси менга яна Л. Толстойнинг Шекспир драматургиясини, унинг бадий баркамоллигини қатъиян тан олмаганини эслати... Менимча, Руссонинг ўша машҳур асари сарлавҳасига ҳам, унинг академия конкурсига тақдирланганига ҳам ажабланмас бўлади, энди унинг билимларнинг табиатдан инсон ахлоқига зид эканлиги ҳақидаги фикрига келсак, бу, шак-шубҳасиз, мутафаккир дунёқарашдаги, аввало унинг ижтимоий муҳити билан изоҳланадиган зиддият деб англамоқ керак. Маълумки, доҳиймиз В. И. Ленин Лев Толстой дунёқараш билан унинг эстетик принциплари, улуғ инсон билан улуғ санъаткор ўртасидаги зиддиятларни чор Россиянинг чуқур ижтимоий-иқтисодий зиддиятлари билан боғлаб изоҳлаган эди. Ёки навоийшуносликнинг энг яхши асарларида (Бертельс, Ойбек, Шайхзода, И. Султон) улуғ шоирнинг бениҳоя ҳаётсеварлигига («жондин сени кўп севармен, эй умри азиз...»), исёнкорлигига («қилиб мен анча исёнким, агар дўзах аро кирсам, менинг беҳад гуноҳим бирла дўзах сар-басар ёнгай...») зид ҳолда, баъзан ўзликдан кечиш, дунё лаззатларидан этак силкиш, фанийликни қўмсаш

тамоили кўриниб қолиши илмий объективлик билан кўрсатилган. Ж. Ж. Руссо ҳам ўзи буюк маърифат арбобларидан бири сифатида, инсоният цивилизациясини, унинг тарихий сабоқлари ва аҳамиятини яхши била туриб, негадир, унга номарғуб муносабат билдирган экан, бунинг, албатта маълум объектив ва субъектив сабаблари бўлиши керак. Лекин менга сиз келтирган бошқа каттагина парчининг контекстида ҳам, подтекстида ҳам ўткир киноя, унинг замирида социал танқид борлиги сезилди. «Мажбурият остидаги одамлар», «жамият деб аталмиш пода», «асримиз маърифати», «маккор маданийлик», «кераксиз билимдонликнинг юкумли касали» — мутафаккирнинг бундай таъбир ва ибораларини ҳақиқий маърифатга қаратилган маломат деб билишга асос йўқ. Демак, замондошларнинг қалбаки-мунофиқона, маънавийликдан узоқ «донишмандлиги» Руссога ёқмаган бўлса ажаб эмас...

М. М. Худди шундай. Чунки, Вольтер, Дидро, д'Аламбер сингари буюк маърифатчилар сирасига кирувчи, ҳатто машрабона исёнкорликда, дадил фикрлашга улардан илгарилар кетган Руссо умуман маърифатга эмас, балки «цивилизация» деб аталмиш ортикча «маданийлашув»га қарши чиққан, албатта, жиҳатдан яна бир француз мутафаккири Гюгонинг «Цивилизация» шеърисидаги қуйидаги сатрлар ҳам ёдимизга тушади. У африкалик маҳаллий халқларга илм-фан, маданият келтирдик, деб мақтанган мустамлакачиларга қарата бундай деган эди:

Сиз жаҳонда қадамингиз етиб борган ҳар ерга
«Цивилизация» дея, вабо ташиб келасиз...

... Инсон бунда шердай ботир, эркин эди бир замон,
Мана энди ўз юртида ғариб, ночор, бедармон.

Б. А. Афсуски, биз баъзи субъектив сабабларга кўра, ҳаёт мантикига риоя қилиб, нарсаларни ўз номи билан аташдек оддий, лекин муқаддас тушунчалардан кўз юмушни «таомил»га айлантириб, оқибатда юз-хотир, андиша, садоқат, мурувват, саховат каби эзгу тушунчаларни тор мафзапарастлик қомига емиш ўрнида тақдим этишгача бориб етган ҳолларни кечирдик. Бугун партиямиз ҳақиқат юзига тик қарашга, қуруқ сафсата-бузликка, кўзбўямачиликка, қалбакиликка қарши принципал кураш бошлаган, сўз билан иш бирлигига даъват этаётган экан, моҳият эътибори билан ўша «меҳнатқашлиги», фаоллиги фақат сон-миқдор билан ўлчанган (демак, замирида худбин шахсият-парастлик ётган), ҳатто истеъдоди ҳам маҳдудлик қобилига ўралган баъзи олимлар, ижодкорлар, бошқа тоифа зиёлилари ҳақиқий заковатдан маҳрум, яхшироқ разм солганда, инсоний эътиқод ва маслага заиф, имони ногирон кимсалардир. Аён бўладики, бунда қандайдир мантиқий зиддият эмас, балки ниқобланган ёлғон — машғум қалбакилик жамоат фикрини қалғитида, энг хавфлиси айрим ёшлар, жумладан талабалар онгини заҳарлайди, уларда билимли, зиёли кишилар ҳақида нотўғри, нообъектив, номарғуб тасаввур туғилишига сабаб бўлади...

М. М. Ботирхон ака, хабарингиз бордир, яқинда марказий телевидениедан атоқли рус ёзувчиси Даниил Гранин асари асосида ишланган, уч серияли «Картина» деган телефильм намойиш қилинди. У ерда жуда муҳим ва дадил муаммолар кўтарилган. Фильмда ватанга муҳаббат мавзуи, мамлакатимизнинг гўзал, хушманзара, тарихий жойларини асраб қолиш ҳақида гап боради. Йигирманчи йилларда ўлиб кетган талантли рус рассомининг асаридан таъсирланган Ликов шахри партия комитети секретари халқ фикрини, истагини ҳисобга олиб, ҳалиги хушманзара жойни музей ва дам олиш зонасига айлантириб, асраб қолишга интилади. Лекин, бу яхши интилобком секретарига ёқмайди. Ўша меъморий ёдгорликни бузиш боғдаги ажойиб дарахларни кесиб, ўрнига ЭХМ заводи қуриш лойиҳаси тасдиқланган. Бу лойиҳани ўзгартириш қийин. Эски жойни сақлаб қолиш обкомдаги ўртоқларга, горкомдаги баъзи ходимларга жуда аҳамиятсиз кўринади. «Хўп, заводлар қурилишлар яхши. Аммо, шуларнинг ҳаммаси нима учун? Нимага халқнинг орзу, истақларини ҳисобга олмаймиз?» деган саволга обком секретари жавоб беролмай қолади. Чунки, у Сиз айтгандай жуда ғайратли, ишчан партиявий раҳбар, аммо интеллектуал камолоти фақат аниқ фанларга асосланган. Аниқ ҳисоб-китоблар асосида ишлагани учун унга «машина — одам» («Компьютер») деб лақаб қўйишган.

Б. А. Мен адолатсизликнинг бошқа хил кўринишларини ҳам асли эътиқод — дунёқарашнинг чекланганлиги, ҳақиқий интел-лектуал савия — улуғ боболаримиз эъзозлаган заковатнинг «хом ва нотаом» (Навоий)лиги ёки умуман номавжудлигини —

жаҳолат билан изоҳлар эдим. Бундай иллатнинг турли кўринишларини учратиш қийин эмас: сунъий, носамимий мулозиматлар, сохта, зўраки хатти-ҳаракатлар, хушмуомалалик, муғомбирона табассум пардасига ўралган ёзувлик, бирон бир тама, илинж, ғараз тақозоси билан боғланган, ҳаттоки таҳқирли, ҳақоратомуд ҳолат ва вазиятлардан ҳам ҳазар қилмайдиган ёки хушомад, ялтоқлик билан ниқобланган тубанлик, демагогик чиранишлар, сохта билимдонлик, сохта маданийлик — олифталик ва шуларнинг синоними бўлган замини носоғлом, зарарли — юкумли, айниқса навқирон авлод — ёшлар, талабалар учун хатарли бўлган ижтимоий иллатлар — ёмонлик уруғлари... Партия ва ҳукуматимиз жамиятимизнинг олға боришига, ривожига ҳалақат берувчи мана шундай ижтимоий иллатларга қарши кескин ўт очди. Бу курашдан албатта, адабиёт ва санъат арбоблари четда туриши мумкин эмас. Ҳозирги ёзувчи, шоирларимизнинг асарларида мана шу адолатли кураш қандай аксини топапти?

М. М. Адабиёт, санъатнинг асосий вазифаси ҳамма замонларда инсон камолоти учун хизмат қилиш, ҳақиқат, адолат учун кураш, софлик, ёруғликка, эзгуликка ташна одамларни ёзувлик, раҳимликдан ҳимоя қилиш бўлган. Бу олижаноб вазифани олимлар илмий тилда адабиёт, санъатнинг гуманистик пафоси дейишади.

Аммо, мавзунинг муҳимлиги бадий саёз ва хом-хатала асарлар ёзишга ҳеч қандай ҳуқуқ бермайди. Аксинча, халқ дилида тугилиб қолган орзу армонлар ҳақида чуқур туйғу билан, олижаноб дард билан ёзиш керак.

Б. А. Аввало, ўз халқининг, қўшни-қардош, тақдирдош халқларнинг тарихини, қолаверса, бутун башарият тарихини мумкин қадар яхши билиш — баҳсимизнинг асосий мазмуни ва мақсади — том маънода маърифатли, заковатли бўлиш орқали маънавий камолот касб этишининг ғоятда муҳим, ҳаётий ва манتيкий асосларидан биридир. Яқинда РСФСР Ёзувчиларининг VI съездида машҳур шоир Е. Евтушенко ўз нутқини Л. Толстойнинг қуйидаги пурмаъно сўзларини келтириш билан бошлади: «Мен тарихга эпиграф сифатида: «Ҳеч нарсани яширмайман» деб ёзган бўлардим. Бунда тўғридан-тўғри, лафзан ёлгон гапирмасликнинг ўзи кифоя эмас, ҳатто сукут сақлаган ҳолда, яъни салбий маънода ҳам ёлгон гапирмасликка интилиш керак». Наҳақат Россия ва Ғарб тарихини, фалсафасини, балки Шарқ тарихини, ҳатто тасавуф фалсафасининг турли оқимларини то Мухаммад Ганди таълимотига ҳам яхши билган Толстой тарихни била туриб сукут сақлашни, ҳақиқатни яшириш ёки бузиб кўрсатишни инсон заковатига, маданиятига зид, зарарли тамойил деб ўйлайди. Биз-чи, аксари тарихимизни яхши билмаганимиз учун баъзан унга нодонларча маломат тошларини отамиз ёки виждонини, диёнатини йўқотаркан одамлар уни яхши билмагани учун сукут сақлайдилар... РСФСР Ёзувчилари ўз инжуманида инсоннинг тарихийлик туйғуси, тарих тарбияси («воспитание истории»), Россия, Ватан тарихининг сабоқлари, ююк аждодлар мероси, ўлмас ёдгорликлар, мангу маданий-маънавий хазина — она тили, миллий ва умуминсоний анъаналарни авайлаш ҳақида, замонавий арзон-гаров, шармсиз, ғоясиз, триципсиз, ғайри ахлоқий характердаги «Эркин дунё» аданиятининг янги модаларидан ҳазар қилиш ҳақида ёниб, суюниб гапирдилар.

Тўғри, бизда ҳам — бугунги ўзбек адабиётида, жумладан, еъриятда маънавий оламнинг турли соҳаларига, ҳаётнинг ўзи сураётган муаммоларга ҳар қачондиган фаол, дахлдор баҳбат аён сезилади. Ҳақиқий истеъдод эгаларининг ҳақпарлик, имон бутунлиги, виждон софлиги, бахтнинг чин ёниши, маънавий мероснинг табарруқ ва муқаддаслиги каби қачонгидан замонавийроқ мавзулардаги шеърларда самимий, юра, дил-дилдан айтилган гаплар ҳар бири ўзига хос характердаги, тавсиф-схемадан холи, бетакрор ва умумлашма аҳа-образларда ифодаланганини кўраемиз. Шу жумладан, ёш ламкашлар ижодий ҳалоллик, рўй-ростлик принципига амал қилиб, ҳаётдаги негатив ҳоллар узил-кесил очиб ташланмасидан айла илгари, майли, бундай иллатларнинг айрим унсурларига қарши муросасиз кураш бошлаган, улар ахир бир кун оқаланишини, тавқи лаънатга маҳкум эканлигини бадий тўғри кўрилган эдилар. Афсуски, бугунги кунда жамиятимизнинг турли қатламларида партиянинг принципиал танқидий позицияси ўзининг ҳаётий татбиқини топаётган бир шароитда республика қалам аҳли ҳозирги ялписига янгиланиш, покланиш талаблари даражасида ижодий активлик, граждандлик жасорати, ғоявий-

бадий юксаклик намунасини кўрсатмоқда, дейишга ҳали-ҳозир етарли асосга эга эмасмиз. Е. Евтушенко юқорида қайд этилган нутқида талантсизлик, сохта граждандлик йўлини ҳар доим қизил светофор билан тўсиш вақти етганини баралла айтди. Бошқа бир нотик Юрий Прокушев: Ёзувчилар партиянинг ҳақиқий, садокатли ёрдамчиларидир, уларга кўпроқ ишониш лозим, — шунда талантнинг потенциал имкониятларидан фойдаланиш мумкин бўлади... Ҳали ҳам ўткир, жанговар шеърнинг босилиб қиқишидан беҳудага чўчиймиз, деб яхши айтди.

М. М. Бугунги ўзбек шеърияти, жумладан ёш талантларнинг дадил изланишларини кузатишингиз тўғри. Ҳозирги ўзбек поэзиясида бадий юксалиши билан бирга ижтимоий оҳанглар, руҳий маънавий изланишлар чуқурлашиб бораётганлиги, инсон камолотини, жамият ривожини орқага судуровчи ижтимоий иллатларга қарши кураш руҳи кучайиб бораётганлигини кўраемиз.

Жаҳон адабиёти классикларидан бири, белгиялик шоир, драматург ва файласуф, Нобель мукофоти лауреати Морис Метерлик «Гуллар ақл-идроки» асарига ер юзидagi энг оддий ўт-ўланлар, ўсимликлар ҳам камолотга интилиши ҳақида гапириб, бундай дейди: «Назаримизда энг ювош, энг мўмин, борлиги мулоийм, сокин, итоатгўй бўлиб кўринадиган ўсимликлар олами — аслида ўзининг оғир қисматига қарши бор вужуди билан бош кўтаради. Ўсимликнинг энг муҳим аъзоси, унга озиқ берадиган аъзоси, илдизи уни доимо ерга, тупроқ қаърига тортади... Куч-ғайратимизни ҳар ёққа сочадиган биз инсонларга нисбатан ўсимликлар бор кучларини қаёққа сарфлашни яхшироқ билишади. Улар томирларнинг қоронғи қаъридан ёруғликка чиқиб, бор кучларини тўплаб, гуллаб-яшнаб, атрофни гў-валлаштириб юборар экан, бу интилиш нақадар улғувор эканлигини тасаввур қилайлик. Уларнинг интилиши ягона мақсадга қаратилган — ўсимликлар ер қаъридан ёруғликка чиққач, пастдаги оғир ва зулматли қонунини енгиб ўтиб, ер юзисида эркинликка интилиб, тор доира қобигидан чиқиб, иложи бўлса қанот пайдо қилиб, тақдир абадий муқимликка маҳкум этган макондан узоқроққа кетишга, ўзга оламга кетишга, тинимсиз ҳаракатдаги жонли оламга киришга уринади... Ўсимликларнинг шу олий мақсадига етишлари бизга фаройибот, мўъжиза бўлиб кўринмайдими? Бу интилиш худди бизнинг тақдиримизда ёзилган вақт чегараларини ошиб ўтишга, моддийнинг энг оғир қонунларидан қутилиб, ўзга оламга етишга уринишимиздай ҳайратланарлидир. Биргина оддий гул инсонга итоатсизлик, жасурлик, сабот, матонат ва изланувчанликнинг буюк намунасини кўрсатмоқда. Агар биз, богимиздаги мана шу жажжи гулгагина сарфлаган куч-ғайратнинг ярмини сарфлаганимизда ҳам бизни босаётган тақдирнинг тоғ-тоғ юқларидан, чуночки, турли азоб-укубатлардан, ҳатто қарилма ва ажалдан қутилиш мумкин бўлур эди, ҳамда бизнинг қисматимиз ҳозирги аҳволимиздан кўра аълороқ бўлур эди».

Ушбу фикрлар ботаника билан ҳам мунтазам шуғулланган мутафаккирнинг юқоридаги асаридан бир парча, холос.

Бир ўсимлик, бир гул ёруғликка шу қадар жаҳду жадал билан интилар экан, нега биз инсонлар руҳий камолотга интилмай, гарданимизда адолатсизлик, виждонсизлик, ҳамиятсизлик, журъатсизлик, тамагирлик, хушомадгўйлик, одамларнинг ҳаётий эҳтиёжларига, орзу-армонларига лоқайдлик, баҳиллик, ҳасадгўйлик, кўзбўямачилик каби иллатлар ботқоғидан чиқолмай, судралиб юраемиз? Мана шу иллатлар одами вақтинча қандайдир бойлик, мансаб, фаровонлик келтирса-да, инсонлик шаънини ерга уришни наҳотки тушунмасак?

Б. А. Белгиялик шоир Метерлинкнинг «Гуллар ақл-идроки» асаридан келтирилган фаройиб парча менга яна Навоий сўзларини, аниқроғи, унинг илк ижоди — болалик лирикасидан ҳайратбахш бир лаҳзани эсга солди. Улуғ шоирнинг «Бадое-ул-бидоя» мажмуаси дебocasида инсоннинг ижодкорлик, яратувчилик даҳосига, маънавий жасорат ва саҳоватига юксак қиммат берилган шундай мисралар бор:

Ранж кўрмай киши топарму фароғ,

Кўнгли ўртанмайин ёнарму чароғ?

Тухм ерга кириб чечак бўлди,

Қурт жондин кечиб ипак бўлди.

Лола тухмича ғайратинг йўқму,

Пилла куртича ҳимматинг йўқму?

Эътибор беринг-а! Лола уруғи («тухми»)нинг ўтган фасл ҳазорегисидега ерга кўмилиб, аввалги жисми йўқликка айланса-

Муса
Жалил

да, она табиатнинг мўъжизакор меҳри ҳимоясига ўзининг асли-зотини — жавҳарини сақлаб қолиб, келгуси баҳор янги чечакка айланиши ёки пилла куртининг ҳаётга, инсонга ипак қувончини бахшида этиш учун ўзи ясаган уйда «жондан кечиши» — бу гениал мушоҳада ёшларимизни бунёдкорликка чақирмайдими? Лекин, ҳайратли жойи шундаки, ҳали болалик ғаройиботлари таассуроти («Ғаройиб-ус-сиғар») ифодаланган, эҳтимол, мўйса-фид Лутфий билан юз берган ўша тарихий мулоқотдан аввал битилган юқоридаги мисраларда «гениал бола» (Маркс) бўлмиш Алишер табиатдаги стихияли яратиш, фидойилик, янгилиниш жараёналарига қиёсан... инсоннинг қиёслаб бўлмайдиган даражадаги буюк тафаккур кудратига, стихияли эмас, онгли ижодиға, олижаноб, эзгу идеаллар учун даъват қилинган заковат ва камолотиға фавқуллода талабчанлик билан муносабат билдиради.

М. М. Ёруғликка, эркинликка, камолотга интилиш Шарк классик адабиётининг энг прогрессив йўналишларидан бири. Жумладан, классик адабиёт вакиллари улуг мутафаккир Жалолидин Румий айтган: «Даст ба кору, дил ба ёр» («Қўлим меҳнатда, дилим — ёрда») шioriға оғишмай амал қилишган. Мана шу шioriға кўра улар ўз меҳнати билан кун кўришни, дунёда ҳеч кимдан ҳеч нарса талаб ва тама қилмасликни истар эдилар.

Мирзо Улуғбекнинг биринчи муаллими, «Жавоҳир-ул-асрор», «Саъй ас-сафо», «Туғройи Ҳумоюн», «Ажойиб ул-ғаройиб» асарларининг муаллифи Шайх Озарий (Ҳамза ибн Али Байҳақий) подшоҳлар назаридаги жуда катта бойликларни ҳам бир лаҳзали эркинлигига алишмас экан. Бу ҳақда Давлатшоҳ Самарқандий ёзишча, Гулбарға подшоҳлари жумласидан, ҳинд малиги Султон Аҳмад Шайх Озарийга эллик минг дирҳам инъом этади... Бунинг шукронаси учун шайхдан подшоҳ хузуриға бориб, бошини унинг оёғига қўйишни талаб этдилар. Шайх бу инъомни олмайди ва подшоға сажда қилишга қўнмайди. Дарҳақиқат, чин инсон турли мол-дунё йиғиш, мансаб ва обрў тама қилишни эмас, аксинча, руҳий эркинликни, халқ, ватан олдидаги бурчи ва масъулиятини, ўзининг ва жамиятнинг камолотини ўйлаши керак.

Б. А. Сиз баҳсимизнинг бошида: «Инсоният... илм-фан олови ёрдамида оммавий қирғин куруллари ишлаб чиқара бошлади... Худди ақли қирмаган ёш боладай ўз уйини ёқиб, олов билан ўйнаша бошлади», дедингиз. Бу фикрда, менимча, шoirона мантик, масалан, Эркин Воҳидовнинг «Инсон» қасидаси, Абдулла Ориповнинг «Сўнги уруш», Жамол Камолнинг «Учар тарелкалар» шеърлариға ҳамоҳанг умумбашарий таҳлика бор. Тўғри, биз термоядро урушидек оммавий қирғиннинг реал ваҳми-хатари олдида салгина бўлсин ғофилликка ўрин беролмаймиз. Ҳатто давримизнинг ғоятда кескинлашган сиёсий, мафкуравий, ҳарбий, иқтисодий зиддиятлариға — муросасиз антагонизмиға қарамай, халқаро империализм ва реакционнинг ёвуз мақсадларини қадам-бақадм фoш қила туриб, бош масала — тинчликни сақлаб қолиш учун, инсоният тақдирини, Ердаги цивилизация ва ҳаёт тақдирини ўйлаб, дунёдаги барча соғлом тафаккур, илғор, объектив заковатнинг кучи, имкониятларини ўз кучимиз ва имкониятларимиз билан қўшган ҳолда, даҳшатли таҳлиқани камайтириш йўлларини қидираверамиз. Инсоният биздан нажот умид қилганидай, совет кишилари партиямизнинг коллектив даҳосига ишонади. Айни пайтда инсоннинг азалий ва содиқ йўлдоши — маърифат ва заковатнинг янги-янги манзиллариға интилишда бир дақиқа бўлсин, пайсаллашға ҳам ҳаққимиз йўқ. Шу маънода, ҳозирги турли оммавий қирғин воситалари — ядро, лазер, кимёвий, биологик ва бошқа хил куруллар қанчалик хатарли бўлмасин, мана шу жиддий аҳвол ҳам, барибир, илмий-техник тараққиётнинг доимий суръати ва шиддатига салбий муносабатни сира оқламайди. Барча яхши ниятли, соғлом фикрли одамлар учун бирдан-бир тўғри йўл шуки, бутун ҳаётнинг ўзи илмий-техник тараққиёт тенденцияларини; унинг келажагини ҳар қачонгидан яхшироқ, асослироқ билишни — феноменал заковатни, истиқболли маърифатни тақозо қилмоқда. Энг қийин ва масъулиятли вазифа шундан иборатки, бундай заковат мантиқан маънавиятға зид келмасин, аксинча, улар бир-бирини тўлдирсин, бойитсин. Умидсизликка сира ўрин бермай, мана шу мураккаб муаммони ҳал қилиш йўллари, имкониятларини қидиравериш керак. Агар бунда инсоний фазлу камолнинг биринчи устози — ишонч,эътиқод ўзи мададкор, нажоткор бўлса, ғафлат, иштибоҳ, хорғинлик чекинади. Ақл ва қалбнинг қутилмаган, сирли-сеҳрли космик кенгликлари, теранликлари, юксакликлари бир-бир аён бўлаверади.

Севган ёримға

Йиллар, бўйи, балки, хатим бормас,
Хабар бўлмас менинг тўғримда.
Тупроқ кўмар босган изимни,
Ўтлар ўсар юрган йўлимда.

Қора кийиб, қайғули тусда
Тушларингға кирарман сенинг.
Еллар ювар изин қалбингдан
Сўнги марта ўпган кунимнинг.

Биламан, бу — кўп оғир бўлар,
Толиқтирар — орзиқиб кутмоқ.
Керак бўлар, балки, кўнглинға
«У йўқ» деган ўйни беркитмоқ.

Ҳар нарсадан мен учун азиз,
Қиммат бўлган севги ҳиссингдан
Маҳрум бўлиб, тўсатдан бир кун
Мен чиқарман сенинг эсингдан.

Билгил, жоним, шундай бир вақтда,
Ўша вақтда кўнглим ўксинар.
Ўша вақтдагина ўлим енгса енгар,
Қайтиш йўлим, балки, кесилар...

Шу вақтгача сени соғиниб,
Кучли бўлдим жангда ўлимдан.
Сенинг севгинг сирли тилсим бўлиб,
Сақлаб келди юрган йўлимда.

Йиқилсам-да, «енгаман» деган
У онтимни ҳеч унутмасман.
Сен ўзинг ҳам раҳмат айтмассан
Зафар билан элға қайтмасам.

Кураш узоқ, йўллари оғир,
Сен кут, жоним, умидворингни!
Ўтдан, сувдан асрайди омон
Мухаббатинг севган ёрингни!

1943 й.

Мамарасул БОБОЕВ таржимаси.

«Уйда тинчи бўлсин йигитнинг...»

...Севса гуноҳми!

Мен Андижон шаҳридаги ип-газлама комбинатида оддий ишчи бўлиб ишлайман. Маълумотим ҳам қишлоқ мактаби миқёсида, аммо журналлар ўқиб тураман. Бу йилги «Ешлик» журнаlining 1-сонини ўқиб гоят таъсирландим. Шунинг учун сизларга ёзишга қарор қилдим. Гап шундаки, мен «Уйда тинчи бўлсин йигитнинг...» мақоласини ўқиб, ўзимга жуда қизиқ таассурот олдим. Радиода ҳам, телевидениеда ҳам, газета-журналларда ҳам одоб-ахлоқ мавзусида жуда кўп материаллар берилади. Айниқса, телевизор орқали олиб борилаётган суҳбатлар диққатга сазовор. Аммо менинг, қишлоқ кишининг тушунчасига қараганда бу суҳбатлар қуруқ панд-насиҳатдек туюлади. Бунинг сабаби шуки, ҳамма авторларимиз ўз фикри, ўз дунёқарашинигина намоён қиладики, бу нарса ўша «айбдор» шахснинг қалбига кириб бормади. Эҳтимол, ўша «айбдор» шахснинг дунёқарашини бутунлай бошқачадир. Бундай дейишга менинг асосим бор. Мақолада шундай сатрларни ўқиймиз: А.нинг фожиаси ҳам шу: ўзининг ҳалол эрини, ҳалол

фарзандларини қандайдир йўллар билан топилган мол-дунёга алмаштирганида. Ҳамманинг кўз ўнгида ўз ор-номусини ўзи топганида. Ачинарли томони шундаки, бундай нопок ҳаракат «чин муҳаббат», «пок севги» ниқоби остида рўй беради. Ва давомида Толстойдан мисол келтирилади. Энди сал чуқурроқ фикр юритайлик, эҳтимол ўша А. фақат мол-дунёга учмагандир, эҳтимол олган ўша тилло совғалар чин юракдан совға қилингандир. Стендаль асарини ўқир эканмиз, Де Реналь хонимнинг муҳаббатига дуч келамиз. Мени тушунганим бўйича Стендаль нопок аёл образини яратмаган бўлса керак, ахир. Жюлен камбағал эди-ку! Толстойнинг Анна Каренинаси-чи! Жованьолининг Валерияси ҳам Спартаки севганида фақат нопок йўлни ўйлаганмиди! Наҳотки Э. Хемингуэйнинг «Фиеста»сидаги Брет ҳам нопок аёл бўлса! Эҳтимол мен шоирлар, ёзувчилар тушунган нарсадан мутлақо узоқдирман, чунки уларнинг дунёқарашлари жуда ҳам теран, аммо менинг фикримча Жованьоли ўзининг куртизанка Эвтибидасини ҳам алоҳида ҳурмат билан яратди. Ахир у севги туфайли, рашк туфайли шу ишларни қилмадимми! Мен бу мисоллар билан ўша А.ни оқламоқчи эмасман, аммо оилада икки киши асосий роль ўйнаётган экан, улар бир-бирларини тушунмас экан, бир-бирларини кўнглига йўл тополмас экан, бу оила бахтли бўлмайди. Бу ерда фақат тўқин сочинлик асосий нарса эмас... Оила ширин-тотув бўлиши учун ҳаммаси гармоник маромда бориши керак, ҳарҳолда бу менинг фикрим. Энди эркаклар масаласида; бу масалани ёзар эканман шундай савол туғилади: оилани эркаклар севиш ҳуқуқидан маҳрумми! Гўзал Керрини севиб, хор-зорликда ўлган Герствуд нопок кишими! Ўзининг турмуш ўртоғи билан умр бўйи жарнинг икки қирғоғида турган Л. Н. Толстой бошқани севиб уйланса, нопоклик бўлар эдимми! Турмуш қурсангу оилангдан умр бўйи ҳузур-ҳаловат кўрмасанг, бутун умр азоб билан яшасанг, бундай кишилар бахт нима эканини билмай ўтиб кетишга маҳкум эканми! А. Дюманинг таъбири билан айтганда, бундай кишилар шундайлигича ўтиб кетиши керак экан-да! Нима қилган гуноҳларига шундай жазо! Бирортасини севсанг нопоксан, уйлансанг бузқўсан, яна бунинг устига радиода ҳам, телевизорда ҳам, журналда ҳам ҳақ кимга амалий ёрдам беролмайдиган панд-насиҳатларни эшитаверганингдан кейин ҳинд маталига мурожаат қилгинг келади: «Сенсиз яшай олмайман, сен билан ҳам яшай олмайман».

Мен бу мактубни журналда босиш учун ёзганим йўқ. Мен бир нарсани истайман... ўринсиз, фойдаси бўлмаган насиҳатлар кимга керак. Ҳозирги даврда кинода ҳам, театрда ҳам, адабиётимизда ҳам кўпинча, режиссёрнинг, ёзувчининг, драматургнинг фикри яширин, яъни томошабин ҳукмига ҳавола қилинадиган бўлди. Бундай асарни агар миллион киши ўқиса ё кўрса, демак, миллион хил фикрга боради. Қани, асосий ҳақиқатни топиб кўринг-чи!! Демак, ёзувчи ўзининг фикрини очиқ айтишдан кўрқадими, осонгина томошабин ё ўқувчи ҳукмига ҳавола қилиб қўя қолади. Мен нима демоқчиман, юқоридаги каби мақолаларда баъзан кишиларнинг қалби тўла равишда тушунилмай фикр юритилади.

Мен хатимнинг охирида яна шуни такрор айтмоқчиман: панд-насиҳатлар фақат асабга тегади, холос. Ундан кўра кўлингиздан келса, ўша «айбдор»ларни ёзиб дoston қилиб, эмас, уларга амалий ёрдам беринг.

Ҳурмат билан НЕЪМАТЖОН.
Андижон

«Иккинчи севишмаймиз»

Бизларнинг мактабимизда ҳам баъзи ўқувчилар севишади. Мактаб илмий мудирини ўқувчиларни кузатиб юради ва севишган ўқувчиларни сезиб қолса, уларни кабинетига чақириб нечта хат бергани, нечта жавоб ёзгани, хатларини ким олиб борганига — ҳаммасини сўраб-суриштириб, улардан иккинчи севишмаймиз, деб тушунтириш хати ёздириб олади. Агар тушунтириш хати ёзиб бермасак прокурорга топшираман, ота-онангни чақираман деб кўрқитади. Энг қизиғи шундаки, допламизнинг 7 та фарзандидан 6 таси севиб турмуш қуришган. Кенжа фарзанди ҳозир 10-синфда ўқийди. У ҳам севишади. Нима учун ўзининг фарзандларига қарамайди-ю, ўзгаларнинг севгисига чанг солади, ўзгаларнинг мурғак муҳаббатини пайҳон қилади!!

Бир группа ўқувчилар.
Қашқадарё

АЁЛ ҚАЛБИ НОЗИК...

«Уйда тинчи бўлсин йигитнинг...» мақоласини ўқиб шундай фикрга келдим: биз эркакларни ортиқча мақтаб юборма-япмизми! Зотан бугун эркакларга нисбатан аёлларнинг вазифаси кўпайиб кетди. Ўз ҳаётимдан мисол келтирмоқчиман. Эрим билан иккаламиз олий маълумотлимиз. Иккита фарзандимиз бор. Ишга бир вақтда бориб, бир вақтда қайтамыз. Уй юмушлари, бозорга бориш ва бошқа майда-чуйда ишларнинг ҳаммаси менинг зиммамда. У киши фақат эрталаб болаларни боғчага олиб бориб, олиб келадилар. Кейин эса ётиб газета ўқийдилар. Биз «дом»да турамыз. У кишига қиладиган иш йўқ. Шундай экан, ҳозирги вақтда кўпчилик эркаклар нима иш қилишяпти. Нима учун эркакларнинг уйда тинчи бўлсин деймиш аёлларни фақат айблаймиз!

Мен институтни битириб келган йилим бир ҳамкасбим билан бирга ишладим. У ҳар доим ўйчан, хафа юрарди. Бир куни гап айланиб, ўз ҳаётини менга айтиб берди. Гапига қараганда ота-онаси бир қизга унинг розилигисиз уйлантиришибди. Хуллас, турмушлари бўлмаган. «Биз деярли бирга яшамадик. Нима қилишга ҳам ҳайронман» деди менга ўша ҳамкасбим. Менинг у кишига жудаям раҳимим келди. Чунки биз тарафларда ҳозир ҳам ота-она розилиги билан турмуш қуриш ўчраб туради.

Биз дўстона яхши муносабатда эдик. Бир куни ўша йигит менга кўнглини очди. Агар сен рад жавобини берсанг бош олиб кетаман, деди. Уни билганлар менга ёмон йигит эмаслигини, ҳаётда кўп қийналганлигини, агар турмуш қурсак, яхши яшаб кетишимизни маслаҳат беришди. Шундай қилиб биз турмуш қурдик. Ота-онаси бизга ҳеч нимадан ёрдам беришмади. Қарз олиб тўй қилдик. Тўйдан кейин эримнинг янги қилиқлари чиқа бошлади. Мен бу ҳақда ҳамма нарса ни оқиб ёзишимдан мақсад, эркаклар аёллар ҳам инсон, уларда ҳам қалб бор, улар ҳам меҳру муҳаббатга муҳтож эканини ўйлаб кўришсин. Шундай қилиб, мен аёл бошим билан кечалари навбатчиликда туриб, иложи борича қарздан тезроқ қутлишга ҳаракат қилардим. Тўйдан бир ой ўтиб, биз бир иш билан Тошкентга бордик. Кечқурун Комсомол кўли бўйига чиқдик. Оқшом салқин, атрофимизда ҳеч ким йўқ эди. Мен совуқдан жунжиқдим. Эримга қараб: «кофтамини қолдирибман, бу ер жуда совуқ экан», дедим. Шунда қайлигим «Нима, мени қўлтиқлаб юринг, демоқчимисан, дунёда ёмон кўрганми қўлтиқлашиб юриш», деди. Наҳотки бир вақтлар қўлимни ушлашга зор йигит бир ой ўтмасдан шунақа кўпол муомала қилса. Бир юрагим ёмон бўлиб кетди, лекин индамадим. Ҳаёт шундай давом этаверди. Мен ишдан келиб уй юмушлари билан банд бўлардим, кечаси бирларгача тинмасдим. Бирор нарса бўлиб, чарчадим деса, нима иш қилиб чарчадинг, деган кўпол гапни эшитардим. Ишдан келиб ётиб олиб газета ўқишдан бошқани билмайдиган эрим учун менинг ишларим кўзга кўринмас эди.

Мен катта орзулар билан турмуш қурган эдим. Севиб турмуш қурсам, уйлари чиннидай тоза тутсам, эрим энг яхши гаплар билан эркаласа, деган умидда эдим. Ҳаётда бунинг тамоман акси бўлди. «Нима иш қилиб чарчадинг», дейиш ўрнига, «бугун жуда ҳам тинмадинг, озгина дам олгин» деса, мен ҳамма чарчоқларимни унутар эдим. Бу орада эрим ўз-ўзидан аразлайдиган, гаплашмайдиган, рашк қиладиган одат чиқарди. Ваҳоланки, мен ишдан ўз вақтида қайтардим. Мен тузалиб кетар деб умид қилдим, чидадим. Четдан қараганда бизни ҳамма жуда яхши туришадди, деб ўйлашадди. Чунки мен ҳеч кимга шикоят қилмаганман. Бу орада иккита фарзанд кўрдик. Қайнонам-қайнотам бизни келишмас; аксинча, менинг номимга турли бўлмағур гаплар айтишарди. Шунда ҳам мен эрим билан севиб турмуш қурганман-ку, деб ҳаммасига чидадим. Бу орада касалга чалинми, тез-тез касалхонага тушадиган бўлиб қолдим. Бир куни касалхонада сочимни тараб турсам, бир аёл «Сочларингиз бирам чиройли экан, эрингиз ҳамма вақт силаб, эркаласа керак-да», деб қолди. Шунда мен 8 йил турмуш қуриб эримнинг қўли сочимга тегмаганини биринчи марта эслабман. Ҳаётда яхши-ёмон гаплар бўлади. Баъзан эрим мени хафа қилиб қўйиб, ўзи кириб бемалол ухлайверади. Мен бўлсам кечаси билан йиғлаб чиқаман. Шундай вақтда ёнимга келиб: «ўзинг мени шунга мажбур қилдинг, бўлди хафа бўлмагин, менга ёқмайдиган гап айтмагин», деса олам гулистон. Мен ҳаммасини унутар эдим. Лекин эрим ҳеч қачон шунақа гап айтмаган, елкамни ҳам

силамаган. Уришганимиздан кейин қўлим ишга бормасдан, хаёл суриб, гаранга ўхшаб юраман. Ишимда ҳам унум бўлмайди. Бунинг устига бир куни эрим «Сен ўзинг ялиниб теккансан, эсингдами қарзни ўзим тўлайман деганинг», дедилар. Умуман секин-аста кўнглим қолиб борарди эримдан. Ахир бекорга айтишмаган-ку севирадиган ҳам, бездирадиган ҳам тил, деб.

Хуллас, менинг номигагина эрим бор. Наҳотки эркаклар меҳр олишни билишади-ю, лекин меҳр беришни ўйлашмас. Мен эримни севганим учун ҳамма нарсага чидадим. Унинг гапларига ҳам, ота-онасининг қилиқларига ҳам. Бунинг эвазига мен улардан меҳр оларман, деб ўйлаган эдим. Афсус... Эр бўлиб сенга яхши гапирмас, эркаламаса, бунақа мурувватни эрдан бошқа кимдан қуттиш мумкин! Бизнинг ўзбек аёллари орятли, инсофли, виждонли дегинг келади. Агар бирор эркакнинг оиласи шундай бўлса, ёки юриб кетарди ёки ажраларди. Нима учун эркакларни ҳеч ким қораламайди бунақа ишлар учун! Мен истардимки, бу хатни журналингиз саҳифасида чиқарсангиз, зора баъзи эркакларга сабоқ бўлса. Аёл қалби гулдан нозик эканини тушунишса.

Энди Бибиражабнинг хатига келайлик. Синглим, чет кўчи бировнинг оиласини билмайди. А. эрдан яхшилик кўрганга эди шу йўлга кирмасди. Сизнингча, А. тилла тақинчоқларга унган. Менимча, унга биргина келин тақинчоқлари ҳам етарли. Уни шу йўлга бошлаган назаримда эрини меҳрсизлиги. Аёл меҳрсиз эрга тушсагина шунақа йўлга киради. Менинг илтимосим шуки, бировни қоралашдан олдин уни яхшироқ билиш керак.

Ҳурмат билан М.
Денов

СУЯНЧИҚ БЎЛИНГ...

«Уйда тинчи бўлсин йигитнинг...» сарлавҳали мақолани ўқиб, рост гап, ўша куни туни билан қийналиб чикдим. Наҳотки, кўпгина оилаларнинг бузилиб кетаётганига асосий айбдор аёллар бўлса!..

Менинг фикрим эса ўзгача! Тўғриси, ҳозирги пайтда ҳаётда лавровур эркаклар анча кўпайиб кетди. Улар (ўша лавровурлар) фақат саккиз соат давлат столида ўтиришга ярайдилар холос.

Мен — журналистман. Касб тақозоси билан далага борса, куйиб-ёниб офтобда ишлаётган аёлларни кўраман. Комбинатга борсам, станок ёнида тик туриб, қўли-қўлига тегмай у ёқдан-бу ёққа югураётган ҳам аёллар. Энди ана шу жисмонан чарчаган, эгни-боши чанга беланган аёл ўйга бориб тинч ўтиради, дейсизми! Албатта, йўқ. Унинг зиммасида яна қанчадан-қанча ташвиш бор. Бозор-ўчарга чопган ҳам аёл. Кир ювган, овқат пиширган, дазмол босган. Эрлар-чи... ишдан келади-да, ёгини узатиб, маъза қилиб дам олади, газета-журнал варақлайди, телевизор кўради. Уйда ўтиргиси келмаса, ошхўрликка, улфатчиликка кетади. У — эркин қуш.

Аёл-чи!.. Бора-бора асаблари бузилади, жаҳлдор бўлиб қолади. Оилада жанжал чиқади деган бўлади.

Хуллас, ҳозирги замон аёллари ҳам она, ҳам аёл, ҳам эркак бўлиб жамият юкини елкасида кўтариб борапти. Энди эркакларга келсак, аввало улар ҳақиқий эркакка ўхшаб рўзгор, оила, хотин тизгинини қўлда маҳкам ушласинлар-да... Ширин сўзлари, озгина самимий ёрдамлари, ғамхўрликлари, меҳрибонликлари билан аёлга ҳам маънавий, ҳам жисмонан тилла бўлишса қандай яхши...

Устоз ёзувчимиз Абдулла Қаҳҳор: «Аёл киши ҳам, эркак киши ҳам излаган нарсасини уйдан тополмаса, кўчага чиқиб кетади» деган жуда доно гапни айтган. Бу гапда ҳар икки томонга тарозуни тенг қўйган. Энди Бибиражабнинг хатига келсак, агар А. С.ни севиб қолган бўлса, юракда туғилган севгини табриклаш керак. Бироқ кечиккан севги учун болаларни бу аҳволга ташлаб, хўрлаш эса — аблаҳликдир. Аммо, бунда А.нинг эрини айбсиз деб бўлмайди. Худди А. Қаҳҳор айтганидек, излаганини (муҳаббатини, меҳрини ёки айрим аёллар муккасидан кетаётган катта бойликни...) уйдан тополмаган хотин кўчага чиқиб кетган бўлса, эр ҳам айбдор-да! Ярим кечаларда уйга қайтган хотинга бир сўз демай, ёки уни адашган сўқмоғидан қайтармай мўлтайиб турган эри олиқлаш керакми!

Р. Тагор ҳикматларидан бирида: «Агар мен урф-одатлари-

мизни ҳурмат қилмасам, бир кун бориб, ўз онамни ҳам ҳурмат қилмай қўяман», дейди.

Мақолада куйиниб айтилаётган иллатларнинг келиб чиқишига ўзбекиона урф-одатларимизни қадрламай қўяётган оилалар кўпроқ сабабчи бўляптилар. Энг ёмони шундаки, бу иллат оиладан оилга кўчиб, урчиб борапти... Қайнота, қайнона ва эрни иззат-ҳурмат қила билмаган аёлнинг қизи ҳам бир кун бориб, ўз уясида кўрганни қилади-да. Агар ўшандай аёлнинг қизи битта эмас, уч-тўртта бўлса, билинги, яна ўшанча оила куяди...

Менимча, бўлажак оилалар пойдеворини, тарбиясини мустаҳкамлаш ишини ҳозирги мавжуд оилаларнинг ичида, бугун ўғил-қиз ўстираётган хонадонлардан бошлаш керак.

Эракларимиз эса ҳам жисмонан, ҳам руҳан аёлларимиздан ҳаммиша баландроқ бўлишларини жуда-жуда истайман. Токи улар оиланинг синмас, букилмас устунига айлансинларки, аёл ҳаммиша унга суяна олсин.

Эҳтиром билан М.
Фаргона

ТЎЙДАН КЕЙИН СЕВИБ ҚОЛДИМ...

Севиб турмуш қурган эдик... Дарвоқе, биз севишмай турмуш қурдик. Турмуш қуриб, кейин бир-биримизни севдик. Ҳайрон бўлмаг. Биз тўйдан олдин баъзи ёшлардек қўлтиқлашиб хиебон кезмадик, киноларга тушмадик. Лекин бир-биримизни жуда ҳурмат қилардик. Ҳозир 25 ёшдаман, бундан 6 йил олдин тўйимиз бўлди. Тўйимиз ҳам ширингина, ҳавас қилса арзигулик бўлиб ўтди. Иккита ўғилчамиз бор. Лекин шу вақтгача бирон марта «сан-ман»га бормадик, иноқ, тотув яшаяпмиз.

Турмуш ўртоғим олий, мен эса ўрта маълумотлиман. Шундай бўлса ҳам оила юмушларида менга кўмаклашадилар. Магазиндан бадий китоблар олиб келадилар. Замонавий адабиётлардан хабардор бўлишимда ёрдам берадилар.

«Ёшлик» журналининг ҳар бир сонини иккаламиз ҳам мунтазам ўқиб борамиз. Баъзан ўйлаб қоласан, киши. Кўпчилик ёшлар севгидан, муҳаббатдан маст бўлиб турмуш қуришади. Бир севги ҳақиқийми ёки йўқми ўйлаб кўришмайди. Агар ҳар бир севги ҳақиқий севги бўлса, ўз оиласига хиёнат қилмайди, севги вақтиши билан ўз қадрини йўқотмайди, балки қадри ошиб, икки дилни бир-бирига янада яқинлаштиради. Чин, ҳақиқий севги икки дилни муҳаббат занжири билан шундай боғлайдики, бу занжири ўлимдан бўлак ҳеч қандай куч узолмайди. На олтин тақинчоқлару на сийму зар.

«Севиб турмуш қурган эдик, турмуш турмуш бўлмади» деган афсусларга ўрин ҳам қолмайди. Мен ҳақиқий севгини шундай тасаввур қиламан.

С. МАТНИЕЗОВА.
Хоразм

ЭРНИ ЭР ҚИЛГАН...

Ҳар қандай йигит ва қиз турмуш қуришдан олдин ўз олдига қўйган шартни ўла-ўлгунча муқаддас деб қараб, доим ёдида сақлаши керак.

Мен ўз олдимга шундай мақсад қўйганман: агар кимгадир тўйдан чиксам, турмуш ўртоғимни ўла-ўлгунча ҳурмат қиламан. Унинг ота-онаси ўз ота-онамдай бўлади. Агар уларнинг оиласи бизнинг оилга ўхшамаса ҳам, албатта кўникиб кетаман. Халқимизда нақл бор:

Эрни эр қилган ҳам хотин,
Қаро ер қилган ҳам хотин.

Мен бўлажак турмуш ўртоғимни бахтли қилишга ҳаракат қиламан! Менда мақоладаги А. исмли аёлга нисбатан кучли нафрат уйғонди. Бойликин топиш мумкин, лекин поймол бўлган виждон топиламан! Беш фарзандининг уволига қолишдан қўрқмадимикан! Ундаги оналик меҳри қаерга кетди! Инсон ҳар қандай шароитда ҳам ўз номуни ва виждонини покиза сақлашга қурби етмас экан, ундай одам энг бахтсиз киши бўлиб қолади.

Сизларга ҳурмат ва эҳтиром билан фарғоналик Ж.

◆ АВТОРЛАРИМИЗ ◆ АВТОРЛАРИМИЗ

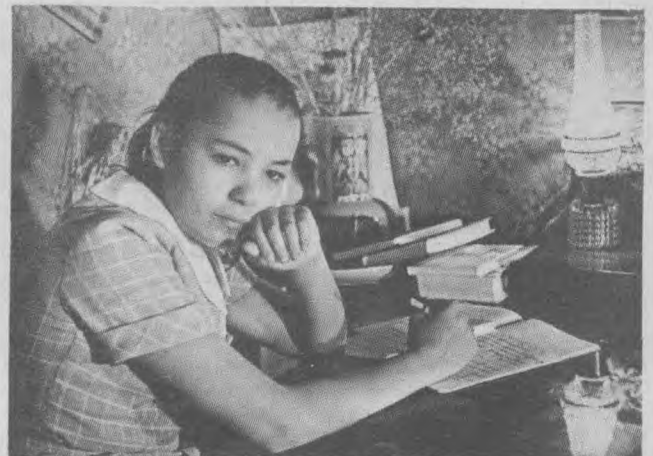
Абдураҳмон КАРИМОВ. 1957 йили Жиззах районига туғилган. Тошкент Давлат педагогика институтининг расм-чизмачилик факультетини тугатган. Ўзбекистон ССР Ёзувчилар союзининг Жиззах области бўлимида ишлайди. «Ёшлик» журналида биринчи бор чиқиши.

Олим ОТАХОНОВ. 1951 йили Тошкент шаҳрида туғилган. ТошДУнинг Ўзбек филологияси факультетини тамомлаган. «Болалик каптарлари» (1981 й.) ва «Оқшом ҳикоялари» (1986 й.) китобларининг муаллифи. Республика радиосининг адабий драматик эшиттиришлар Бош редакциясида ишлайди.

Нурилло ОСТОНОВ. Самарқанд районига 1955 йили туғилган. В. И. Ленин номидаги Тошкент Давлат университетининг журналистика факультетини битирган. «Учиш майдони» (1985 й.) деган китоби чиққан. Республика радиосида ишлайди.

Дилшод РАЖАБОВ. 1965 йили Бухоро областининг Шофиркон районига туғилган. 1983—85 йилларда Совет Армияси сафида хизмат қилди. Ҳозир Низомий номидаги Тошкент Давлат педагогика институтининг ўзбек ва қозоқ филологияси факультетида ўқийди. Шеърлари республика матбуотида эълон қилинган. «Ёшлик» журналида биринчи чиқиши.

◆ АВТОРЛАРИМИЗ ◆ АВТОРЛАРИМИЗ

Кўнгиллардан тўкилар туйғулар...

А. ЖУМАЕВ фотоси.

тополмайди? Албатта топада? Шундай қилиб, — деб нажот кутгандай Алимовга қараб қўйди, — катта-катта минбарларда туриб, механизаторларни хотин-қизлар ҳисобига кўпайтираётимиз, деб фахр билан гапиришимиз ҳам мумкин бўлади.

— Бу гапда жон борга ўхшайди, — деди директор стол устида турган сигарет кутисидан биттасини олиб лабига қистирар экан. Инженернинг таклифига рад жавобини беришга чоғланиб турган агроном билан ҳисобчининг гаплари бўғизда қолди. — Механизаторларни хотин-қизларимиз ҳисобига кўпайтирганимиз маъқул, — деб гапини давом эттирди директор оғзидан паға-паға тутун чиқариб. — Нима қилиб бўлса ҳам шу ишни амалга оширишимиз керак. Ҳар қайсингиз биттадан одамни ўқишга тортолмасангиз қандай қилиб раҳбар бўласиз? Эртага сизнинг гапингизга ким кулоқ солади?..

Инженер ўртага ташлаган мулоҳазага зарба беришга чоғланиб турган фаоллар директорнинг хулосасидан сўнг жўм бўлиб қолишди. Бош инженер эса ўзи таклиф этган масаланинг оқибатини ўйлаб, энди битта одамни қаёқдан топаман деб боши қотиб ўтирарди.

Директор мажлисга якун ясаб қўяқолди:

— Та-ак, бўлмаса ўртоқлар гап бундай: ойнинг йигирманчи куни ҳар биттангиз биттадан талабгорни эргаштириб келасиз! Бўпти, бораверинглар — бўшсизлар.

Кабинетдан чиққанлар бир-бирларига елка қисишиб, хоналарига кириб кетишди.

Алимов бугунги кенгашга келолмаган бир-иккита кишини эртаси куни олдига чақириб, вазифани тушунтирди.

...Ҳа-ху дегунча айтилган муддат ҳам етиб келди.

Мана, директорнинг хонасидаги узун столнинг икки ёнида аёлу эркалар тизилишиб ўтиришибди.

— Унчалик қийин эмас экан-ку, — деди Алимов мажлисда кулиб. — Қани инженер, айт-чи, курсантни қандай топинг? Исми шарифи нима?

Бош инженер ўрнидан турди.

— Мен масалани ўзимча ҳал этдим: тунов куни уйда ўтириб, гап устида, «Машинанинг тиягаси чиқиб кета-ёзди», десам хотиним, «Ие, машинанинг ҳам туёғи бўларканми?», деб роса кулса бўладими? Ўзим инженер бўлсам-у, хотиним техникадан беҳабар бўлса! Бу уят-ку, ахир! Қисқаси, келинингизни курсга олиб келдим.

Директор чекаётган сигаретининг тутунига тикилиб қолди.

— Нуқул янгилик топганинг топган-а, азамат! Хўш, қани агроном, сиз-чи?

— Мен ҳам инженер инимиз бошлаган йўлдан юриб... янгангизни кўндирдим... Қочиб кетмаслигига қафолат бераман.

— Чамаси, ҳаммангиз ҳам шундай қилганга ўхшайсизми?

Алимовнинг бу саволига ҳамма бирваракайига жавоб қийди. Директор креслосидан кўзғалди.

— Ўртоқлар, бу жуда зўр ташаббус бўлди! Мен ҳам бу ташаббусдан четда қололмайман: борингки, менинг аёлим ўн бешинчи курсант бўлақолсин! Лекин яна ўн беш кишини қаёқдан топамиз?..

— Парво қилманг директор бова, СПТУнинг директори бизга аймоқ бўлади, — деди инженер сиполик билан. — Демокчиманки, у ёғини ўзимиз қоғозда тўғри-лаб қўямиз.

Кабинетда ўтирганлар қарсак чалиб юборишди.

Қорақалпоқчадан Носир ФОЗИЛОВ таржимаси.

Қурбонбой Матризов

Театрдаги воқеа

Бошлиқ ёрдамчиларни
Ҳузурига чақирди.

— Бор бир муҳим маслаҳат, —
дея секин гапирди,

— Трестга бош инженер
Кўпдан излаб юрибман.

Муҳаммадни ўшанга
Мўлжал қилиб турибман.

Сиз менинг кўз-қулоғим,
Таянчимсиз — пойдевор,

Ўша номзод ҳақида
Кимда қандай фикр бор?..

Ёрдамчилар бир дафъа
Чуқур ўйга толдилар.

Номзод ҳақида не билса
Бир-бир тўкиб солдилар:

— Муҳаммад-ку яхши-я,
Ишда чаққон ва эпчил.

Лекин... ўша театр
Масаласи бор, сабил...

— Ҳа, ҳа-да, ҳув театр
Ва бир нотаниш аёл...

Дея уни қўллади
Бошқа ёрдамчи дарҳол.

Бошлиқ хаёлга толди:
«Наҳот ўша Муҳаммад?..»

— Майли, — деди кейин у, —
Маслаҳатларга раҳмат!..

Шундай қилиб трестга
Инженер бўлди Эшвэз.

Сал ноқобил, ақли ҳам
Қисқа бўлса-да, бир оз.

Ўлда-жўлда иш қилиб
Юрарди Эшвэз ғўра.

Трест эса олдинга
Силжий олмасди сира.

Бироқ ўша Муҳаммад
Ишда чаққон ва илғор.

У бошлиқ бригада
Келар ғолиб, байроқдор.

Йиллар ўтди... Бошлиққа
Янги штат берилди.

Муҳаммаднинг номзоди
Яна бир бор кўрилди.

— Муҳаммад-ку яхши-я,
Ишбилармон ва софдил.

Лекин ўша театр
Масаласи бор, сабил...

— Ҳа, ҳа-да, ҳув театр
Ва бир нотаниш аёл...

Бошлиқни не ўйларга
Олиб қочди хомхаёл.

— Майли, — деди қўл силтаб

Ва хотиржам керишди.
 Муовинлик ўрнини
 Қулматвойга беришди.
 Сал саводсиз демасанг,
 Узи моҳир югурдак.
 Қайга отсанг елади,
 Гўё сассиз ғилдирак...
 Эшёз билан Қулматвой
 Бир амаллаб юрдилар.
 Трестни аста-аста
 Жарлик сари сурдилар...
 Йиллар ўтиб, қайдадир...
 Тўйда дам олиш фурсат
 Бошлиққа дуч кеп қолди
 Бригадир Муҳаммад.
 — Ука, айтсанг-чи,
 бир сир
 Мени келмоқда ўртаб... —
 деди секин: — театр,
 Аёл, машин... нима гап?
 Жавоб берди Муҳаммад:
 — Бундан тўрт-беш йил олдин
 Дам олгани, яқшанба
 Театрга йўл олдим.
 Бир пайт кўрсам, ёш жувон,
 Беҳол бўлиб йиқилди.
 Дам ўтмай чор тарафга
 Кўплаб одам йиғилди.
 Мен аёлни ўтқаздим
 Машинамга келтириб,
 Олиб бордим докторга
 Бир фурсатда елдириб...
 — Бор воқеа ўшамми?!
 Мен-чи, мен эса уни...
 Йўқ-йўқ, барибир, ука,
 Уша гап шаҳар бўйлаб
 Ҳаммага ёйилган-да!
 Театр... ўша аёл...
 Бир гап бордир, эҳтимол?
 Уз-ўзича дафъатан
 Рўй беролмас бундай ҳол.
 Ҳар қалай, театрға
 Бормаслик керакмиди...
 Борганда ҳам аёлни
 Кўрмаслик керакмиди...
 Ахир, гап-сўз бўлибсан
 Бутун бир эл ичида.
 Сен ҳақдаги фикримиз
 Қолади ўз кучида!

ТОМОШАБОФ

Премчанд

...Азал-азалдан инсоннинг суянган тоғи инсон ҳисобланади. Биз юрагимизга яқин кишиларнинг бахтли ва бахтсиз кунларини, кулгисию кўзёшларини теппа-тег баҳам кўраемиз. Илм толиби — талабаларнинг, деҳқон эса — заҳматқаш оғаниларнинг дардига ҳамшаҳам ҳамдард. Шунга қарамай, адабиёт гулшанига ишиқли тушиши биланоқ юқоридоғи каби биқикликдан, айниқилиқдан халос бўламиз: гўё аслимизга қайтаемиз, дунёга кенгроқ назар ташлаймиз, бутун инсониятни бағримизга босгимиз келади. На фақат инсониятни, балки қодир табиатни — тирикликни, борлиқни кўз қорачигидек асрашни истаймиз ва шу тариқа фалакнинг гардишидан ҳам юксакроқ кўтариламиз. Рам¹ шаҳаншоҳ эди, лекин унинг ғам-андуҳлари нанки оддий меҳнатқашларнинг, ҳатто батракларнинг, батраклар не бўпти, ҳатто жорияларнинг-да кўзларини ёшлайди. Адабиёт — бу сеҳрли таёқчадир; шу таёқча шарофати билан жониворлардаги, тошлардаги, дарахтлардаги яширин мўъжизани англаб етаемиз. Инсоннинг ташқи қиёфаси унинг ички дунёсига сира-сира ўхшамайди — инсоннинг қалби нозик. Биз токайгача инсон деган мўътабар номга лойиқ бўлиб қолсак, китоб қахрамонларнинг қувончидан қувонаверамиз, аламидан ўпкамиз тўлаверади. Баъзан яқин кишилар ҳам бадий асар образичалик дилдор бўлмаслиги мумкин; персоналниқ фикр-ўйлари, ҳис-туйғулари, умуман, ички дунёси кўз ўнгимизда гавдалангани учун ҳам ҳеч иккиланмай у билан дўст тутинамиз. Ҳаётда эса юрагидоғи дардини очиб-ойдин тўкиб соладиган чин дўстни учратиш хийла мушкул. Асл ёзувчининг қалби мусаффо бўлган туйфайли-да биз унинг гапларига ишонамиз...

Одатда, ижодкорга ўз мамлакатидоғи, ўз замонасидоғи мавжуд муҳит озми-кўпми таъсир этади. Агар унинг ватанида қандайдир ижтимоий кўтарилиш юз берса, бу улўғвор оқимга ёзувчи ҳам бефарқ қаролмайди; ватандошлари бошидан кечаётган азоб-уқубатлар унинг кўзларига шашқатор ёш бўлиб тизиладиким, уни муборак азоб, дейдилар.

Ҳар қандай миллий ёзувчи, айна пайтда, жаҳон адабиётининг ажралмас бир аъзосидир. Чунончи, «Том тоғанинг кулбаси» — қулдорлик тартиботларидан қўлга келган буюк қалб соҳибининг нидоси эса ҳам, қулдорлик сарқитлари аллақачон барҳам топганидан қатъи назар, биз — бошқа авлод вакиллари ҳам бу китобни тўлиб-тўлиб ўқиймиз. Чинакам санъат асарини ҳеч қачон эскирмайди.

Адабиёт кишига руҳий озиқ беради; мададкор бўлади, оғир дамларда қўллаб-қувватлайди. Албатта, ваъзғўйлик, панд-насиҳат йўли билан эмас, қалбларнинг нозик торларини чертиш орқали, табиий равишда кўмаклашади. Жамият тараққиёти энг аввало адабиётга суянади: адабиёт кишиларни тарбиялайди — умуминсоний меҳр-муҳаббатдан ташқари, ватанни севишга ўргатади...

Муқованинг биринчи ва тўртинчи саҳифаларида рассом Алишер МИРЗАЕВнинг «Сурхондарё натюрморти» ҳамда «Байрам» [триптихнинг марказий қисми] асарлари.

¹Рам — «Рамаяна» эпосининг афсонавий қахрамони.